

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Cesarz Probus 276-282 n.e.

Author: Wiesław Kaczanowicz

Citation style: Kaczanowicz Wiesław. (1997). Cesarz Probus 276-282 n.e.
Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja
ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach
niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci
(nie tworzenia utworów zależnych).

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

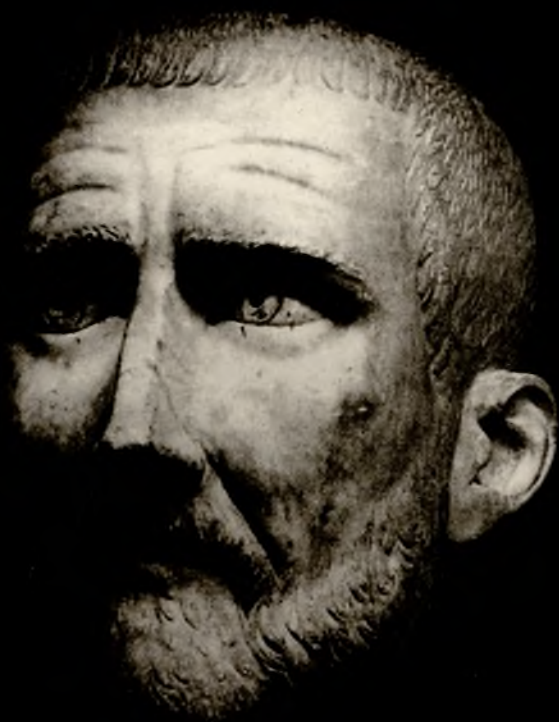

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Wiesław Kaczanowicz

CESARZ PROBUS

276–282 n.e.

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Katowice 1997

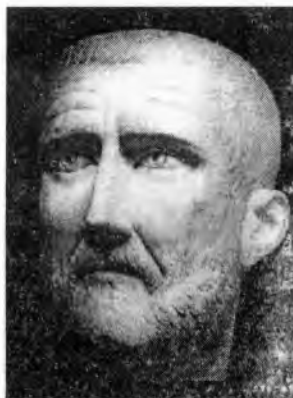
CESARZ PROBUS
276–282 n.e.

**Prace Naukowe
Uniwersytetu Śląskiego
w Katowicach
nr 1678**

Wiesław Kaczanowicz

CESARZ PROBUS

276–282 n.e.

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Katowice 1997

Redaktor serii: Historia
MARIA W. WANATOWICZ

Recenzenci
TADEUSZ KOTULA
MACIEJ SALAMON

*Wydanie publikacji dofinansowane
przez Komitet Badań Naukowych*

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów bibliograficznych	7
Wstęp	9

Część pierwsza UWAGI WPROWADZAJĄCE

Rozdział 1. Stan badań	13
1.1. Monografie	14
1.2. Drobniejsze opracowania	15
Rozdział 2. Baza źródłowa	18
2.1. Źródła historiograficzne	18
2.2. Źródła epigraficzne i papirologiczne	23
2.3. Źródła monetarne	23
2.4. Uwagi podsumowujące	25
Rozdział 3. Założenia metodologiczne oraz konstrukcja opracowania	26

Część druga PRZEBIEG WYDARZEŃ

Rozdział 4. Wersja <i>Scriptores Historiae Augustae</i>	
4.1. Probus	35
4.2. Saturnin	40
4.3. Prokulus	40
4.4. Bonozus	41

Rozdział 5.	Wersja Zosimosa	42
Rozdział 6.	Punkty styczne	45
Rozdział 7.	Protokół rozbieżności	47
Rozdział 8.	Hiatus informacji	53
Rozdział 9.	Wnioski	70
	9.1. Uwagi generalne	70
	9.2. Chronologia wydarzeń	71

Część trzecia

MOTYWY IDEOLOGICZNE NA MONETACH PROBUSA

Rozdział 10.	Probusowe mennictwo	79
Rozdział 11.	Awersy monet Probusa	83
Rozdział 12.	Rewersy Probusowych emisji monetarnych	86
	12.1. Uwagi ogólne	86
	12.2. Kryterium metalu	88
	12.3. Kryterium mennic	91
	12.4. Kryterium kontynuacji	92
	12.5. Kryterium innowacyjności	96
Zakończenie		102
Tabele		104
Bibliografia		118
Summary		124
Résumé		126
Spis reprodukcji monet		129

WYKAZ SKRÓTÓW BIBLIOGRAFICZNYCH

- AE – „Année Epigraphique” [Paris]
- ANRW – *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung*. Berlin–New York 1972 nn.
- Aur. Vict. – *Sextus Aurelius Victor De Caesaribus*. Ed. F. Pichlmayr. Red. R. Gruendel. Leipzig 1970
- BSFN – „Bulletin de la Société Française de Numismatique” [Paris]
- CIL – *Corpus Inscriptionum Latinarum*. Berlin 1863 nn.
- Epit. – *Incerti Auctoris Epitome de Caesaribus*. In: *Sextus Aurelius Victor: De Caesaribus...*
- Euseb-Hieron. – *Hieronymus: Chronicon*. Ed. R. Helm. Berlin 1956
- Eutr. – *Eutropius Breviarium Historiae Romanae*. Ed. C. Santini. Lipsiae 1979
- Joannes Antioch. – *Joannes Antiochenus: Historia*. In: *Fragmenta Historicorum Graecorum*. Ed. C. Müller. Vol. 4. Paris 1868
- NC – „Numismatic Chronicle” [London]
- NZ – „Numismatische Zeitschrift” [Wien]
- Orosius – *Paulus Orosius: Historia Adversum Paganos*. Ed. C. Zangemeister. Wien 1882

- PLRE – A. H. M. Jones, J. R. Martindale, J. Morris: *The Prosopography of the Later Roman Empire*. Vol. 1. Cambridge 1971
- RIC – *The Roman Imperial Coinage*. London 1923 nn.
- RN – „Revue Numismatique” [Paris]
- SHA – *Scriptores Historiae Augustae*. Ed. E. Hohl. Leipzig 1971
- SM – „Schweizer Münzblätter (La Gazette Numismatique Suisse)” [Basel]
- WN – „Wiadomości Numizmatyczne” [Warszawa]
- Zonaras – *Joannes Zonaras Epitome Historiarum*. Ed. L. Dindorf. Leipzig 1868–1875
- Zosimos – *Zosimus: Historia Nova*. Ed. L. Mendelssohn. Lipsiae 1887

WSTĘP

Pięćdziesięciolecie 235–284 n.e. jest powszechnie postrzegane jako czas głębokiego i strukturalnego kryzysu, który boleśnie dotknął Cesarstwo Rzymskie.

Tak więc, prowadzone wówczas przez to państwo wojny na wielu frontach i o defensywnym przede wszystkim charakterze zdecydowanie nadwężyły jego potęgę. Zmieniali się wtedy często cesarze, a także wystąpili w Imperium liczni uzurpatorzy. Taka sytuacja nie sprzyjała zachowaniu ciągłości władzy oraz stabilizacji autorytetu panującego. W konsekwencji państwo słabło również od wewnątrz.

Wyczerpujące, a nie przynoszące większych korzyści działania wojenne oraz destabilizacja wewnętrzna sprzyjały kryzysowi także gospodarki rzymskiej. Jednym z jego przejawów była np. katastrofalna wręcz na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych dewaluacja rzymskiego pieniądza.

Wspomniane tu nieszczęścia wpływały, rzecz oczywista, na kondycję społeczeństwa rzymskiego. Nie mogła ona być, globalnie rzecz ujmując, zachwycająca. Wynikała stąd m. in. rosnąca na terenie Cesarstwa popularność rozmaitych kultów misteryjnych czy chrześcijaństwa, które zapewniały ówczesnemu człowiekowi ucieczkę od trosk codzienności oraz nadzieję na pośmiertną szczęśliwość.

Symptomy kryzysu obserwujemy również w tamtejszej kulturze. Przykładem może być brak wówczas znaczących dzieł historycznych na miarę np. wcześniejszego dziejopisarstwa Tacyty, a później Ammiana Mar-

cellina. Ten brak dotkliwie waży na możliwościach naszego poznania owej ważnej, przełomowej epoki.

Zarysowana tu pesymistyczna wizja sytuacji Cesarstwa Rzymskiego w dobie kryzysu III w. uległa ostatnimi czasy pewnej korekcie¹. Asumpt dla bardziej stonowanych ocen w tym zakresie dał niewątpliwie rozwój badań archeologicznych, głównie na obszarach zachodnich prowincji Imperium. Okazało się bowiem, że nie wszystkie regiony tego państwa dotknięte zostały w jednakowym stopniu kryzysem. Były wśród nich takie, które przeżywały wówczas okres rozkwitu. Nie uległ również degradacji np. system drożny, gdyż stare, tradycyjne szlaki zostały zastąpione nowymi traktami. Także kultura rzymska tamtych czasów uległa „pluralizacji” przez odrodzenie się i wkomponowanie w nią różnych kultur regionalnych.

Nowe idee w badaniach nad historią Imperium Rzymskiego w owym feralnym stuleciu bezsprzecznie pogłębiają naszą wiedzę o bogactwie i złożoności zjawisk wówczas tam zachodzących. Nie są one jednak w stanie zanegować – podkreślmy to bardzo mocno – oceny, że Cesarstwo jako całość przeżywało wtedy jednak poważny kryzys.

Tak się złożyło, iż w tym kryzysowym wieku, a szczególnie w drugiej jego połowie, władzę w Rzymie sprawowało kilku, jeśli nie wybitnych, to przynajmniej wysoce przydatnych państwu cesarzy². Należał do nich niewątpliwie Gallien (253–260 z ojcem Walerianem, 260–268 samodzielnie), mimo zresztą fatalnej opinii, którą obdarzyła go starożytna historiografia. Wymienić tu należy krótko panującego Klaudiusza II Gockiego (268–270) oraz Aureliana (270–275).

Do owej grupy należy także zakwalifikować nieco zapomnianego cesarza Probusa (276–282), bohatera niniejszego opracowania.

---

¹ Zagadnienie stanu badań nad kryzysem Imperium Romanum owej epoki szeroko przedstawił ostatnimi czasy w polskiej literaturze przedmiotu T. Kotuła: *Z nowszych badań nad III wiekiem Cesarstwa Rzymskiego*. „Przegląd Historyczny” 1987, T. 78, s. 269–277; idem: *Trzeci wiek Cesarstwa Rzymskiego: kryzys czy przemiany?* „Meander” 1987, T. 42, s. 229–236; idem: *Kryzys III wieku w zachodnich prowincjach Cesarstwa Rzymskiego*. Wrocław 1992 [„Antiquitas”. T. 17]; idem: *Kryzys III wieku*. W: *Starożytny Rzym we współczesnych badaniach. Państwo – społeczeństwo – gospodarka. Liber in memoriam Lodovici Piotrowicz*. Red. J. Wolski, T. Kotuła, A. Kunisz. Kraków 1994, s. 121–148. Zob. także G. Alföldy: *Historia społeczna starożytnego Rzymu*. Poznań 1991, s. 209–242; M. Jaczynowska: *Dzieje Imperium Romanum*. Warszawa 1995, s. 340–366.

² Por. W. Kaczanowicz *Aspekty ideologiczne w rzymskim mennictwie lat 235–284 n.e.* Katowice 1990, s. 117.

Rozdział 1

STAN BADAŃ¹

W licznych opracowaniach historycznych obowiązuje schemat prezentowanego materiału. Zgodnie z owym standardem, autorzy często przedstawiają na wstępie swoich publikacji omówienie źródeł rozpatrywanego zagadnienia, a następnie charakterystykę literatury przedmiotu czy, poprawniej powiedziawszy, stanu badań nad owym tematem. W niniejszej pracy pragniemy odwrócić kolejność narracji. Najpierw zostaną więc przedstawione uwagi o dokonaniach nauki historycznej na temat Probusa, a dopiero później omówimy istniejące źródła dla tej biografii. Należy bowiem sądzić, iż taka konstrukcja pozwoli autorowi znacząco uwypuklić centralną ideę w stanie badań o cesarzu Probusie – ubóstwo literatury przedmiotu na ten temat oraz obserwowalną niechęć badaczy do podejmowania rozważanej problematyki.

---

¹ Zob. także W. Kaczanowicz: *Uwagi w sprawie stanu badań nad biografią cesarza Probusa (276–282 n.e.)*. W: *Rzym antyczny. Polityka i pieniądz*. T. 2. Red. A. Kunis. Katowice 1997, s. 160–170.

1.1. Monografie

Probus doczekał się stosunkowo wcześniej opracowania monograficznego, bo u schyłku XIX w. Wtedy to opublikował swoją pracę E. Lépaulle². Interesujące, iż autor oparł swoje rozważania w dużym stopniu na materiale numizmatycznym, co nie jest zjawiskiem charakterystycznym dla trzech późniejszych biografii. Ówczesny poziom wiedzy źródłowej, a także stan zaawansowania metodologii badań historycznych nie pozwalają, rzecz oczywista, na traktowanie owej książki jako satysfakcjonującego opracowania naukowego.

Rzecz ma się podobnie w wypadku chronologicznie drugiej monografii Probusa. Chodzi tutaj o „szkolną” pracę, którą w 1909 r. dał E. Dannhäuser³.

Nieco później, bo w 1911 r., kolejną biografię tego cesarza przedstawił J. H. E. Crees⁴. Badacz ten, zafascynowany ówczesną, bardzo ożywioną dyskusją na temat problemów autorstwa, czasu powstania oraz wiarygodności tzw. *Scriptores Historiae Augustae*, zdyskredytował to źródło, przypisując znacznie większą wartość poznawczą drugiemu, nieco obszerniejszemu przekazowi starożytnemu – historii Zosimosa.

Wreszcie w 1952 r. Probusem zajął się włoski historyk G. Vitucci⁵. Jego książka, bardzo krytyczna względem całej tradycji źródłowej, pisana zresztą z pewną egzaltacją, wychodząc od Probusowych dziejów, prezentuje raczej epokę kryzysu Cesarstwa Rzymskiego w III stuleciu n.e.

Publikacja Vitucciego zamyka cykl monografii na temat Probusa. Nie dysponujemy zatem od 45 lat (autor pisze te słowa w marcu 1997 r.) kompleksową biografią owego władcy. Literatura przedmiotu w tym zakresie jest więc odległa i o niepełnej wartości. Występują w niej zatem braki w kompletowaniu i wykorzystaniu źródeł. Prace Lépaulle, a i Dannhäusera, są z tego punktu widzenia całkowicie przestarzałe. Crees zaledwie dostrzega źródła pozaliterackie. Vitucci korzysta wprawdzie z przekazów narracyjnych, epigraficznych i papirologicznych, ale pomija, prak-

² E. Lépaulle: *Etude historique sur M. Aurelius Probus d'après la numismatique du règne de cet empereur*. Lyon 1884.

³ E. Dannhäuser: *Untersuchungen zur Geschichte der Kaisers Probus (276–282)*. Diss. Jena 1909.

⁴ J. H. E. Crees: *The Reign of the Emperor Probus*. London 1911 [przedruk 1965].

⁵ G. Vitucci: *L'imperatore Probo*. Roma 1952.

tycznie rzecz biorąc, niezwykle ważne dla tej problematyki testimonia numizmatyczne. Wszystkie zaś wzmiankowane opracowania cechują się, w mniejszym lub większym stopniu, niedostatkami metodologicznymi i często skażone są sporymi emocjami. Racje te zdają się uzasadniać potrzebę ponownego, globalnego spojrzenia na postać Probusa.

1.2. Drobniejsze opracowania

Charakterystyczną cechą stanu badań jest uboga lista opracowań przyczynkarskich o Probusie⁶. Te nieliczne, które powstały po ukazaniu się monografii Vitucciego, mają natomiast w dużym stopniu charakter materiałowy i wiążą się z próbami uporządkowania istniejącej substancji źró-

---

⁶ W. L. Westermann: *The Papyri and the Chronology of the Reign of the Emperor Probus*. „Aegyptus” 1920, vol. 1, s. 297–301; A. Alföldi: *Die Tribunicia Potestas des Kaisers Probus*. „Blätter für Münzfreunde” 1923, s. 352–353; K. Pink: *Der Aufbau der römischen Münzprägung in der Kaiserzeit*. VI/1: *Probus*. NZ 1949, Bd. 73, s. 13–14; idem: *Die Medaillonprägung unter Kaiser Probus*. NZ 1955, Bd. 76, s. 16–25; R. Rémondon: *Un nouveau document concernant Probus*. „Revue de Philologie” 1954, vol. 28, s. 199–210; J. Gricourt: *Deux imitations d'antoniniens de Probus*. BSFN 1960, vol. 15, s. 491; idem: *Liaison par un coin de droit de deux officines de l'atelier de Lyon sous Probus*. SM 1968, Bd. 18, s. 5–8; idem: *Antoninien inédit de Probus (atelier de Serdica, A. D. 176)*. SM 1971, Bd. 21, s. 74–76; H. G. Pflaum: *A propos d'une monnaie de Probus*. BSFN 1966, vol. 21, s. 4; idem: *Un antoninianus de Probus de l'atelier de Rome*. BSFN 1966, vol. 21, s. 102–103; idem: *Deux antoniniani inédits de Probus du trésor de Fresnoy – les – Roye frappés à l'atelier de Ticinum*. BSFN 1969, vol. 24, s. 345–346; idem: *Une monnaie de Probus (276–282)*. BSFN 1969, vol. 24, s. 425–427; idem: *Un antoninianus de Probus de l'atelier de Lyon portant deux marques d'officine*. BSFN 1972, vol. 27, s. 144–145; L. Chaurand: *Un antoninien inédit de Probus*. BSFN 1965, vol. 20, s. 495; idem: *Antoninianus de Probus*. BSFN 1967, vol. 22, s. 122–123; A. Chastagnol: *A propos du „iudicium magnum” de l'empereur Probus*. In: *Historia Augusta Colloquium. Bonn 1966–1967*. Bonn 1968, s. 67–71; B. Kaposy: *Ein seltener Büstentypus des Kaisers Probus*. SM 1969, Bd. 19, s. 56–59; T. D. Barnes: *Three Notes of the Vita Probi*. „Classical Quarterly” 1970, Nova Series, vol. 20, s. 198–203; J. Schwartz: *L'empereur Probus et l'Egypte*. „Chronique d'Egypte” 1970, vol. 45, s. 381–386; M. Salamon: *Polityka osiedlania plemion barbarzyńskich w prowincjach rzymskich za cesarza Probusa (276–282)*. W: *Historia*. T. 2. Katowice 1971, s. 95–103; Z. Van't Dack: *De zegecognomina von Keizer Probus*. *Zetesis. Album E. de Strijcker*. Antwerpen 1973, s. 566–579; D. Gricourt: *Antoninianus inédit de Probus*

dłowej na temat cesarza względnie ujawniają nowe zabytki papirologiczne, epigraficzne, a nade wszystko numizmatyczne z tamtej epoki. Brakuje zaś niemal całkowicie szerszych opracowań o charakterze analitycznym. Są one tak rzadkie, iż w konsekwencji Probusowa bibliografia należy do najkrótszych pośród bibliografii cesarzy i uzurpatorów rzymskich doby kryzysu Imperium w III w.n.e. Notujemy przy tym takich władców, którzy byli zapewne mniej wybitni, a przy tym bardziej efemeryczni. Owi imperatorzy doczekali się jednak większego zainteresowania we współczesnej literaturze przedmiotu⁷.

W 1975 r. ukazało się podsumowanie m. in. stanu badań na temat Probusa, opierające się, rzecz oczywista, na dotychczasowej literaturze monograficznej oraz przyczynkarskiej⁸. Jest ono bardzo charakterystyczne. Autor bowiem starał się, prezentując w lakonicznej formie przebieg Probusowej kariery, mocno unikać detali biogramu tego cesarza. To znamienne cecha. Autor wzmiankowanej syntezy przyjął jedynie generalia owej kariery. Na tak pesymistyczną wizję Polveriniego niewątpliwie wpływ miały, uprzednio wspomniane, krytyczne opracowanie jego rodaka –

à effigie consulaire (atelier de Lyon, 282). BSFN 1982, vol. 37, s. 149–150; idem: *Deux antoniniens inédits de l'atelier de Lyon*. BSFN 1983, vol. 38, s. 322–326; M. Weder, C. E. King: *The eastern issues of Probus*. NC 1984, vol. 144, s. 202–227; H. Winter: *Ein unedierter Antoninian des Probus*. „Mitteilungen der Österreichischen Numismatischen Gesellschaft” 1984, Bd. 24, s. 40; J.-M. Doyen: *Un antoninien inédit de Probus (Serdica, 277 après J.-C.)*. SM 1986, Bd. 36, s. 66–67; E. Kettenhofen: *Zur Siegestitulatur des Kaisers Probus*. „Živa Antika” 1986, T. 36, s. 39–43; T. Kotula: *Brevi milites necessarios non futures: Pensée irénique au temps de l'empereur Probus et sa réception littéraire*. In: *Speculum antiquitatis Graeco-Romanae. Studia Ioanni Burian Sexagenario oblata*. Praha 1991, s. 207–217; S. Estiot: *A propos du multiple d'or de Probus de la collection Duquérelle (Catalogue Journées Numismatiques Reims N° 55)*. BSFN 1992, vol. 47, s. 339–344; A. Kluczek: *Odzwierciedlenie koncepcji religijnych w mennictwie cesarza Probusa (276–282)*. W: *Rzym antyczny. Polityka i pieniądz*. T. 1. Red. A. Kunisz. Katowice 1993, s. 77–101; P. Gysen: *A propos d'un antoninien de Probus de l'atelier de Rome*. CENB 1994, vol. 31, s. 33–37. Zob. także: J. F. Kramer, T. B. Jones: „*Tribunicia Potestate*”: A. D. 275–285. „*American Journal of Philology*” 1943, vol. 64, s. 80–86; H. G. Pflaum: *Types et busts exceptionnels sur les monnaies de Numérien, Probus et Aurélien*. BSFN 1960, vol. 15, s. 383–384; L. Polverini: *Da Aureliano a Diocleziano*. In: ANRW. Tl. 2, Bd. 2, 1975, s. 1023–1028; J. Popović: *Carski portreti na gliptici iz narodnog Muzeja u Beogradu*. „*Zbornik Narodnog Muzeja*” 1988, T. 13/1, s. 83–88; G. Ciampoltrini: *Iscrizioni luchesie e pisane*. „*Epigraphica*” 1991, vol. 53, s. 255–262.

⁷ Np. „cesarze galijscy” (260–274).

⁸ L. Polverini: *Da Aureliano...*, s. 1023–1028.

Vitucciego. Ale chyba nie tylko. Na ów pogląd zapewne oddziałało również ubóstwo i fragmentaryczny charakter późniejszych opracowań naukowych. Zważywszy zaś na minimalną liczbę pozycji o Probusie, opublikowanych po artykule Polveriniego, tym bardziej należy spróbować zweryfikować jego powściągliwą opinię, sięgnąć do nowszej literatury przedmiotu oraz wypełnić istniejące luki w niektórych szczegółowych kwestiach.

Rozdział 2

BAZA ŹRÓDŁOWA

2.1. Źródła historiograficzne

Najobszerniejszym (stosunkowo) tekstem historiograficznym o Probusie jest biografia tego władcy w tajemniczym po dziś dzień zbiorze cesarskich i uzurpatorskich życiorysów, znanym jako tzw. *Scriptores Historiae Augustae* (SHA)⁹. Informacje dodatkowe znajdujemy natomiast w znajdującym się tam również fragmencie, poświęconym żywotom uzurpatorów – Firmusa, Saturnina oraz Prokulusa i Bonozusa¹⁰. Interesujące nas biografie miały wyjść spod pióra niejakiego Flawiusza Wopiskusa, rodem z Syrakuz, autora końcowych części dzieła.

Scriptores Historiae Augustae to utwór, obejmujący czasowym zasięgiem panowania rzymskich władców między 117 a 284 r.n.e. Nie zachował się do naszych czasów, niestety, fragment poświęcony niezwykle ważnemu okresowi lat 244–253. Z biografii cesarza Waleriana (253–260) pozostało natomiast jedynie zakończenie.

---

⁹ SHA, *Probus*, 1–23.

¹⁰ Ibidem, *Firmus, Saturninus, Proculus et Bonosus*, 7–15.

Poszczególne żywoty sygnowane są nazwiskami aż 6 autorów, skądinąd nieznanych¹¹. W niektórych zaś biografiach znajdujemy wzmianki o czasie powstania dzieła. Zamieszczone tam dedykacje Dioklecjanowi (284–305) czy Konstantynowi Wielkiemu (306–337) miałyby wskazywać na schyłek III i początkowe dziesięciolecia IV w. jako czas powstania tego utworu.

Na temat *Scriptores Historiae Augustae* istnieje prawdziwie imponująca literatura przedmiotu. Już bowiem u schyłku XIX stulecia zakwestionowano historyczność szóstki dziejopisów, twórców charakteryzowanego zbioru, sądząc, iż za ich nazwiskami kryje się tylko jedna osoba¹². Owa sugestia rozpętała ożywioną dyskusję na temat autorstwa biografii, czasu ich powstania, jak również celu napisania i źródeł tekstu. Owa dyskusja, mimo już ponad stuletniego przebiegu, nie doprowadziła jednak do satysfakcjonujących rozstrzygnięć¹³. W dalszym ciągu nie wiadomo, kto napisał utwór. Nie wiemy również, kiedy on dokładnie powstał, aczkolwiek przyjmuje się, że miało to miejsce około schyłku IV stulecia¹⁴. Nie znamy również celu napisania zbioru, choć klarowny jest jego prosenatorski wydźwięk. Krytyka tekstu ujawniła także wiele ewidentnych błędów, wewnętrznych sprzeczności, zgoła bajkowych informacji, które masowo w nim występują. Jeśli do tego dodać, że większość autorów dzieł historycznych, na których powołują się zagadkowi *Scriptores*, została najpewniej wymyślona, to ubóstwo naszej wiedzy o zbiorze przedstawi się w całej okazałości i nabierze wręcz przerażającego dla współczesnego historyka wymiaru.

Relację SHA o Probusie i współczesnych jego rządów uzurpatorach obarcza więc багаż dużej niewiedzy co do generalistów. Lektura tekstu

¹¹ Eliusz Spartianus, Juliusz Kapitolinus, Wulkacjusz Gallikanus, Eliusz Lampridiusz, Trebeliusz Polion, Flawiusz Wopiskusz z Syrakuz.

¹² H. Dessau: *Über Zeit und Persönlichkeit der Scriptores Historiae Augustae*. „Hermes” 1889, Bd. 24, s. 337–392.

¹³ Przede wszystkim zob. A. Chastagnol: *Recherches sur l'Histoire Auguste. Rapport sur les progrès de la Historia Augusta Forschung depuis 1963*. Bonn 1970; K.-P. John: *Kaiserbiographie und Senatsaristokratie. Untersuchungen zur Datierung und sozialen Herkunft der Historia Augusta*. Berlin 1976; F. Kolb: *Untersuchungen zur Historia Augusta*. Bonn 1987. Ostatnio np. M. Meckler: *The Beginning of the Historia Augusta*. „Historia” 1996, vol. 45, s. 364–375; F. Paschoud: *Noms camouflés d'historiens du 4e siècle dans l'Histoire Auguste*. „Historia” 1996, Bd. 45, s. 502–504.

¹⁴ W nowszej literaturze przedmiotu m. in. F. Kolb sugeruje, iż dzieło to mogło powstać nawet w drugiej połowie V w. (F. Kolb: *Untersuchungen...*, s. 52–87).

budzi także smętne refleksje. Pełno w nim podejrzenie szczegółowych listów i mów. Rzecz niepokojąca, dotyczą one głównie okresu życia Probusa przed objęciem rządów. Nieodparcie nasuwa się w tym miejscu refleksja, iż autor pragnął pokryć swoją ignorancję (skądinąd naturalną) o młodzieńczym okresie kształtowania się kariery tego człowieka pompatycznymi i niewiarygodnie wręcz precyzyjnymi (w trzeciorzędnych detalach) wyjątkami z rzekomej ówczesnej korespondencji. Bezwzględnie należy tutaj zaznaczyć, iż relacja w tym utworze dotycząca cesarskich dziejów Probusa zawiera znacznie mniej epistolograficznych i oratorskich wtretów. Jest ona przy tym bardziej potoczysta i spójna. Nie ulega jednak wątpliwości, że i w tym fragmencie znajdują się informacje całkiem legendarne. Celem egzemplifikacji tego zjawiska posłużymy się bodaj najbardziej spektakularnym i dobitnym przykładem¹⁵.

Podczas którejś z bitew przeciw „barbarzyńcom” wojska cesarskie zdobyły konia o niezwykłych właściwościach. Miał on podobno zdolność pokonywania dziennie dystansu stu rzymskich mil¹⁶, biegnąc osiem lub dziesięć dni z rzędu. Konia rekordzistę ofiarowano, rzecz jasna, Probusowi. Ten jednak darowizny nie przyjął, twierdząc (nie bez racji), iż zwierzę o takich osiągnięciach należy się raczej żołnierzowi tchórzliwemu, a nie dzielnemu. Urządzono więc losowanie, w którego rezultacie konia wygrał żołnierz o imieniu Probus. W tamtejszej armii znajdowało się jednak 4 legionistów szczycących się tym cesarskim imieniem. Nie było zatem wiadomo, o którego Probusa chodzi. Powtórzono więc losowanie. Okazało się ono ponownie szczęśliwe dla żołnierza noszącego imię Probus. Kolejne dwie tury losowań miały identyczny rezultat. W końcu wojsko uznało, że przeznaczeniem wspańskiego rumaka było służenie wspańnemu cesarzowi – Probusowi.

Owa bardzo naiwna historyjka dobrze ilustruje rafy, czyhające na interpretatora charakteryzowanej biografii w SHA i jednocześnie nakazuje dużą ostrożność w formułowaniu tez opartych na tym źródle.

Drugim, znacznie jednak bardziej skrótowym, tekstem nawiązującym do działalności Probusa, jest niewielki fragment dzieła, znanego jako *Historia Nova*, pióra Zosimosa¹⁷.

¹⁵ SHA, *Probus*, 8.

¹⁶ W sumie niemal 150 kilometrów.

¹⁷ Zosimos, I, LXIV–LXXI.

Autor żył na przełomie V i VI w.n.e. we wschodniej, greckojęzycznej części rozpadającego się Cesarstwa Rzymskiego¹⁸. W swoim utworze, składającym się z 6 ksiąg, zawarł natomiast dzieje Imperium, poczynawszy od Augusta (27 r.p.n.e. – 14 r.n.e.), a skończywszy na wydarzeniach sobie współczesnych. Interesujący nas fragment znajduje się w I księdze *Historii...*, obejmującej relatywnie najdłuższy czas wydarzeń, bo rozciągający się od wspomnianego Augusta do cesarza Dioklecjana włącznie (284–305 r.n.e.). Dzieje Probusa w niewielkim, a tak obszernym chronologicznie rozdziale musiały być, z natury rzeczy, potraktowane dość pobieżnie.

Tekst Zosimosa prezentuje całkiem inną optykę widzenia Probusowych rządów, niż czyni to autor kręgu SHA. To niezwykle ważna obserwacja. Taki stan rzeczy przynajmniej rodzi nadzieję na możliwość konfrontowania dwóch niezależnych źródeł. Nie trzeba dodawać, iż jest to sytuacja komfortowa dla historyka, pozwalająca z pewnym optymizmem spojrzeć na szanse prezentacji dokonań Probusa. Ujawnia się jednak również poważna niedogodność. W wypadku autora SHA nie znamy, trzeba to przypomnieć, źródeł jego wiedzy. Identyczna sytuacja występuje w odniesieniu do tradycji źródłowej, z której czerpał Zosimos. Według żyjącego w IX w. patriarchy konstantynopolitańskiego Focjusza Zosimosowe dzieło to przejętek historii napisanej przez Eunapiusza z Sardes (przełom IV i V w.)¹⁹. Czy był to rzeczywiście przejętek? Trudno to stwierdzić z absolutną pewnością, gdyż nie dysponujemy dzisiaj utworem Eunapiusza²⁰. Jeśli *Historia...* Zosimosa stanowiła natomiast parafrazę dzieła pisarza z Sardes, to natychmiast rodzi się pytanie o zakres i miejsce zmian. Czy dotyczyły one fragmentów na temat Probusa? Niestety nie polega również na tym, iż nie wiemy, praktycznie rzecz biorąc, niczego o źródłach, które wykorzystywał w interesującym nas fragmencie Eunapiusz. Komfort możliwości porównania dwóch autonomicznych przekazów źródłowych – biografii autora kręgu SHA i *Historii...* Zosimosa – ma zatem w wypadku Probusowych dziejów istotne ograniczenia. Obie relacje, ze względu na brak danych o korzeniach prezentowanej wiedzy, są niejako „zawieszane w przestrzeni”. Niezwykle trudno w takiej sytu-

¹⁸ Na jego temat zob. głównie E. Wipszycka: *Wstęp*. W: Zosimos: *Historia Nova*. Warszawa 1993, s. 5–50, 337–341 (tam dalsza, obszerna literatura przedmiotu).

¹⁹ Focjusz: *Biblioteka*, 98. Tłum. O. Jurewicz. Warszawa 1986.

²⁰ Na temat owego autora i jego twórczości zob. PLRE, s. 296 (*Eunapius* 2).

acji wartościować konfrontowane informacje. To bardzo limituje możliwości interpretacji zestawianych przekazów.

Tekst Zosimosa charakteryzuje się także pewną ułomnością. Polega ona na tym, iż nie zachowała się końcówka I księgi, obejmująca m. in. wiadomości na temat zdarzeń towarzyszących Probusowej śmierci i przejęciu władzy przez Karusa (282–284). Opis tego epizodu, podany przez żyjącego w VII w. Jana z Antiochii, ma być „kalką” relacji Zosimosa²¹. Rodzą się, w takiej sytuacji, te same wątpliwości i pytania, które towarzyszyły uprzednio nakreślonemu problemowi filiacji Zosimosowego tekstu od dzieła Eunapiusza.

Dysponujemy zatem dwoma podstawowymi testimoniami literackimi na temat czasów Probusa – stosunkowo obszernym tekstem SHA i znacznie krótszą relacją Zosimosa. Nie wyczerpują one jednak całokształtu bazy źródłowej w sferze dziejopisarstwa o interesującym nas panowaniu. Owego cesarza bowiem notuje w swoich utworach jeszcze kilkunastu autorów późnorzymskich i wczesnobizantyjskich. Wzmianki te mają wymiar krótkich odnotowań najbardziej elementarnych wydarzeń z życiorysu Probusa. Jest przy tym rzeczą interesującą, iż teksty w języku łacińskim nawiązują, generalnie rzecz biorąc, do relacji SHA²², a greckojęzyczne do wersji zdarzeń w ujęciu Zosimosa²³.

Owe źródła²⁴ nie rozbudowują więc naszej wiedzy o Probusowych czasach. Nie wnoszą one również zasadniczo istotniejszych korekt do tej wiedzy. Niemniej autor niniejszego opracowania daleki jest od zupełnego lekceważenia tych przekazów. W jednostkowych bowiem przypadkach można jednak doszukać się w owej peryferyjnej literaturze źródłowej pewnych drobnych „nowinek” czy odmienności od głównego nurtu dziejopisarstwa o Probusie (przypomnijmy – SHA oraz Zosimos). Mogą one być wynikiem wykorzystania przez danego autora zlekceważonych względnie nie znanych SHA czy Zosimosowi wcześniejszych relacji.

²¹ Por. E. Wipszycka: *Wstęp*. W: Zosimos: *Historia Nova...*, s. 264, przyp. 83.

²² Np. Aureliusz Wiktor (IV w.) czy Eutropiusz (IV w.).

²³ Np. Zonaras (XII w.).

²⁴ Zestawienie drobniejszych źródeł daje PLRE, s. 736 (*M. Aurelius Probus* 3).

2.2. Źródła epigraficzne i papirologiczne

Za rządów Probusa powstała pewna liczba tekstów inskrypcyjnych²⁵. Nie jest to wielkość znacząca ilościowo (77 pozycji). Co ważniejsze, owe inskrypcje nie wnoszą zasadniczych treści do rekonstrukcji przebiegu Probusowych rządów. W znakomitej większości to inskrypcje honoryfikacyjne ku czci władcy względnie tzw. kamienie milowe (*milliaria*). Mają one zatem pewne znaczenie dla rozważań nad chronologią tytulatury cesarskiej. Taki sam wymiar mają również teksty na papirusach znajdujących w rzymskim Egipcie²⁶. *Milliaria* świadczą natomiast przede wszystkim o trosce ówczesnych władz o sprawność tamtejszego systemu drożnego.

2.3. Źródła monetarne

Panowanie Probusa przyniosło ponad dziewięćset najrozmaitszych typów, odmian, wariantów czy mutacji ogólnopanstwowych monet, bitych z różnych metali i o różnych nominałach²⁷. Jest to zatem ogromne bogactwo źródeł, do których należy dorzucić pojedyncze emisje uzurpatorów – Saturnina²⁸, Prokulusa²⁹ i Bonozusa³⁰. Znaczenie owych zabytków polega na tym, iż po pierwsze – ten zasób materiału źródłowego powstał w epoce Probusa, stanowiąc, tym samym, współczesne wydarzeniom *testimonium*; po wtóre – sygnalizowane emisje monetarne pochodzą (rzecz oczywista) z kręgu dyspozycji imperatorskiej względnie tamtejszych elit władzy, co

²⁵ G. Vitucci: *L'imperatore Probo...*, s. 155–161; E. A. Pond: *The Inscriptional Evidence for the Illyrian Emperors: Claudius Gothicus through Carinus, 268–284 A. D.* Ann Arbor 1971, s. 22–23 i inne.

²⁶ Zob. W. L. Westermann: *The Papyri...*, s. 297–301.

²⁷ RIC V/2, *Probus*, s. 20–121, nr 1–928. Zob. również literaturę numizmatyczną w przypisie 6.

²⁸ RIC V/2, *Sextus Julius Saturninus*, s. 591, nr 1.

²⁹ Z. Petrář: *Unikátné antoninianus cisaře Procula*. „Numismatické listy” 1993, T. 48, s. 45.

³⁰ RIC V/2, *Bonosus*, s. 592, nr 1–3. Por. T. O. Mabbott: *A Newly Found Coin of Bonosus*. „Numismatist” 1955, s. 178–179.

daje niepowtarzalną możliwość wglądu (badając typologię numizmatów) w ówczesną ideologię.

Tak wspaniale kształtujące się perspektywy badawcze, oparte na źródłach monetarnych, mają jednak pewne ograniczenia.

Po pierwsze – owe pieniądze prezentują, generalnie rzecz biorąc, ogólnikowe slogany, zawarte głównie na ich rewersach. Nie daje to szczególnych szans na wkomponowanie owych mało konkretnych haseł w kościec rozgrywających się wówczas zdarzeń.

Po drugie – interesujące nas monety w znakomitej większości nie zawierają elementów datujących. Identyfikowanie więc treści, jakie niosą ze sobą, z tamtejszymi wypadkami jest najczęściej bezproduktywne, a zatem nie (bądź mało) satysfakcjonujące.

Wreszcie po trzecie – niejednokrotnie trudno stwierdzić, które typy ówczesnych emisji monetarnych inspirował sam władca, a które są wyrazem powielenia idei wypracowanego od stuleci kanonu rzymskich wartości. Nie znamy bowiem, rzecz niezwykle istotna, ludzi, którzy kierowali pracą tamtejszych mennic. A może to czy inne pospolite lub wysublimowane hasło na monecie było wyrazem samodzielnej inicjatywy czy wręcz widzimisę zarządcy atelier względnie mincerza wykonującego matrycę danej emisji? Jest to ważne pytanie. Brak świadomości uwarunkowań towarzyszących biciu ówczesnego pieniądza może prowadzić do konstruowania zgoła fantastycznych nadinterpretacji.

Jest rzeczą przykrą, iż w wielu tradycyjnych opracowaniach, dotyczących różnych panowań w Cesarstwie Rzymskim doby kryzysu III w.n.e., źródła numizmatyczne występują marginalnie. Wszak stanowią one ważny, niejednokrotnie wręcz podstawowy materiał źródłowy dla danej biografii. Rzecz bardziej przykrą stanowi jednak to, iż owe specyficzne źródła funkcjonują tam często w charakterze zaledwie ilustracji zagadnienia występującego w przekazach starożytnych dziejopisów. A przecież numizmaty są, w istocie rzeczy, takimi samymi źródłami jak kroniki, żywoty czy historie. Podlegają one więc takim samym regułom analizy historycznej jak wzmiankowane typy przekazów narracyjnych. Przedstawione wyżej rozważania na temat uwarunkowań towarzyszących krytyce emisji monetarnych nawiązują do głównych zainteresowań autora prezentowanej rozprawy³¹. Rozwinięcie

³¹ Zob. W. Kaczanowicz: *Aspekty ideologiczne w rzymskim mennictwie lat 235–284 n.e.* Katowice 1990, s. 9–11. Por. A. Kunis: *Rola źródeł numizmatycznych w badaniach nad ideologią i propagandą w państwie rzymskim.* W: *Rzym antyczny...*, T. 1, s. 54–67.

tych rozważań, wraz z propozycjami rozstrzygnięć w odniesieniu do mennictwa Probusa, znajdzie Czytelnik, rzecz oczywista, w dalszych częściach niniejszej pracy.

Prócz oficjalnego mennictwa państwowego, w czasach Probusa działało także autonomiczne atelier w Aleksandrii³². Jego produkty, mało ciekawe z punktu widzenia badań nad ideologią owego imperatora, mają pewne znaczenie (wraz ze źródłami epigraficznymi i papirologicznymi) w ustalaniu chronologii cesarskiej³³.

2.4. Uwagi podsumowujące

Prezentacja bazy źródłowej oraz refleksja nad przekazami o Probusie zdają się wyjaśniać niechęć współczesnej literatury historycznej do zajmowania się tym cesarzem. Teksty narracyjne są późne i często bałamutne. Zabytki papirologiczne i epigraficzne dają niezwykle skąpą i bardzo fragmentaryczną wiedzę o tym człowieku. Pierwszorzędne źródła numizmatyczne są wprawdzie liczne, jeśli idzie o typologię. Znajdujące się na nich legendy należą jednak w większości do powielanych od dawna standardów. Prócz tego numizmatyka rzymska jest w dalszym ciągu, niestety, dyscypliną dość hermetyczną. W tradycyjnych pracach historycznych jej osiągnięcia nie zawsze znajdują zatem należyte odbicie.

Przypuszczamy, że charakter rządów Probusa także wpłynął na znikomą zainteresowanie historyków tym władcą. Ów cesarz bezsprzecznie nie należał do „rewolucjonistów”. Prowadził mozolne, mało spektakularne wojny. Inspirował, jak się zdaje, działalność budowlaną, irygacyjną czy wręcz sadowniczą. Nie podejmował zasadniczych reform. Bardzo trudno więc pisać o „pozytywiście”, występującym w rzadkich, specyficznych i trudno weryfikowalnych źródłach.

³² Zob. J. Vogt: *Die Alexandrinischen Münzen. Grundlegung einer alexandrinischen Kaisergeschichte*. Bd. 1–2. Stuttgart 1924. W polskiej literaturze przedmiotu popularne wprowadzenie do problematyki aleksandryjskiego mennictwa daje S. Skowronek: *Mennictwo aleksandryjskie w okresie Cesarstwa Rzymskiego*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1982. Tam informacja o dalszych, podstawowych opracowaniach.

³³ Por. J. Vogt: *Die Alexandrinischen Münzen...*, Bd. 1, s. 218–219; G. Vitucci: *L'imperatore Probo...*, s. 129–137.

Rozdział 3

ZAŁOŻENIA METODOLOGICZNE ORAZ KONSTRUKCJA OPRACOWANIA

Koncepcja oraz budowa niniejszej pracy odzwierciedlają, rzecz oczywista, wspomniane refleksje autora na temat stanu badań i źródeł do Probusowej problematyki. A zatem w części drugiej, dotyczącej przebiegu wydarzeń, omówiono biografię tego cesarza. Owa charakterystyka ma jednak specyficzną postać.

Rozdziały 4 i 5 zawierają kolejne streszczenia relacji dziejopisa kręgu SHA o Probusie i uzurpatorach w jego czasach oraz wersję Zosimosa. Autor pragnie w ten sposób zapoznać Czytelnika z tradycją historiograficzną na temat władcy, nie obudowaną porównaniami informacji źródłowych, a także współczesnymi analizami poszczególnych fragmentów obu zasadniczych tekstów. Drobne wyjaśnienia mają charakter jedynie porządkowy i zostały ujęte w nawiasach. Tego typu prezentacja materiału lepiej, jak sądzimy, wprowadza w klimat naszych dwóch podstawowych źródeł narracyjnych. Odniesienie danej informacji u innych autorów rzymskich czy bizantyjskich zamieszczamy natomiast w przypisach.

Rozdział 6 zatytułowaliśmy *Punkty styczne*. Dotyczy więc tych wątków relacji autora SHA i Zosimosa, które pokrywają się ze sobą. Zważywszy na odmienność obu tradycji dziejopisarskich, można bez większego ryzyka przyjąć, iż zgodne relacje odpowiadają prawdzie historycznej Probusowego panowania.

W rozdziale 7, nazwanym *Protokół rozbieżności*, rozważamy natomiast różnice w charakterystyce określonego zdarzenia u SHA i Zosimosa.

Rozdział 8 nosi z kolei miano *Hiatus informacji*. Będzie chodzić w nim o wyodrębnienie tych wzmianek u naszych autorów, które, w ramach poszczególnych tekstów, mają charakter indywidualny, a więc nie powtarzający się w wersji sąsiedniej.

Zaproponowany sposób prezentacji materiału odbiega od tradycyjnej konwencji w tym zakresie. Autor monografii, decydując się na ów zabieg, miał na względzie przede wszystkim wyrazistość i klarowność wykładu. Przyjęta bowiem technika przedstawienia materiału historycznego zdaje się zapewniać:

- spójność, przypomnijmy, kolejnych, wyraźnie wyodrębnionych relacji źródłowych,
- pewność, rzecz godna ponownego zaakcentowania, co do autentyczności wydarzeń i faktów, występujących w obu niezależnych narracjach,
- możliwość zbiorczej konfrontacji różnych wersji opisu zdarzeń,
- ustalenie zasobu rozbieżnych, nie konfrontowalnych, relacji o wydarzeniach za rządów Probusa,
- konstrukcję hierarchii poszczególnych zakresów informacji źródłowych, a więc:

nie skażone komentarzem wersje historiograficzne

↓
pewniki, co do faktów

↓
różnice w wersjach
zdarzeń o określo-
nym stopniu weryfi-
kalności

↓
margines jednostkowych rela-
cji indywidualnych o nikłym
stopniu weryfikowalności.

Słowa „margines” użyto tu nieco przewrotnie. Intencją autora bowiem jest wyrażne, namacalne, a więc dobitne przekonanie Czytelnika o proporcjach (a właściwie dysproporcjach) między poszczególnymi poziomami możliwości analizy zasobu źródeł literackich o Probusie. Jak się okaże, pewniki o tamtym panowaniu są znikome, a wymiar szczególnie owego

„marginesu” bardzo znaczący (por. objętości rozdziałów 6, 7, 8 oraz 9 z uwagami podsumowującymi).

Była już okazja, by wspomnieć o bogactwie (z typologicznego punktu widzenia) źródeł monetarnych z probusowej epoki. Jest zatem rzeczą całkowicie oczywistą, że ich interpretacji poświęcona zostanie osobna, trzecia z kolei część.

Rozdział 10 zawiera wprowadzenie, w którym autor pokrótce zarysował mennictwo rozpatrywanego cesarza. Mając jednak na uwadze obfitość typów monet Probusa, zasadniczą część rozdziału przeznacza na rozważania o preferencjach ideologicznych władcy. Interesujące i po części nowatorskie zdają się już awersy analizowanych emisji monetarnych (rozdział 11). „Powódź” różnych haseł znajdujemy natomiast na ich rewersach. Bardzo instruktywny będzie w tym zakresie chociażby pobieżny rzut oka na tabelę 1, a szczególnie 2. Pamiętamy jednak o zamieszczonych wcześniej refleksjach na temat potrzeby krytycznego spojrzenia na ów specyficzny materiał źródłowy.

Autor niniejszej monografii lansuje od pewnego czasu w różnych opracowaniach tezę o potrzebie stworzenia metodologicznych podstaw badań nad ikonografią monet rzymskich, szczególnie emitowanych w III w.n.e.³⁴ Wychodząc bowiem z założenia, iż w ówczesnym mennictwie występują najczęściej kolejno i regularnie „kalki” wcześniejszych sloganów, można byłoby dojść do pesymistycznego i z gruntu fałszywego wniosku o całkowitej nieprzydatności owych źródeł w rekonstruowaniu wizerunku tamtejszej epoki. Celem wyodrębnienia intencjonalnych, zindywidualizowanych dla określonego panowania, treści na monetach zaproponowaliśmy kilka kryteriów selekcji i oceny ówczesnych emisji monetarnych.

Kryterium pierwszej (pierwszych) emisji. Tak się składa, iż w wypadku mennictwa niektórych rzymskich władców kryzysowego stu-

³⁴ Zob. W. Kaczanowicz: *Aspekty ideologiczne...*, s. 13–15; idem: *Aspekty ideologiczne w mennictwie rzymskim III w.n.e.* „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych PAN w Krakowie” 1990, T. 32/1, s. 68; idem: *An Ideology in the Coinage of the Roman Empire in the 3rd C. Methodological Assumptions of the Surveys*. „Polish Numismatic News” 1991, T. 5, s. 141–144; idem: *Gordian III. Ideal władcy okresu początków kryzysu Cesarstwa Rzymskiego w świetle źródeł numizmatycznych*. W: *Rzym antyczny...*, T. 1, s. 68–76; idem: *Mennictwo uzurpatorskie w Cesarstwie Rzymskim w III w.n.e. Zarys problematyki*. „Antiquitas” 1995, T. 21, s. 137–146; idem: *Les monnaies comme source pour les études sur les élites provinciales pendant la crise de l'Empire Romain au IIIe siècle*. [W druku].

lecia można sprecyzować chronologicznie pierwszy typ (czy typy) wybitych przez nich monet. Jest to sytuacja niezwykle szczęśliwa dla badacza, gdyż pozwala rozważyć kwestię ewentualnego „manifestu programowego”, którego można oczekiwać właśnie na początku rządów danego imperatora³⁵.

Kryterium kontynuacji. Założenie polega na tym, że ówczesni władcy w pełni świadomie nawiązywali do ideologii poprzednika lub któregoś z wcześniejszych cesarzy. Posługiwanie się ową metodą wymaga jednak dużej ostrożności i powściągliwości w formułowaniu hipotez. I w tym bowiem wypadku można dość łatwo skonstruować wnioski oparte na mechanicznych przebitkach ogólniejszych haseł, funkcjonujących właściwie prawem ciężenia. Celem uniknięcia bądź przynajmniej zminimalizowania takiego błędu sugerujemy baczniejszą refleksję nad ideowymi nowinkami określonego cesarza, podchwyconymi przez następcę. Taki zabieg pozwala na zweryfikowanie tezy o atrakcyjności i czasem nośności nowego hasła programowego. Właśnie do owej uściślającej sugestii zastosujemy się w odpowiednim miejscu charakteryzowanej części trzeciej (podrozdział 12.4.).

Kryterium kontynuacji budzi jeszcze jedną refleksję. Powstaje mianowicie problem, jak głęboko sięgać wstecz w badaniu korzeni propagandy namonetnej rozpatrywanego imperatora? Jeśliby skonstruować planszę retrospekcji typów monetarnych, stosowanych przez Probusa, cofając się do czasów twórcy Imperium Rzymskiego i obowiązującego w nim systemu monetarnego (także jeśli idzie o standardy ideowe), to można byłoby udowodnić najrozmaitsze filiacje. Sądzymy, że taka operacja „grzeszyłaby” nadmierną gorliwością badawczą, przypisując Probusowi i rządcom jego mennic wyjątkowo wnikliwie i wysublimowane studia nad wcześniejszą typologią emisji monetarnych. Ośmielamy się mieć przekonanie, iż nie było wówczas ani czasu, ani potrzeby na tak głęboką egzegezę. W związku z tym retrospekcja przyjęta w opracowaniu sięga tylko czasów Waleriana (253–260) – zob. tabela 2. Zawiera się ona więc w dziesięcioleciach, kiedy rozpoczynała się i kształtowała Probusowa kariera (władca urodził się w 232 r.)³⁶. Najpewniej mógł on zatem nawiązywać do ideologii ludzi, których znał, którzy wpłynęli na jego losy i do których przypuszczalnie miał jakiś stosunek emocjonalny.

³⁵ Por. i dem: *Gordian III...*, s. 68–76.

³⁶ Zob. s. 54, przyp. 59, s. 71.

Kryterium odrzucenia. Jest ono pewnego rodzaju negatywem sytuacji omówionej uprzednio. Władca rezygnuje zatem z hasel lansowanych przez poprzednika bądź grupy poprzedników, charakteryzujących się jednolitym obliczem ideologicznym.

Kryterium metalu. Rzymskie mennictwo cesarskie miało charakter kruszcowy. Monety wybijano w złocie, srebrze oraz w brązie. Można domniemywać, że przeprowadzano wówczas selekcję różnych hasel, w zależności od użytego materiału. Należałoby spodziewać się rozłożenia akcentów propagandowych u poszczególnych cesarzy i uzurpatorów; innych w mennictwie złotym, a jeszcze innych na pospolitych, formalnie srebrnych antoninianach. Nominały z najszlachetniejszych kruszców były wszak użytkowane przez ludność najbogatszą, emisje zdawkowe obsługiwały natomiast rynek. Te ostatnie monety docierały także, a raczej przede wszystkim, do warstw uboższych. Sterowanie zatem propagandą dobitnie świadczyłoby o wadze, przywiązywanej przez danego imperatora, względnie towarzyszących mu elit władzy, do budowania ideologicznego wizerunku panującego.

Kryterium innowacyjności. Niejednokrotnie tamtejsi władcy wprowadzali na swoich emisjach monetarnych nowe hasła. Jest to bodaj najbardziej wyrazisty przejaw troski cesarza czy uzurpatora o szeroką prezentację swojej osobowości. Monety docierały przecież wtedy do najbardziej odległych zakątków Cesarstwa Rzymskiego (nie mówiąc o terenach pozalimesowych), a także do pełnego przekroju grup społecznych. Były one więc specyficznym środkiem masowego komunikowania, nie mającym przy tym wówczas równego sobie odpowiednika. Władcy rzymscy najwyraźniej zdawali sobie z tego sprawę, chętnie akcentując swoje indywidualne przymioty czy ideologiczne preferencje³⁷.

Specyfikę wizerunku Probusa zawarto (podrozdział 12.5.) także na jego monetach. Podstawą zamieszczonej tam analizy jest również tabela 2. Autor nie rozpatruje jednak każdej innowacyjnej monety tego cesarza (sięgając wstecz do 253 r.n.e.). Takie działanie bowiem mogłoby prowadzić do nadmiernie wybujałych wniosków. Trudno przecież stwierdzić z absolutną pewnością, czy nowe hasło, mieszczące się jednak w nurcie obowiązujących wówczas idei, nie było pomysłem zarządcy danej men-

---

³⁷ Por. W. Kaczanowicz: *Propaganda of Philip the Arabian's Dynastic Idea (244–249 A. D.). Numismatic Evidence*. „Notae Numismaticae (Zapiski Numizmatyczne)” 1996, T. 1, s. 82–86.

nicy czy wręcz rytownika. Rzecz ma się jednak zupełnie inaczej w wypadku, gdy mennictwo określonego imperatora posługuje się cyklem (względnie cyklami) nowatorskich haseł, układających się w dodatku w spójną sekwencję tematyczną. Godne rozpatrzenia są również nowe typy monetarne cesarza, wprowadzone na szeroką skalę przez różne mennice i w postaci różnych nominałów. Przedstawione tu sytuacje pozwalają badaczowi na uniknięcie błędu wnioskowania na podstawie pojedynczych, być może przypadkowych emisji.

Przedstawiliśmy zatem pięć kryteriów analizy typologicznej rzymskich monet państwowych doby kryzysu Imperium w III w.n.e. W podstawowym opracowaniu autora na ów temat znalazła się sugestia rozbudowy tego zespołu metod celem uzyskania jeszcze innych możliwości interpretacji ówczesnych źródeł numizmatycznych³⁸. Dalsze rozważania autora prezentowanej rozprawy, mocno zainteresowanego metodologią badań nad rzymską nummografią, ośmielają go do zaproponowania jeszcze dwóch płaszczyzn oceny imperialnych emisji monetarnych.

Byłoby to zatem (jako szóste z rzędu) kryterium mennic³⁹. Zdarzały się bowiem przypadki, iż jakieś atelier zamieszczało na swoich produktach motywy regionalne. Punkty odniesienia owych regionalizmów oraz ich charakter mogą stanowić więc interesujący przyczynek do badań nad miejscem i rolą poszczególnych prowincji czy regionów w całokształcie ziem Cesarstwa Rzymskiego.

Kryterium rywalizacji⁴⁰. W rzymskim mennictwie doby kryzysu Imperium obserwujemy przypadki swoistej „wojny idei” między emisjami równocześnie panujących imperatorów. Owe numizmaty stanowią – z jednej strony – dobitną egzemplifikację znaczenia przykładanego przez ówczesnych władców do propagandy namonetnej. Z drugiej strony – wzmiankowane kryterium jest dobrym, jak sądzymy, narzędziem w badaniach „czułych miejsc” w ideologiach tychże cesarzy.

Zaprezentowano tu w sumie siedem kryteriów refleksji nad typologią rzymskich monet okresu Cesarstwa. Nie wszystkie, niestety, spośród proponowanych metod da się zastosować do rozważań nad mennictwem kolejnych rzymskich imperatorów okresu III stulecia n.e. Nieraz dane

³⁸ Idem: *Aspekty ideologiczne...*, s. 117.

³⁹ Por. idem: *Regionalizm w ideologii Cesarstwa Rzymskiego lat 235–284 n.e. Świadek monet. W: Pamiętnik XV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich. T. 1, cz. 1. Red. J. Staszewski. Warszawa 1996, s. 91–99.*

⁴⁰ Por. idem: *Les monnaies comme source...*[W druku].

mennictwo jest po prostu zbyt ubogie. Czasami wręcz przeciwnie – typologia emisji monetarnych władcy przybiera wręcz imponującą, ale mało zróżnicowaną postać. Bogactwo treści, przy jednoczesnym nadmiarze ogólników, poważnie zamazuje obraz priorytetów ideowych określonego cesarza. Mogło się zresztą zdarzyć i tak, że nie miał on ich w ogóle. Przecież poczet III-wiecznych imperatorów zawiera, oprócz postaci niewątpliwie wybitnych, także osoby zupełnie miałkie. Często wreszcie niedostatki wiedzy na temat szczegółów emisji monet imperatora nie pozwalają na wprowadzenie do rozważań danej metody. Taka sytuacja ma miejsce szczególnie np. w wypadku kryterium pierwszej (pierwszych) emisji. Niezwykle rzadko bowiem jesteśmy w stanie określić z całkowitą pewnością wstępną monetę czy serię monet nowo obranego władcy.

Możemy, szczęśliwym trafem, wkomponować większość proponowanych kryteriów w typologię monet Probusa. Zdarza się nawet tak, iż niektóre Probusowe emisje występują jako materiał źródłowy, godny rozpatrzenia z punktu widzenia paru kryteriów naraz. Niewątpliwie świadczy to przynajmniej o istnieniu perspektywy badawczej nad owymi specyficznymi zabytkami. Uwzględniając wątpliwość i niepewność bazy źródłowej o tym panowaniu (szczególnie w postaci przekazów historiograficznych), owa perspektywa wymaga rozwiązania.

W części końcowej opracowania zamieszczono tablice z reprodukcjami wybranych monet Probusa (awersy i rewersy). Wychodzimy bowiem z założenia, iż rola numizmatów w niniejszej monografii uzasadnia potrzebę uzupełnienia tekstu materiałem ilustracyjnym. Rzecz jest o tyle ważna, że w wykładzie najczęściej rezygnujemy z drobiazgowych opisów ikonografii rozpatrywanych (licznych przecież) emisji monetarnych. W sposób niepomiarowy rozdymałyby one pracę, rozbijając jednocześnie jej spójność. Pragniemy również zapoznać Czytelnika, przynajmniej symbolicznie, z bardzo specyficznymi, rzadko prezentowanymi w niespecjalistycznych kolekcjach muzealnych, źródłami.

Część druga

PRZEBIEG WYDARZEŃ

Rozdział 4

WERSJA *SCRIPTORES* *HISTORIAE AUGUSTAE*

4.1. Probus¹

Probus urodził się w Pannonii, a ściślej w mieście Sirmium². Jego ojciec miał mieć na imię Maksymus i pochodził z mniej znakomitego rodu niż matka. Ów Maksymus był wojskowym, a osiągnął stopień centuriona oraz (w wyniku chwalebnie sprawowanych obowiązków) stanowisko trybuna. Zmarł w Egipcie, osierocając żonę, córkę i syna – bohatera naszego opracowania. Probus miał być krewnym (tutaj autor nie jest pewny swojej informacji) cesarza Klaudiusza (chodzi o Klaudiusza II Gockiego; 268–270 – W. K.). W tym miejscu dziejopis mimochodem wtrąca, iż Probusa pochowała jego siostra o imieniu Klaudia³.

W młodości Probus wstawił się ogromną siłą fizyczną, co zapewniło mu szybką karierę wojskową. Cesarz Walerian (253–260) bowiem mianował Probusa (jeszcze niemal chłopca) trybunem wojskowym, powierza-

---

¹ SHA, *Probus*, 1–24, także drobne wzmianki – *Tacitus*, 14, 16.

² Podobnie *Aur. Vict., Caes.*, 37, 4.

³ Postać skądinąd nieznana; zob. PLRE, s. 206 (*Claudia* 2).

jąc mu 6 kohort Saracenów, oddział Persów oraz nie określoną liczbę żołnierzy galijskiego pochodzenia.

Probus w okresie panowania Waleriana (będąc już trybunem) pomyślnie walczył z Sarmatami i Kwadami, przechodząc nawet Dunaj. Z rąk tych ostatnich uwolnił Waleriusza Flakcynusa – krewnego cesarza, za co otrzymał dodatkowo dowództwo nad III Legionem Szczęśliwym (*Legio III Felix*). Probus osiągnął duże sukcesy militarne również za rządów Galliena (253–260 wspólnie z Walerianem, 260–268 samodzielnie – W. K.) – walczył wtedy z jakimś uzurpatorem. Wsławił się wybitnymi czynami także w czasach Klaudiusza II Gockiego i Aureliana (270–275 – W. K.). Ten ostatni mianował go przy tym dowódcą Legionu X. Krótko panujący cesarz Tacyt (275–276 – W. K.) przyznał natomiast Probusowi dowództwo nad wszystkimi wojskami rzymskimi na wschodzie Imperium oraz godność swojego kolegi, jeśli idzie o konsulat.

W kolejnych akapitach autor biografii Probusa informuje bardziej szczegółowo o niektórych ówczesnych sukcesach i dokonaniach swojego bohatera. Tak więc Probus pomyślnie walczył w Libii przeciw Marmarydom, a Kartaginę uwolnił od jakichś buntowników. W Egipcie pokonał natomiast zwolenników Zenobii – władczyni Palmyry, która uzurpowała sobie władzę m. in. nad ową nilocką prowincją Cesarstwa Rzymskiego⁴, oddając ten obszar wraz z innymi wschodnimi terytoriami Imperium cesarzowi Aurelianowi. Probus dbał przy tym o morale w armii, przeprowadzając osobiste inspekcje poszczególnych manipułów, interesując się nawet stanem obuwia i odzieży legionistów. Wykazywał również dużą powściągliwość w zawłaszczaniu dla siebie łupów wojennych, przejmując jedynie uzbrojenie. Wykroczenia podkomendnych karał, powstrzymując jednak Aureliana od nadmiernego okrucieństwa w traktowaniu przewin żołnierzy. Probus jednocześnie umiejętnie organizował czas wolny od wojaczki podległym mu legionistom. W Egipcie kazał wznieść wiele nowych budowli. Zagospodarowywał okolice Nilu, powiększając tym samym jako jedyny (w domyśle: w czasach objętych opisem SHA – W. K.) dostawę zboża do Rzymu. Nakazywał żołnierzom budowę mostów, świątyń, portyków, bazylik, a także prace irygacyjne i tworzenie pól uprawnych. W wypadku tych ostatnich dokonań autor referowanej biografii nie podaje, niestety, lokalizacji przedsięwzięć.

⁴ Na jej temat zob. przede wszystkim PLRE, s. 990–991 (*Septimia Zenobia*).

W czasie kiedy zginął cesarz Tacyt (w dość zresztą niejasnych okolicznościach – W. K.), a władzę zagarnął Florian (276 – W. K.), wojska rzymskie na wschodzie obwołały augustem Probusa. Nowo obrany cesarz natychmiast skierował pismo do Kapitona⁵ – dowódcy gwardii pretoriańskiej, w którym prosił go o pomoc w sprawowaniu rządów, a przede wszystkim o troskę w aprowizowaniu żołnierzy w zboże oraz inną żywność. W zamian władca obiecał Kapitonowi obejście się bez drugiego prefekta, a zatem jednoosobowość owej godności.

Reszta armii rzymskiej, dowiedziawszy się o elekcji Probusa, zamordowała Tacytowego brata – efemerycznego cesarza Floriana, co w rezultacie dało władzę naszemu bohaterowi nad całym Imperium Rzymskim. Fakt ten znalazł akceptację senatu, który nadał nowemu cesarzowi przydomki – Frankoński, Gocki, Sarmacki i Partyjski. Probus otrzymał również z woli *patres* władzę prokonsularną i trybunską, tytuł ojca ojczyzny, godność najwyższego kapłana oraz prawo wysuwania trzech wniosków w senacie. Poleciał natomiast senatorom rozpatrywanie spraw w trybie odwoławczym od wyroków najwyższych rangą sędziów, wybór prokonsulów oraz zatwierdzenie wydanych już uprzednio przez siebie praw. Zalecił jednocześnie, aby *patres* wyznaczyli prokonsulom legatów i przyznali namiestnikom prawa pretorów.

Jednym z pierwszych posunięć Probusa było również ukaranie pozostałych przy życiu zabójców Aureliana i Tacyta. Cesarz oszczędził natomiast morderców Floriana.

Następnym krokiem w Probusowej działalności była kampania wojenna na obszarze prowincji galijskich⁶. Region ten przeżywał wówczas poważne trudności, spowodowane upadkiem tzw. Cesarstwa Galijskiego i śmiercią Aureliana. Wybuchły tam zamieszki wewnętrzne, a plemiona germańskie zza Renu najeżdżały i niszczyły ów rozległy kraj. Probus uwolnił Galię od najeźdźców i jednocześnie ustanowił za Renem, a więc na ziemiach „barbarzyńców”, rzymskie przyczółki wojskowe. Rozlokowanym w nich żołnierzom przydzielił ziemię, domostwa oraz inne znajdujące się tam dobra. Dużą efektywność w zwalczaniu germańskich wojowników osiągnął natomiast, płacąc operującym za Renem legionistom 1 aureusa za głowę zabitego przeciwnika. To szczególne „polowanie” spacyfikowało

⁵ Por. ibidem, s. 180 (*Capito*).

⁶ Fakt ten lakonicznie odnotowują także pomniejsi autorzy – Eutr., IX, 17; Euseb-Hieron., s. 223; Orosius, VII, 24; Zonaras, XII, 29.

przygraniczne rubieże, tym bardziej iż od pokonanych „barbarzyńców” cesarz zażądał zakładników, zboża, krów oraz owiec. Za zgodą tamtejszych naczelników plemiennych ukarano również tych napastników, którzy nierzetelnie zwrócili łupy, zagarnięte podczas wypraw na prowincje galijskie. Niemniej jednak Probus przyjął na rzymską służbę szesnaście tysięcy nowozaciecznych „barbarzyńców”, których rozlokował w grupach pięćdziesięcio- czy sześćdziesięcioosobowych, kooptując ich do wojsk granicznych w różnych prowincjach. Cesarz nie rozwiązał jednak do końca problemów galijsko-germańskich. W liście bowiem do senatu zapowiedział powrót na ten front oraz mianowanie nowego namiestnika Germanii.

Po spacyfikowaniu Galii oraz pogranicza galijsko-germańskiego Probus zlikwidował niepokoje na obszarze Recji, udał się do Ilirii, gdzie rozgromił Sarmatów oraz inne tamtejsze ludy, a następnie pomaszerował do Tracji, podporządkowując sobie operujących w niej Gotów.

Z kolei władca udał się na wschód, pokonując i zabijając grasującego w południowej Azji Mniejszej (głównie Izauria oraz Pamfilia) rozbójnika Palfueriusza. Uczestniczących w tej kampanii weteranów obdarował ziemią, ale jednocześnie polecił zwolnionym ze służby żołnierzom, by ich synowie zasilili szeregi armii rzymskiej, poczynawszy od osiemnastego roku życia.

Następnie Probus walczył w południowym Egipcie, gdzie przywrócił władzę państwa rzymskiego nad miastami Koptos i Ptolemais, które dostały się w ręce działającego w tamtejszym rejonie i wówczas spacyfikowanego plemienia Blemmiów. Wtedy również nie przyjął darów króla perskiego Narseusa, kończąc jednak wyprawę na wschód.

Po zawarciu pokoju z Persami cesarz powrócił do Europy, zatrzymując się w Tracji. Będąc tam, osiedlił na obszarze Imperium sto tysięcy Bastarnów, którzy dochowali mu wierności. Władca próbował osiedlić w Cesarstwie również Gepidów, Greutynków oraz Wandalów. Owe wysiłki nie odniosły jednak pożądanego skutku, gdyż nowi mieszkańcy państwa rzymskiego okazali się wiarołomni i szybko rozpieczęli się, wyrządzając Cesarstwu wiele szkód. Cesarzowi trudno było natomiast zapobiec owemu procesowi, gdyż zajęty był walką z uzurpatorami jego władzy. Probus odniósł jednak w różnych okresach wiele zwycięstw nad tymi „barbarzyńcami”.

Za panowania naszego bohatera, w Imperium Rzymskim miało miejsce kilka uzurpacji uprawnień cesarskich. Probus rozprawił się z nimi skutecznie. I tak, pokonał Saturnina⁷, który zagarnął władzę na rzymskim

⁷ Potwierdzenie tego faktu znajdujemy w drobniejszych tekstach – zob. Aur. Vict., *Caes.*, 37, 3; *Epit.*, 37, 2; Eutr., IX, 17; Orosius, VII, 24. Zob. także przyp. 12, 19, 20.

wschodzie. Następnie rozgromił (przy pomocy „barbarzyńców”) Prokulusa i Bonozusa⁸, zrewoltowanych w pobliżu Agryppiny (dziś Kolonia w Niemczech), którzy pretendowali do panowania nad Galią Zaalpejską, Hiszpanią i Brytanią. Mieszkańcom tych terytoriów pozwolił na uprawę winnej latorośli i wyrób wina. Osobiście natomiast zapoczątkował rozsądę tej rośliny w pobliżu rodzinnego Sirmium⁹.

Po zakończeniu kampanii wschodniej Probus odbył tryumf¹⁰ w Rzymie, połączony z niezwykle okazałymi igrzyskami, w których uczestniczyli m. in. pokonani Blemmiowie, Germanie, Sarmaci, jak również schwytani rozbójnicy i zauryscy.

Z kolei cesarz rozpoczął przygotowania do kolejnej wojny z Persami. Nie doszła jednak ona do skutku, gdyż ambitny władca zginął z rąk swoich podkomendnych w Sirmium bądź nieopodal w piątym roku panowania. Przyczyną śmierci Probusa było niezadowolenie legionistów z prac, do których ich przymuszał. Chodziło o żmudną irygację bagna, a tym samym osuszenie terenu w okolicach Sirmium, przez wykopanie kanału odwadniającego do rzeki Savus¹¹ (dzisiaj Sawa).

W zakończeniu biografii dziejopis SHA wyraża się o Probusie w najwyższych superlatywach, akcentując jednak przede wszystkim jego kwalifikacje militarne. Cesarz wychował przy tym wielu znakomitych wodzów. Byli to: Karus, Dioklecjan, Konstancjusz, Asklepiodot, Hannibalianus, Leonides, Cekropiusz, Pizonianus, Herenianus, Gaudiosus, Ursynianus oraz inni.

Potomkowie Probusa natomiast uciekli po jego śmierci z miasta Rzymu, obawiając się nienawiści czy zazdrości. Osiedlili się w pobliżu Werony, jeziora Benacus (współcześnie Lago di Garda), jeziora Larius (dziś Lago di Como) oraz w tamtejszych okolicach.

⁸ Aur. Vict., *Caes.*, 37, 3; *Epit.*, 37, 2; Eutr., IX, 17; Orosius VII, 24.

⁹ Podobnie Aur. Vict., *Caes.*, 37, 3; Eutr., IX, 17; Euseb-Hieron., s. 224.

¹⁰ Powtarza tę wiadomość Zonaras, XII, 29.

¹¹ Por. Aur. Vict., *Caes.*, 37, 4; *Epit.*, 37, 4; Eutr., IX, 17; Euseb-Hieron., s. 224; Orosius, VII, 24.

4.2. Saturnin¹²

Saturnin był pochodzenia galijskiego. Ze względu na zasługi cesarz Aurelian powierzył mu stanowisko dowódcze na wschodniej granicy¹³. Zakazał mu jednak wizyt w Egipcie. Ten jednak złamał polecenie władcy, a w czasie pobytu w owej afrykańskiej prowincji został obwołany augustem. Saturnin ofiarowanej godności nie przyjął i wycofał się do Palestyny. Tam jednak, po rozważeniu sprawy (niemniej z dużą obawą), purpurę zaakceptował. Osaczony jednak w jakimś obozie, został zamordowany, wbrew woli Probusa, przez podwładnych cesarza¹⁴.

4.3. Prokulus¹⁵

Prokulus pochodził z miejscowości Albingaunum w Alpach Nadmorskich. Korzenie swojego rodu natomiast wywiódł z Franków. Jego znakomita – jak pisze biograf – rodzina zdobyła wielkie majątki, trudniąc się rozbójnictwem. Sam Prokulus, człowiek niewątpliwie bardzo dzielny, walczył w rzymskich legionach. Wielokrotnie osiągnął tam stopień tribuna. Niemniej postępował również niegodziwie. Relacjonowany biograf bardzo mocno akcentuje i wyraźnie potępia erotyczne ekscesy Prokulusa.

Nasz aktualny bohater został cesarzem przypadkowo i dla igraszki. Obwołano go władcą w Lugdunum (dziś Lyon), galijskim mieście, dyskryminowanym przez cesarza Aureliana i obawiającym się również Probusa. Podczas jakiejś uczty bawiono się tam w rozbójników i wielokrotnie Prokulusowi wypadło być ich przywódcą. W tych okolicznościach biesiadnicy narzucili mu purpurę. Prokulus wykorzystał nadarzającą się okazję, próbował pozyskać sobie wojsko i utrzymać władzę cesarską. Odnosił nawet pewne sukcesy, w niejednej sprawie pomagając mieszkańcom Galii, a nade wszystko rozbijając Alamanów, najeżdżających tamtejsze

¹² SHA, *Firmus, Saturninus, Proculus et Bonosus*, 7–11.

¹³ Euseb-Hieron. (s. 224) twierdzą, iż był *magister exercitus*.

¹⁴ Wg innej tradycji stało się to w Apamei; zob. Euseb-Hieron., s. 224.

¹⁵ SHA, *Firmus, Saturninus, Proculus et Bonosus*, 12–14.

provincje. Probus zmusił go jednak do ucieczki, pokonał i zabił. Cesarzowi pomogli w tym Frankowie, którzy zdradzili uzurpatora.

4.4. Bonozus¹⁶

Bonozus przyszedł na świat w Hiszpanii. Bardzo wczesnie osierocił go ojciec, z pochodzenia Brytańczyk, a nauczyciel z zawodu. Chłopca wychowywała matka, wywodząca się z Galii.

Kariera Bonozusa wiąże się ze służbą w armii rzymskiej. Przeszedł kolejne szczeble wojskowej kariery w różnych formacjach; był szeregowym żołnierzem, dowódcą centurii, trybunem legionowym i bliżej nie określonym dowódcą na granicy z Recją. W swoich działaniach odznaczał się męstwem, co doceniał cesarz Aurelian. Miał jednak pewną charakterystyczną przypadłość. Otóż, Bonozusa cechowały niezwykle wręcz możliwości w zakresie spożywania alkoholu. Tę zdolność wykorzystywał z pomyślnym rezultatem w działaniach wywiadowczych, upijając przybyłych doń posłów plemion „barbarzyńskich”. W rezultacie uzyskiwał pożądaną informację.

Pewnego razu jacyś Germanie spalili rzymskie statki, ulokowane na Renie. Bonozus, widząc odpowiedzialny za ową stratę, w obawie przed spodziewaną karą mianował się cesarzem. Probus jednak pokonał uzurpatora po długich i uciążliwych zmaganiach. Nie zdołał natomiast zabić Bonozusa. Ten zaś, nie licząc na łaskę cesarza, popełnił samobójstwo, powiesiwszy się.

---

¹⁶ Ibidem, 15.

Rozdział 5

WERSJA ZOSIMOSA¹⁷

Po zamordowaniu Tacyta, na rzymskim wschodzie cesarzem obwołano Probusa. Sprawował on władzę nad Syrią, Fenicją, Palestyną oraz Egiptem. W Rzymie cesarzem został natomiast wybrany Florian, który kontrolował całą resztę Imperium¹⁸. Ów stan doprowadził obu pretendentów do walki o jedynowładztwo.

Wojnę rozpoczął Florian, maszerując ze swoim wojskiem w kierunku rywala i odnosząc po drodze jakieś połowiczne zwycięstwo nad Scytami, zamieszkującymi okolice Bosforu. W końcu stanął obozem w Tarsie (płd.-wsch. Azja Mniejsza). Tam doszło latem do rozstrzygającego starcia obu przeciwników. Działania zaczepne osłabionych upałem i przetrzebionych chorobami europejskich legionistów Floriana nie przyniosły jednak zwycięstwa. Przybyła grupa żołnierzy Probusa pozbawiła go natomiast władzy. Ów stan nie był jednak, podobno, po Probusowej myśli. Florian ponownie zatem przyjął cesarską purpurę. Sprawował ją do czasu powrotu wysłanników, którzy mieli za zadanie wysondować intencje Probusa w sprawie losu konkurenta. Ostatecznie Floriana zamordowali własni żołnierze¹⁹.

---

¹⁷ Zosimos, I, LXIV–LXXI.

¹⁸ Identycznie Zonaras, XII, 29.

¹⁹ Por. Joannes Antioch., *Fragm.* 160; Zonaras, XII, 29.

Probus zapoczątkował swoje rządy, bezwzględnie i podstępnie karząc zabójców Aureliana i spiskowców przeciw Tacytowi²⁰. Następnie władca rozprawił się z Saturninem. Ów, wywodzący swoje pochodzenie z Mauretanii, zarządca Syrii wzniecił bunt przeciw cesarzowi²¹. Nim jednak Probus zdążył podjąć kontrakcję, legioniści stacjonujący na rzymskim wschodzie zamordowali uzurpatora²².

Cesarz unieszkodliwił także uzurpację w Brytanii. Wystąpił tam przeciwko Probusowi nie znany nam z imienia namiestnik tej wyspiarskiej prowincji, protegowany niejakiego Wiktoryna (także mauretańskiej genealogii) – współpracownika rzymskiego władcy. Ów Wiktoryn naprawił swój „błąd” i ostatecznie zlikwidował buntownika²³.

Z kolei Probus przystąpił do uporządkowania spraw na obszarze galijsko-germańskim. On oraz jego dowódcy zwyciężyli dowodzonych przez Semnona Longionów, a także Franków, Burgundów oraz Wandalów. Zwycięska dla Rzymian bitwa z dwoma ostatnimi plemionami miała miejsce nad rzeką Ligys (zapewne chodzi o Lech – prawy dopływ Dunaju w Niemczech i Austrii). Wodzem Germanów był Igillus. Pojmanyh jeńców cesarz osiedlił w Brytanii. Okazali się oni przydatni dla władzy w czasie późniejszej (Zosimos nie podaje w tym fragmencie bardziej precyzyjnej informacji) rewolty.

W okresie walk nad Renem miała również miejsce działalność rozbójnika izauryjskiego, występującego w streszczanym dziele pod imieniem Lydios. Zdobył on całą Pamfilię oraz Likię (płd. Azja Mniejsza). Nie mogąc jednak poradzić sobie z wojskami rzymskimi, ów Lydios obwarował się w likijskim mieście Kremna. Stamtąd w przemyślny sposób niepokoił oblegających Rzymian. Ostatecznie zginął jednak z rąk niezwykle wręcz wprawnego budowniczego i bombardiera machin oblężniczych – swojego współpracownika, który drakońsko wychłostany zbiegł do otaczających Kremnę żołnierzy. Kompanii Lydiosia poddali natomiast Rzymianom ową zaciekle bronioną fortalicję.

Dowódcy wojskowi Probuse spacyfikowali także górnoegipskie miasta Koptos i Ptolemais, które zbuntowały się przeciw cesarzowi. Jedno-

---

²⁰ Identycznie Zonaras, XII, 29.

²¹ Wg Euseb-Hieron. (s. 224) miało to mieć miejsce w Antiochii, w piątym roku panowania.

²² Zob. przypis 14.

²³ Podobnie Zonaras, XII, 29.

częśnie zhołdowano wówczas Blemmów, wspomagających obie zrewoltowane miejscowości.

Probus osiedlił również w Tracji plemię Bastarnów. W podobny sposób pragnął potraktować też Franków. Przyjęli oni osadniczą ofertę cesarza. Część spośród nich nie wytrzymała jednak reżimu rzymskiej władzy i rozpoczęła działalność rozbójniczą, wprowadzając zamęt w Grecji oraz na Sycylii. Frankowie, mający sporo statków, zaatakowali nawet wybrzeża rzymskiej Afryki. Zostali jednak stamtąd odepchnięci, w rezultacie czego wrócili do swoich siedzib.

Za panowania Probusa miał również miejsce bunt około osiemdziesięciu gladiatorów. Przyłączyło się do nich wielu postronnych. Jednak i tę rebelię cesarz bezwzględnie stłumił.

W opinii Zosimosa Probus sprawował władzę dobrze i sprawiedliwie.

Rozdział 6

PUNKTY STYCZNE

Obaj autorzy niewątpliwie zgadzają się ze sobą, iż po śmierci cesarza Tacyta na zachodzie państwa rzymskiego augustem został Florian, na wschodzie zaś Probus.

Kolejną zbieżnością jest fakt zamordowania Floriana przez podległych mu żołnierzy w Tarsie.

Nasi dziejopisowie zgadzają się także w kwestii jednego z pierwszych dokonań Probusa jako nowego cesarza. Było to więc ukaranie spiskowców przeciw Aurelianowi i Tacytowi. Nieznany autor *Scriptores Historiae Augustae* twierdzi przy tym, iż władca oszczędził natomiast morderców nieszczęsnego konkurenta – Floriana. Milczenie w tym względzie Zosimosą najwyraźniej koreluje z notatką w SHA i wypada je uznać za pominięcie mniej istotnego faktu w niepomiarnej przecież krótszym źródle.

Rozpatrywane relacje jednomyślnie wskazują na Saturnina, dowódcę na rzymskim wschodzie, który wystąpił przeciw cesarzowi, lecz wkrótce został zabity przez żołnierzy. Zosimos umiejscawia to zdarzenie bezpośrednio po rozprawie z przeciwnikami Aureliana i Tacyta. Autor SHA nie jest natomiast w tej sprawie tak konkretny.

Następną konkordancję obu przekazów stanowi kampania galijsko-germańska Probusa, w której cesarz osiągnął wiele sukcesów. Analizowane źródła zgadzają się także co do jego pomyślnych, w ostatecznym rozrachunku, zmagających z rozbójnikami na południu Azji Mniejszej.

Scriptores Historiae Augustae oraz Zosimos stwierdzają również fakt działań militarnych w czasach Probusa na obszarze Górnego Egiptu przeciw miastom Koptos i Ptolemais, a także przeciwko operującym tam nomadyjskim Blemmiom. Występuje też całkowita zbieżność obu zasadniczych źródeł, jeśli idzie o zasiedlenie Tracji Bastarnami. Wreszcie obaj autorzy jednakowo wysoko oceniają kwalifikacje i rządy Probusa.

Rozdział 7

PROTOKÓŁ ROZBIEŻNOŚCI

Niewątpliwie zasadnicza różnica w analizowanych przekazach dotyczy zagadnienia uzurpacji mających miejsce za Probusowego panowania. Dwójka dziejopisów jest wprawdzie zgodna, iż zbuntował się wówczas przeciw imperatorowi niejaki Saturnin (zob. wyżej). Kwestię historyczności owej postaci rozstrzyga pozytywnie emisja aureusów, aleksandryjskiej proveniencji, wspomnianego buntownika. Nosi ona na awersie wyobrażenie pretendenta do władzy oraz legendę IMP C IVL SATVRNINVS AVG²⁴. W związku z ową unikatową abreviacją przypisuje mu się imię Gaius względnie Sextus²⁵. Rewers tych monet zawiera natomiast standardową legendę (zwróćmy jednak uwagę na liczbę mnogą!) VICTORIAE AVG, której towarzyszy personifikacja biegnącej Wiktorii, dzierżącej wieniec oraz gałązkę palmową.

Przekazy literackie podają jednak różne wersje pochodzenia uzurpatora. Dla autora SHA był on Gallem (przynajmniej zromanizowanym mieszkańcem Galii)²⁶. Według Zosimosa ów Saturnin wywodził się z Mauretanii²⁷. Nie potrafimy dzisiaj, rzecz oczywista, dojść prawdy w tej materii.

---

²⁴ RIC V/2, *Sextus Julius Saturninus*, s. 591, nr 1; S. B. Pomeroy: *The Revolt of Saturninus*. SM 1969, vol. 19, s. 54–56.

²⁵ H. Mattingly, E. A. Sydenham, P. H. Webb. In: RIC V/2, s. 574.

²⁶ SHA, *Firmus, Saturninus, Proculus et Bonosus*, 7.

²⁷ Zosimos, I, LXVI.

Jeśli idzie o kompleks zagadnień związanych z ówczesnymi uzurpacjami na terenie Europy, obaj autorzy różnią się natomiast diametralnie.

Biografista kręgu SHA nie ma najmniejszych wątpliwości, co dokumentuje stosunkowo obszernymi relacjami, iż miały wtedy miejsce rebelie Prokulusa i Bonozusa²⁸. Autentyczność pierwszej z wymienionych osób potwierdza nowo odkryta moneta, wybita przez tego uzurpatora. Otóż, w 1991 r. ujawniono zabytek²⁹, a w dwa lata później wprowadzono do obiegu naukowego informację na temat nie znanego do tej pory antoniniana Prokulusa³⁰. Na jego awersie znajduje się podobizna uzurpatora oraz legenda IMP C PROCVLVS AVG. Rewers nosi z kolei napis /V/ICTORIA AV/G/, któremu towarzyszy kobieca postać. Autentyczność drugiej z wymienionych osób także potwierdza materiał numizmatyczny. Chodzi tutaj o rzadkie antoniniany z błędnymi legendami awersu (..... BONOSVS) – przedstawiające, rzecz jasna, rebelianta, oraz rewersu (. AX AVG) – gdzie zamieszczono personifikację Pax z gałązką oliwną i berłem³¹. Podobny poziom wykonawstwa reprezentują inne antoniniany, ukazujące na awersie uzurpatora z legendą M C BONOSVS VA, a na rewersie wyobrażenie Aequitas, która dzierży wagę i chyba róg obfitości. Ową kompozycję opatruje natomiast niewątpliwie zbarbaryzowany napis •PX GA³². Wreszcie antoniniany z sylwetką pretendenta do władzy na awersie i towarzyszącą mu legendą P M BONOSVS AVG noszą z kolei na rewersach legendę MONETA AVG, którą dopełnia stosowna personifikacja z wagą i berłem w rękach³³.

Historyczność więc obu scharakteryzowanych w SHA uzurpatorów na terenie Europy nie budzi najmniejszych wątpliwości. Testimonia numizmatyczne rozstrzygają tę kwestię w sposób jednoznaczny.

Jeśli rozważać wewnętrzne dzieje obu galijsko-germańskich uzurpacji, to niepokój autora niniejszego opracowania budzi charakterystyczny schematyzm prezentacji Prokulusa i Bonozusa w zbiorze SHA. Otóż, jak zostało już wcześniej powiedziane, nieznaną autor biogramu Probusa

²⁸ SHA, *Probus*, 18; *Firmus, Saturninus, Proculus et Bonosus*, 12–15.

²⁹ Zob. katalog aukcyjny Bankhaus H. Aufhäuser, *Versteigerung* 8, 9–10. Oktober 1991, tab. 20, nr 640.

³⁰ Z. Petráň: *Unikátní antoninianský císař Proculus*. „Numismatické listy” 1993, T. 48, s. 45.

³¹ RIC V/2, *Bonosus*, s. 592, nr 1.

³² *Ibidem*, s. 592, nr 2.

³³ *Ibidem*, s. 592, nr 3.

w tym utworze przedstawił swojego bohatera w sposób wybitnie panegiryczny. Tenże sam autor skonstruował żywoty Probusowych konkurentów do władzy na zasadzie kontrastu. Cesarz jest wybitny w każdym calu. Prokulus to z pochodzenia rozbójnik, wybrany władcą dla żartu, a chętlwym dla niego powodem do sławy stała się niezwykła (i pogardzana przez autora SHA) sprawność seksualna. Bonozus został natomiast zaprezentowany przede wszystkim jako niezrównany pijak.

Zaniepokojenie musi również budzić wewnętrzna niespójność w tekście kręgu SHA. Polega ona na tym, iż w biografii Probusa wyraźnie stwierdzono, że Prokulus i Bonozus zbuntowali się przeciw cesarzowi w pobliżu Agryppiny (Kolonja)³⁴. W odrębnym żywocie pierwszego z wymienionych uzurpatorów, sygnowanym jednak tym samym nazwiskiem rzekomego autora (Flawiusz Wopiskus z Syrakuz), sprawa miała się zupełnie inaczej. Prokulusa wybrano więc dla żartu cesarzem w Lugdunum (Lyon)³⁵. Charakteryzowany fragment biografii Probusa sugeruje przy tym, że obaj uzurpatorzy współdziałali ze sobą. Takich aluzji nie znajdujemy natomiast w osobnych biografiach Prokulusa i Bonozusa. Akceptacja zatem wiarygodnie prezentującej się, aczkolwiek lakonicznej, wzmianki w *V. Probi* o buncie galijsko-germańskich uzurpatorów kompletnie dezawuuje anegdotyczny w swej treści fragment *V. Quadrigae Tyrranorum* na temat przyjęcia purpury przez Prokulusa. Jednoczesna akceptacja wyobraźalnej informacji o współpracy obu uzurpatorów, którą znajdujemy w biografii Probusa autorstwa SHA, niekorzystnie rzutuje na ocenę wartości znacznie jednak szerszych, a więc teoretycznie pełniejszych, żywotów Prokulusa i Bonozusa w ujęciu tego samego dziejopisarza.

Mocny akcent biografisty obu uzurpatorów na anegdotyczne i pejoratywne zdolności charakteryzowanych postaci, w zestawieniu ze świetlaną wizją sylwetki Probusa, oraz wewnętrzne niespójności źródła nakazują więc krytycznie odnieść się do wiarygodności *V. Quadrigae Tyrranorum*³⁶. Ale czy w zupełności? Dalecy byłibyśmy tutaj od dogmatyzmu. Zwracają bowiem uwagę dwie płaszczyzny działań Prokulusa i Bonozusa, utrzymane w ówczesnej konwencji aktywności, z zamiarem osiągnięcia życiowego sukcesu.

³⁴ SHA, *Probus*, 18.

³⁵ SHA, *Firmus, Saturninus, Proculus et Bonosus*, 13.

³⁶ Por. A. Chastagnol: *L'usurpateur gaulois Bonosus, d'après l'Histoire Auguste*. „Bulletin de la Société Nationale des Antiquaires de France” 1969, s. 78–99.

Po pierwsze – obaj buntownicy, niezależnie od takiego czy innego pochodzenia, zrobili karierę w wojsku rzymskim. Był to w tamtej epoce, praktycznie rzecz biorąc, jedyny możliwy sposób znacznego wybiecia się i zostania cesarzem. Biografista SHA pozostaje więc tutaj w zgodzie ze schematem ówczesnych karier postaci najzupełniej realnych.

Po wtóre – obaj uzurpatorzy mieli na swoim koncie, zdaniem dziejopisa SHA, poważne sukcesy w obronie terenów, gdzie przypadło im działać. To również jest charakterystyczna prawidłowość, jeśli idzie o różne zawłaszczenia uprawnień cesarskich w epoce kryzysu Imperium w III stuleciu. Ówczesni buntownicy rozsadzali wprawdzie spoistość państwa rzymskiego, równocześnie jednak uzupełniali niedostatki władzy na newralgicznych terytoriach Cesarstwa, gdzie uwiad rządów centralnych i legitymistycznych nie zapewniał bezpieczeństwa mieszkańcom danej prowincji. Owi uzurpatorzy najczęściej zresztą wywodzili się z obszaru swojej działalności bądź związani byli z nim wcześniejszą karierą wojskową czy administracyjną. Znajomość więc ludzi, języka oraz bolączek i potrzeb mieszkańców terenu ich aktywności zapewniały owym uzurpatorom wsparcie społeczne i często znaczące sukcesy³⁷. Autor kręgu SHA również w tym wypadku pozostaje w nurcie realiów życia politycznego drugiej połowy III stulecia n.e.

Sumując, należy uznać prawdziwość SHA co do generaliiów dotyczących Saturnina, Prokulusa oraz Bonozusa³⁸. Detale rozpatrywanych biografów, szczególnie w odniesieniu do uzurpatorów galijsko-germańskich, mają natomiast charakter podejrzenie dezawuuujący i ośmieszający ich bohaterów, w zestawieniu ze świetlanym obrazem cesarza Probusa.

Jak zatem interpretować w tej sytuacji diametralnie różną wizję Zosimosa, jeśli idzie o uzurpację na zachodzie Imperium w Probusowych czasach?

Ów autor nie wspomina, przypomnijmy, ani imienia Prokulusa, ani Bonozusa. Obaj ci uzurpatorzy byli natomiast, jak wyżej zaakcentowano, postaciami historycznymi. Narzuca się zatem wniosek, iż Zosimos nie orientował się w realiach galijsko-germańskich rebelii, opisanych przez

³⁷ Por. W. Kaczanowicz: *Aspekty ideologiczne w rzymskim mennictwie lat 235–284 n.e.* Katowice 1990, s. 42–43; i d e m: *Mennictwo uzurpatorskie w Cesarstwie Rzymskim w III w.n.e. Zarys problematyki*. „Antiquitas” 1995, T. 21, s. 137–146; T. Kotula: *Kryzys III wieku w zachodnich prowincjach Cesarstwa Rzymskiego*. Wrocław 1992 [„Antiquitas”. T. 17], s. 48–53.

³⁸ Nie negują ich również autorzy opracowań monograficznych na temat Probusa.

autora SHA. Napomyka on jednak o wystąpieniu na obszarze Brytanii tamtejszego namiestnika. Uzurpacja ta miała zostać unieszkodliwiona przez niejakiego Wiktoryna³⁹. Owa adnotacja jest niezbyt klarowna (brak imienia sprawcy, lakoniczny charakter informacji). Niemniej można byłoby ją ewentualnie próbować wiązać z fragmentami SHA, w których autor wspomina o tym, że Prokulus i Bonozus pretendowali do panowania m. in. nad Brytanią⁴⁰, a ojciec tego ostatniego nawet wywodził się z wyspy⁴¹. Mielibyśmy zatem do czynienia w tym wypadku z rozbieżnością w rozłożeniu akcentów między obu naszymi podstawowymi źródłami historiograficznymi, jeśli idzie o sprawy uzurpacji w północno-zachodniej części Imperium za panowania Probusa⁴². Hipoteza taka wydaje się jednak zbyt daleko idąca.

Po pierwsze – Zosimos wyraźnie wskazuje na Brytanię jako miejsce, gdzie zainicjowano uzurpację⁴³. Autor kręgu SHA natomiast, przypomnijmy, lokalizował początek rebelii Prokulusa w Lugdunum⁴⁴, a Bonozusa gdzieś nad Renem⁴⁵ względnie obaj mieli wspólnie wystąpić nieopodal Agryppiny⁴⁶. Tak czy inaczej, stało się to na kontynencie.

Po drugie – wzmianka Zosimosa o buncie w Brytanii jest wprawdzie lakoniczna, nie zawiera ona jednak nawet najmniejszego cienia aluzji względem galijsko-germańskich ambicji tamtejszego pretendenta do władzy.

Wspomniana przez Zosimosa uzurpacja w Brytanii ma zatem cechy zdarzenia niezależnego od buntu Prokulusa i Bonozusa. Jej historyczność⁴⁷ można natomiast wesprzeć dodatkowymi argumentami.

W 282 r. prefektem Rzymu oraz konsulem (współ z cesarzem) został Pomponius Victori(a)nus⁴⁸. Łatwo skojarzyć to nazwisko z Wiktory-

³⁹ Zosimos, I, LXVI.

⁴⁰ SHA, *Probus*, 18.

⁴¹ SHA, *Firmus, Saturninus, Proculus et Bonosus*, 14.

⁴² Por. E. Wipszycka. W: Zosimos: *Historia Nova*. Warszawa 1993, s. 263, przyp. 76.

⁴³ Zosimos, I, LXVI.

⁴⁴ Zob. przypis 35.

⁴⁵ SHA, *Firmus, Saturninus, Proculus et Bonosus*, 15.

⁴⁶ Zob. przypis 34.

⁴⁷ Jest akceptowana przez literaturę angielską – np. P. Solway: *Roman Britain*. Oxford 1981, s. 282; S. Frere: *Britannia. A History of Roman Britain*. London 1991 (Pimlico Edition), s. 176.

⁴⁸ PLRE, s. 962 (*Pomponius Victori(a)nus* 3).

nem (Victorinus) – pogromcą anonimowego rebelianta w Brytanii. Rodzi się w tym momencie kusząca hipoteza, iż chodzi o tę samą postać. Victor(a)nus otrzymałby obie znaczące godności od Probusa w nagrodę za pokonanie (m. in.) brytańskiego uzurpatora.

Zosimos napomyka w swoim dziele o przydatności pokonanych przez cesarza i osiedlonych w Brytanii „barbarzyńców” w likwidacji jakiejś rewolty⁴⁹. Sprawa może dotyczyć wykorzystania nowych osadników w zmaganiach przeciw anonimowemu rebeliantowi⁵⁰.

W analizowanym protokole rozbieżności należy także podkreślić różnicę co do imienia rozbójnika izauryjskiego, z którym walczył imperator. Dla autora kręgu SHA jest to Palfueriusz⁵¹. Zosimos widział w nim natomiast niejakiego Lydiosą⁵². Kwestia ta nie ma charakteru, wbrew pozorom, całkowicie marginesowego. W niniejszym fragmencie opracowania rejestrujemy jedynie ową niezgodność. Do tego zagadnienia wrócimy natomiast szerzej w kolejnym podrozdziale.

Następna różnica w obu wersjach biografii Probusa dotyczy epizodu południowoegipskiego. Nasi autorzy zgadzają się wprawdzie, iż miały tam wówczas miejsce określone niepokoje. O ile jednak dla dziejopisa SHA grasujący w Górnym Egipcie Blemmiowie zdobyli tamtejsze miasta Koptos i Ptolemais⁵³, o tyle w ujęciu Zosimosa sprawa miała się na odwrót. To właśnie wzmiankowane miasta zbuntowały się przeciw rzymskiej władzy, a Blemmiowie mieli je tylko wspomagać⁵⁴. Brak szczegółów w obu tekstach nie pozwala na dalsze zabiegi interpretacyjne i opowiedzenie się za jedną z wersji. Stan źródeł dopuszcza jedynie stwierdzenie równorzędności obu wariantów zdarzenia w zakresie ich prawdopodobieństwa. Nie ulega również wątpliwości, iż fakt zwycięskiej dla Rzymu kampanii w południowym Egipcie przeciwko Blemmiom miał miejsce za Probusowych rządów⁵⁵.

⁴⁹ Zosimos, I, LXVIII.

⁵⁰ S. Frere: *Britannia...*, s. 176. Por. P. Solway: *Roman Britain...*, s. 282.

⁵¹ SHA, *Probus*, 16.

⁵² Zosimos, I, LXIX–LXX.

⁵³ SHA, *Probus*, 18.

⁵⁴ Zosimos, I, LXXI.

⁵⁵ Por. G. Vitucci: *L'imperatore Probo*. Roma 1952, s. 56–64.

Rozdział 8

HIATUS INFORMACJI

Początkowy i zasadniczy rozróżnienie danych, jakie występują w obu podstawowych tekstach, dotyczy switu kariery Probusa. W wypadku autora kręgu SHA mamy zatem do czynienia z obszerną narracją, objaśniającą genealogię cesarza i jego żołnierskie losy przed przyjęciem cesarskiej purpury⁵⁶. Zosimos pomija natomiast ów okres całkowitym milczeniem.

Interpretacja danych dla wczesnego okresu kariery Probusa pozostaje zatem i musi pozostać przedmiotem spekulacji⁵⁷. Niemniej jednak pragnęlibyśmy zwrócić uwagę na dwa aspekty interpretowanego przekazu.

Po pierwsze – relacja SHA i w tym wypadku pozostaje w zgodzie z generalnymi pryncypiami epoki. Probus pochodził więc z nizin społecznych. Wywodził się z rodziny wojskowego, który awansując, osiągnął stopień trybuna legionu. Jego własne talenty, a nadto szczególna siła fizyczna zapewniły mu za Waleriana (253–260) szybki awans, do stopnia trybuna legionowego włącznie.

Przedstawione dane nie kolidują z karierami innych cesarzy w rozpatrywanej epoce. Najczęściej więc owi ludzie opierali się na rodzinnej tradycji zawodowej i własnych kwalifikacjach, fizycznej przede wszyst-

---

⁵⁶ SHA, *Probus*, 1–9.

⁵⁷ Zob. J. H. E. Cress: *The Reign of the Emperor Probus*. London 1911, s. 89–92; G. Vitucci: *L'imperatore Probo...*, s. 1–32.

kim natury⁵⁸. Można byłoby zatem uznać wiarygodność rozpatrywanej relacji SHA. Rzecz zdaje się uprawdopodobniać nadto chronologia biografii Probusa. Z innego, dosyć wiarygodnego (aczkolwiek trudno weryfikowalnego) źródła wiadomo, iż urodził się on 19 sierpnia 232 r. n.e.⁵⁹ Jest więc całkowicie dopuszczalne, że błyskotliwe początki kariery tego człowieka przypadły na lata pięćdziesiąte III w.n.e.⁶⁰ Był on wszak podówczas młodzieńcem niewiele ponad dwudziestoletnim. Można wprawdzie wątpić w jego nadmierne wtedy kompetencje. Trudno byłoby jednak negować potencjał ówczesnych, militarnych zdolności owego legionisty.

Zaprezentowana wyżej sugestia wiarygodności analizowanego fragmentu SHA cechuje się ostrożnością. Owa powściągliwość znajduje uzasadnienie w interesującej wzmiance, którą zamieścił w swoim dziełku nie znany nam z imienia epitomator utworu *De Caesaribus*, pióra Sekstusa Aureliusza Wiktora. Otóż, Probus byłby, w myśl owego źródła, synem niejakiego Dalmacjusza (Dalmatius), z zawodu ogrodnika⁶¹. Przekaz ten jest wprawdzie niepewny co do autorstwa i czasu powstania. Zasługuje on jednak przynajmniej na odnotowanie, tym bardziej iż nie dostrzegła go naukowa literatura przedmiotu. Istnieje przy tym, zdaniem autora niniejszego opracowania, przesłanka do poważnego potraktowania rozpatrywanej informacji. Źródła historiograficzne bowiem akcentują zainteresowanie i – co ważniejsze – zrozumienie Probusa dla spraw melioracji, rolnictwa i ogrodnictwa⁶². Ową troskę trzeba uznać za dość oryginalną w dobie panowań cesarzy wojskowych. Czyż nie byłaby ona wynikiem obserwacji i doświadczeń wyniesionych z domu rodzinnego? Przypuszczalnie więc wiarygodność SHA i anonimowego epitomatora *De Caesaribus* jest równorzędna co do genealogii cesarza. Pewne zdaje się natomiast to, iż Probus wywodził się z nizin społecznych.

⁵⁸ Np. porównaj karierę Maksymina Traka (235–238). Na jego temat przede wszystkim zob. X. Lorient: *Les premières années de la grande crise du IIIe siècle: De l'avènement de Maximin le Thrace (235) à la mort de Gordien III (244)*. In: ANRW, Abt. II, Bd. 2. Berlin–New York 1975, s. 666–713; K. Dietz: *Senatus contra principem. Untersuchungen zur senatorischen Opposition gegen Kaiser Maximinus Thrax*. München 1980.

⁵⁹ *Natales Caesarum*. In: *Fasti Philocaliani* (CIL I², s. 255, 270, 301).

⁶⁰ Por. J. H. E. Crees: *The Reign...*, s. 91–92. Autor przypuszcza, iż Probus zapożakował służbę w armii w 249 r. podczas wojny z Gotami.

⁶¹ Epit., 37, 1.

⁶² SHA, *Probus*, 18, 20–21, por. także 9. Zob. również Aur. Vict., *Caes.*, 37, 3–4; Epit., 37, 3; Eutr., IX, 17.

Po wtóre – zwraca uwagę położenie akcentu przez autora kręgu SHA (mimo dość retorycznych w istocie rzeczy wahań) na koneksje rodzinne Probusa z uprzednio panującym Klaudiuszem II Gockim (268–270). Występuje tutaj znamienna, aczkolwiek ostrożnie wyrażona, dążność biografisty SHA do budowy ciągu dynastycznego. Probus byłby więc krewnym dopiero co wspomnianego Klaudiusza⁶³. Nieznany biografista SHA niezwykle wysoko oceniał kwalifikacje i dokonania Klaudiusza II Gockiego⁶⁴, który zresztą miał być protoplastą tak wybitnego imperatora, za jakiego uchodził Konstantyn I (306–337)⁶⁵. Rozpatrywana obecnie relacja zdaje się delikatnie budować pewną tradycję dynastyczną. Klaudiusz II Gocki, oceniany przez autora kręgu SHA w superlatywach, poprzedza krewnego Probusa, postrzeganego w tym dziele jako władca o nadzwyczajnych walorach i osiągnięciach.

Kolejny rozdział obu relacji dotyczy zagadnienia sposobu przejścia rządów przez Probusa.

Opis SHA jest w tym wypadku lakoniczny – po śmierci Tacyta władzę zagarnął jego brat o imieniu Florian, a na wschodzie Imperium odpowiedział na ten fakt stał się obiór cesarzem (z woli legionistów) tamtejszego dowódcy – Probusa⁶⁶. Owa elekcja spowodowała z kolei śmierć nieszczęśliwego Floriana, który zginął z rąk podległych mu żołnierzy w Tarsie⁶⁷.

Zosimos pozostaje w zgodzie z generaliami wzmianki dziejopisa SHA (Florian cesarzem na zachodzie, Probus na wschodzie, zamordowanie pierwszego z wymienionych przez podkomendnych legionistów). Autor ten wprowadza jednak znaczną amplifikację do opisu owego epizodu. Zosimos buduje zatem wizję konfliktu między obu władcami, którego inicjatorem miał być Florian. Jest to nieco dziwna i niejasna wizja, jeśli idzie o rozstrzygającą bitwę pod Tarssem między obu pretendentami do cesarskiej purpury.

⁶³ SHA, *Probus*, 3.

⁶⁴ SHA, *Divus Claudius*, 1–18. Zob. także T. Kotuła: *Cesarz Klaudiusz II i Bellum Gothicum lat 269–270*. Wrocław 1994 [„Antiquitas”. T. 20]; i dem: *Kto wygrał bitwę z Gotami pod Naissus: cesarz Galien w 268 r. czy cesarz Klaudiusz II w 269 r.?* Poznań 1994.

⁶⁵ Szerzej na ten temat T. Kotuła: *Cesarz Klaudiusz II...*, s. 9–13.

⁶⁶ Istnieje pogląd, iż za rządów cesarza Tacyta piastowałby on godność *dux orientis*. Owa hipoteza nie ma jednak wsparcia źródłowego. Zob. D. Kienast: *Römische Kaiser-tabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*. Darmstadt 1990, s. 250.

⁶⁷ SHA, *Probus*, 10, 13; także *Tacitus*, 14.

Florianowi legioniści toczą zatem batalię, podczas której, w spokojniejszym momencie, ni stąd ni zowąd przybyli żołnierze Probusa i bez jego wiedzy aresztowali Floriana. Co więcej – wzięty w niewolę Florian niebawem i bezproblemowo ponownie ogłasza się cesarzem. Na koniec wreszcie – opinia Probusa inspirowała podwładnych Floriana do zabicia tego władcy⁶⁸.

Ten krótki fragment dzieła Zosimosa oddaje niewątpliwie dramatyzm zdarzeń, rozgrywających się w czasie bitwy pod Tarsem. Wypadki toczyły się szybko, losy starcia ważyły się, a zatem Zosimos w lakonicznej przecież wzmiance zaprezentował najbardziej istotne elementy bitwy, stosując daleko idące skróty myślowe i osiągając tym samym efekt braku klawrowości w opisie tego przesilenia. Można w tym miejscu również dodać, że Probus jako zawodowy wojskowy o niewątpliwych sukcesach militarnych na swoim koncie zapewne cieszył się popularnością w armii rzymskiej. To zgubiło nie znanego bliżej Floriana.

Kolejny hiatus informacji obu autorów dotyczy ustalenia współpracy między nowym cesarzem – Probusem, a senatem rzymskim.

Trzeba podkreślić, iż w utworze Zosimosa brak danych na ów temat. Co więcej – w analizowanym dziele brakuje w ogóle jakiegokolwiek wzmianki wiążącej się z relacjami w kręgu ówczesnych elit władzy.

Kwestię określenia reguł gry między władcą a senatem czy owymi elitami charakteryzuje natomiast autor kręgu SHA⁶⁹. Nie mając jednak punktu odniesienia w innym, niezależnym źródle opisowym, trudno ów problem dyskutować. Można i trzeba odnieść się do dwóch zagadnień szczegółowych, dysponując tutaj wsparciem w postaci przekazów epigraficznych oraz papirologicznych.

Autor SHA twierdzi, przypomnijmy, iż senat przyznał Probusowi w początkach jego panowania zwycięskie przydomki – Frankoński, Gocki, Sarmacki i Partyjski⁷⁰. Studia zaś nad pierwszorzędnymi, bo bezpośrednimi, źródłami inskrypcyjnymi i napisami na egipskich papirusach ujawniły, że władca ten obdarzony został tytułem Gothicus Maximus, Persicus Maximus oraz Germanicus Maximus⁷¹.

⁶⁸ Zosimos, I, LXIV.

⁶⁹ SHA, *Probus*, 11–13.

⁷⁰ Ibidem, 11.

⁷¹ E. Van t'Dack: *De zegecognomina von Keizer Probus. Zetesis. Album E. de Strijcker*. Antwerpen 1973, s. 566–579, E. Kettenhofen: *Zur Siegestitulatur des Kaisers Probus*. „*Ziva Antika*” 1986, T. 36, s. 39–43; M. Peachin: *Roman Imperial Titulature and Chronology, A. D. 235–284*. Amsterdam 1990, s. 94–98.

Inna z kolei konfrontacja fragmentu tekstu SHA z przekazem epigraficznym dotyczy spraw sądowniczych. Tajemniczy dziejopis uważa więc, że Probus nakazał senatorom rozstrzyganie w trybie odwoławczym wyroków najwyższych rangą sędziów (*magni iudices*)⁷². Opublikowana w latach sześćdziesiątych naszego stulecia inskrypcja, pochodząca z miejscowości Aversa w Kampanii, przedstawia karierę patrycjusza i senatora, występującego jako L. Caesonius Ovinus Manlius Rufinianus Bassus. Zgodnie z owym tekstem epigraficznym był on „electo a divo Probo ad pr(a)e[s]idendum iud(icium) mag(num)”⁷³.

Owe dwa, różne w charakterze, fragmenty źródeł dały podstawę do konstrukcji myślowej, mającej niewątpliwie charakter nadinterpretacji. Jej autor bowiem zaproponował tezę, iż Probus utworzył specjalny trybunał odwoławczy – *iudicium magnum* – rekrutujący się spośród grona senatorów. Mieliby oni sądzić zwolenników obu uzurpatorów galijsko-germańskich, tj. Prokulusa i Bonozusa. To właśnie na czele owego trybunału stał wzmiankowany Bassus. Autor kręgu SHA przeinaczył natomiast sprawę, przekazując kompetencje tego niezależnego trybunału na senat, czyniąc więc z owego gremium rodzaj senackiej komisji sądowniczej. To przeinaczenie mogło być zresztą świadome, zgodnie z generalną tendencją SHA do „dowartościowywania” senatu⁷⁴.

Hipoteza ta legła w gruzach w związku z dalszymi badaniami nad inskrypcją z Aversa i nowym odczytem występujących tam abrewiacji. Rozpatrywany fragment brzmi zatem następująco: „electo a divo Probo ad pre side ndum lud(is) mag(nis)”⁷⁵. W związku z tym rozważaną wzmiankę SHA wypada zostawić bez komentarza. Warto natomiast podkreślić, iż wspomniany problem stanowi znakomitą egzemplifikację niebezpieczeństwa czyhającego na historyka, który na podstawie pojedynczego i słabo zachowanego zabytku oraz lakonicznej informacji w podejrzanym co do wartości dziele historycznym próbuje skonstruować nową, błyskotliwą koncepcję.

⁷² SHA, *Probus*, 13.

⁷³ G. Barbieri: *Nuove iscrizioni campane*. In: *Akte des IV. Internationalen Kongresses für Griechische und Lateinische Epigraphik*. Vienne 1964, s. 40–50 oraz plansza I (szczególnie s. 44–46) = AE 1964, nr 223.

⁷⁴ A. Chastagnol: *A propos du „iudicium magnum” de l'empereur Probus*. In: *Historia Augusta Colloquium. Bonn 1966–1967*. Bonn 1968, s. 67–71.

⁷⁵ T. D. Barnes: *Three Notes of the Vita Probi*. „Classical Quarterly” 1970, Nova Series, vol. 20, s. 200–201. Por. L. Polverini: *Da Aureliano a Diocleziano*. In: ANRW. Tl. 2, Bd. 2, 1975, s. 1025, przyp. 42.

Kolejny hiatus między obu naszymi utworami dotyczy wydarzeń po zakończeniu kampanii Probusa nad Renem (autorzy różnią się tutaj, jeśli idzie o detale tej pomyślnej w obu wersjach akcji militarnej Rzymian).

Autor kręgu SHA kreśli zwycięską marszrutę cesarza przez Recję, Ilirję, Trację, aż po Azję Mniejszą⁷⁶. Trudno byłoby negować ów epizod. Władca przecież musiał w jakiś sposób znaleźć się na półwyspie małowazjańskim; ten fakt zgodnie potwierdzają obaj konfrontowani dziejopisarze⁷⁷. Wytyczona w SHA trasa była najkrótszą z Galii, a przy okazji pozwalała na pacyfikację niespokojnego limesu dunajskiego. Nie ulega bowiem wątpliwości, że ostatecznym celem owego długiego i uciążliwego marszu miała być konfrontacja z sassanidzką Persją.

Zosimos zachowuje milczenie co do tego marszu. W literaturze przedmiotu istnieje jednak koncepcja, iż opisana przez owego autora sekwencja Probusowych walk przeciw Burgundom oraz Wandalom dotyczy w istocie rzeczy działań cesarza i jego wodzów na terenie Recji⁷⁸. Władca, przypomnijmy, zwyciężył połączone siły obu plemion, dowodzone przez Igillusa, nad rzeką Ligys. W nauce historycznej ową rzekę identyfikuje się z Lechem – prawym dopływem Dunaju na terenie Niemiec oraz Austrii⁷⁹. Bitwa miałaby zatem miejsce na obszarze Windelicji, w krainie leżącej w północnej Recji. Zosimos tylko w części nawiązywałby do marszruty Probusa, wykreślonej przez autora kręgu SHA. Podaje on jednak (w przeciwieństwie do biografisty Probusa) konkrety działalności cesarza w Recji (nazwy przeciwnych Rzymianom plemion, imię ich wodza, miejsce rozstrzygającej bitwy).

Następny hiatus obu tekstów wiąże się z kampanią cesarza przeciwko rozbójnikom na południu Azji Mniejszej. W rozdziale 6, poświęconym punktom zbieżnym, sygnalizowaliśmy zgodność SHA i Zosimosa co do historyczności owego epizodu. W rozdziale 7, będącym protokołem rozbieżności analizowanych przekazów, zwróciliśmy natomiast uwagę na odmienność imion izauryjskiego rozbójnika – Palfueriusz (w tekście SHA), Lydios (u Zosimosa).

---

⁷⁶ SHA, *Probus*, 16.

⁷⁷ SHA, *Probus*, 16–17; Zosimos, I, LXIX–LXX.

⁷⁸ Poglądy w tej kwestii przedstawił F. Paschoud. In: Zosime: *Histoire Nouvelle*. Vol. 1. Paris 1971, s. 173–175, przypisy 96–97.

⁷⁹ Ibidem, s. 175, przypis 97; E. Wipszycka. W: Zosimos: *Historia...*, s. 263, przypis 78.

Istota rozziwmu między analizowanymi źródłami leży w znaczącej dysproporcji podawanych informacji na rzecz stosunkowo obszernego, tym razem, opisu Zosimosa. Dziejopis kręgu SHA jest w owym wypadku wyjątkowo oszczędny. Napomyka on tylko, praktycznie rzecz biorąc, o zwycięstwie Probusa nad Palfueriuszem, nie wnikając w detale całej operacji⁸⁰. Zosimos zaś przeciwnie – kreśli przed czytelnikiem malownicze obrazy, rzekomo towarzyszące awanturze, jaką wszczął Lydios⁸¹. Mają one przy tym charakter podejrzanie fabularny. Szczytowym przykładem staje się niewątpliwie motyw nadzwyczajnego „snajpera”, który, wcześniej wybatożony, zbiegł do Rzymian i popisał się niezwykłą wręcz celnością oka, wypuszczając z maszyny strzeleckiej pocisk śmiertelnie raniący Lydiosą, wychylnego przez ułamek chwili zza murów bronionej fortalicii.

Relacja Zosimosa w odniesieniu do zdarzeń w Małej Azji budzi kilka refleksji⁸².

Po pierwsze – autor ten różni się z dziejopisem kręgu SHA co do imienia rozbójnika. W opinii Zosimosa był to, przypomnimy, Lydios. Zdaniem Probusowego biografisty chodziło o Palfueriusza. Można hipotetycznie założyć, iż przeciwko armii cesarza walczyło tam wówczas dwóch znanych przywódców band rozbójniczych. Jednego z nich odnotował Zosimos, o drugim natomiast pamiętał autor SHA. Owa teza wydaje się jednak dość sztuczna. Można bowiem sądzić, że przynajmniej greckojęzyczny pisarz, nieco lepiej zorientowany w realiach charakteryzowanych wydarzeń, nie pominąłby faktu działalności wówczas na południu Małej Azji aż dwóch dokuczliwych przeciwników Probusa. Jest również tutaj kwestią, czy biografista Probusa, bardzo mocno wyczulony na sukcesy swojego bohatera, nie wykorzystałby okazji, aby przypisać władcy sukces nad dwójką uprzykrzonych rywali? Można byłoby również przyjąć, iż chodzi w tym wypadku o jedną tylko postać mianującą się jednak podwójnym imieniem – Palfuerius i Lydius. Owa koncepcja także wydaje się sztuczna. Autor niniejszego opracowania chętniej natomiast rozwiązałby tę zagadkę w następujący sposób: tamtejszymi rozbójnikami dowodził jeden charyzmatyczny, a przynajmniej sprytny, człowiek, posługujący się różnymi imionami, co – zważywszy na charakter uprawianego procederu – miałoby pewne uzasadnienie.

⁸⁰ SHA, *Probus*, 16.

⁸¹ Zosimos, I, LXIX–LXX.

⁸² F. Paschaud. In: Zosime: *Histoire...*, s. 175–176, przypis 98.

Po wtóre – Zosimos umiejscowił Kremnę – fortecę izauryjskiego rozbójnika, w Likii. W rzeczywistości znajdowała się ona za panowania Probusa w prowincji Likia-Pamfilia⁸³. To silnie ufortyfikowane miasto, którego lokalizacja przez długi czas nie była znana, zostało założone w czasach cesarza Augusta (27 r. p.n.e. – 14 r. n.e.) jako kolonia rzymska w północnej części ówczesnej prowincji Pizydia⁸⁴. Tam czasami nadal lokalizuje się Kremnę, jeśli idzie o Probusowy epizod⁸⁵.

Po trzecie – „filmowy” charakter opisu wydarzeń w ujęciu Zosimosa, dotyczących walki Rzymian z rozbójnikami, nakazuje pewną rezerwę względem owej relacji. Faktem jednak przy tym jest, że Kremna stanowiła w czasach kryzysu Cesarstwa Rzymskiego w III stuleciu i później dużą i robiącą wrażenie fortyfikację. Badania archeologiczne prowadzone tam szczególnie od połowy lat osiemdziesiątych bieżącego stulecia ujawniły, iż owe miasto w połowie III w.n.e. znacząco rozbudowano, obwarowano i wyposażono w różne środki rażenia nieprzyjaciela, myśląc o przypuszczalnych atakach Gotów⁸⁶. Niewykluczone zatem, iż tak okazała fortyfikacja zrobiła wrażenie na Zosimosie czy autorze wykorzystanego przez niego tekstu (Eunapius?), rozbudzając nadmierną imaginację któregoś z nich.

Wreszcie po czwarte – okazuje się, iż podobne wydarzenie, występujące w relacji Ammiana Marcellina, miało miejsce na terenie Małej Azji w drugiej połowie I w.n.e.⁸⁷. Można byłoby zatem dopuścić, iż w tekście późniejszego Zosimosa nastąpiła zbitka detali podobnych, aczkolwiek zróżnicowanych czasowo, wydarzeń⁸⁸, co (w połączeniu z wręcz monumentalnym wizerunkiem kremneńskiej fortalicji) dało Zosimosowi asumpt do zbudowania fabularyzowanej historii konfliktu Probusa z Lydiosem, zajmującej niewątpliwie centralne miejsce w jego charakterystyce rządów naszego bohatera.

Następny hiatus wiąże się z celem długiego marszu Probusa. Niewątpliwie miało to być kolejne starcie z najgroźniejszym przeciwnikiem państwa rzymskiego na wschodzie – z imperium sassanidzkim.

⁸³ Ibidem.

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ E. Wipszycka. W: Zosimos: *Historia...*, s. 263, przypis 79.

⁸⁶ Przede wszystkim zob. S. Mitchell: *The Siege of Cremna*. In: *Eastern Frontier of the Roman Empire*. Vol. 1. Ed. D. H. French, C. S. Lightfoot. Ankara 1990, s. 311–328.

⁸⁷ Ammianus Marcellinus: *Rerum Gestarum Libri XXXI*. Ed. W. Seyfarth, L. Jacob-Karau, L. Ullmann. Lipsiae 1978, XIV, 2.

⁸⁸ E. Wipszycka. W: Zosimos: *Historia...*, s. 263, przypis 79.

Zosimos nie wspomina o tym problemie ani słowa. Lektura jego tekstu sprawia wrażenie, jakby celem długiej i uciążliwej ekspedycji cesarza była rozprawa z rozbójnikiem izauryjskim i pacyfikacja tamtejszej rubieży. Czyż nie był to cel zbyt błahy? Dlaczego ów autor milczy na temat konfliktu z Persją? Przecież ten człowiek wschodu Cesarstwa winien być szczególnie wyczulony na zjawiska i wydarzenia mające tam właśnie miejsce. Zosimos nie postawił jednak „kropki nad i”, co niewątpliwie podkreśla fragmentaryczny charakter opisu panowania Probusa w jego ujęciu.

Konflikt między Rzymem a Persją miał wówczas miejsce (raczej tlił się) bądź wisiał na włosku. Pozostawioną przez Zosimosa lukę w tej bardzo istotnej kwestii wypełnił natomiast autor kręgu SHA. Krótko i nader enigmatycznie stwierdził on, że Probus nie przyjął darów od władcy Persów, rzekomo Narseusa, i rozpoczął odwrót⁸⁹. Dlaczego tak się stało?

Rozważana obecnie relacja⁹⁰ jest, generalnie rzecz ujmując, do przyjęcia przede wszystkim z logicznego względu. Konsekwencją ogromnego przedsięwzięcia: marszu cesarza z zachodnich krańców Imperium na jego wschodnią rubież, musiało być starcie ze śmiertelnie niebezpiecznym wrogiem Rzymu – odrodzonym państwem perskim⁹¹.

Dziejopis kręgu SHA najwyraźniej nie znał jednak szczegółów kulminacji rozpoczętego konfliktu. wiadczy o tym ubóstwo detali oraz ewidentny błąd, który popełnił. Na tronie perskim nie notujemy wówczas panującego o imieniu Narseus. Władca ten występuje w Persji nieco później, bo w latach 293–302, a więc był współczesny rzymskiemu cesarzowi Dioklecjanowi (284–305). W czasach Probusa Iranem rządził natomiast Bahram II (276–293).

Obie skonfliktowane od przeszło trzech stuleci strony zapewne przygotowywały się do kolejnego starcia, a nawet, być może, toczyły już wstępne utarczki. Z trudnych do sprecyzowania dzisiaj przyczyn Sassanidom nie odpowiadał termin wojny, jaki narzucił Probus. Stąd propozycja darów, odrzucona jednak przez Rzymian. Ci ostatni pewno chętnie sko-

⁸⁹ SHA, *Probus*, 17–18.

⁹⁰ Nie była ona jednak przedmiotem pogłębionej refleksji w opracowaniach na temat ówczesnej epoki.

⁹¹ Na temat państwa nowoperskiego przede wszystkim zob. J. G a g é: *La montée des Sassanides*. Paris 1964; M. L. Ch a u m o n t: *Conquêtes sassanides et propagande mazdéenne (IIIe siècle)*. „Historia” 1973, Bd. 22, s. 664–710; E. K e t t e n h o f e n: *Die römisch-persischen Kriege des 3. Jahrhunderts n. Chr.* Wiesbaden 1982.

rzystaliby z nadarzającej się okazji rozprawienia się z odwiecznym nieprzyjacielem. Zaistniały jednak określone trudności w tej materii.

Marsz armii cesarskiej z zachodu Imperium był niewątpliwie uciążliwy. Poważniejszą barierą okazały się jednak zaszłości bezpośrednio (autor SHA stwierdza to wyraźnie) poprzedzające wojnę z Persami. Wszak rozegrała się wówczas na południu Azji Mniejszej akcja Palfueriusza-Lydiosa. W górnym Egipcie grasowali natomiast nomadyjscy Blemmiowie, którzy nawet zdobyli, być może, miasta Koptos i Ptolemais. Jakie konsekwencje dla wyprawy przeciw Sassanidom rodziły owe fakty?

Po pierwsze – w przeddzień starcia z Persami zaangażowały one bezsprzecznie poważne siły rzymskie. Legiony wplątane zostały w wojnę o partyzanckim głównie charakterze, a więc w działania żmudne i wyczerpujące. Chętnie sformułowalibyśmy w tym miejscu hipotezę (nie ma ona jednak wsparcia źródłowego), iż to właśnie Sassanidzi podjuzdźli rozbójnika Palfueriusza-Lydiosa, pospołu z Blemmiami, do akcji przeciwko Probusowi celem osłabienia jego sił przed decydującym starciem.

Po drugie – w warunkach bezpośredniej konfrontacji Persów z Rzymianami ci ostatni mieli tuż za plecami pokonaną wprawdzie irredentę małoazjatycką i północnoafrykańską; pokonaną, lecz czy zupełnie spacyfikowaną? Nieujarzmienie do końca zaplecza mogło ściągnąć na armię rzymską i cesarza prawdziwą katastrofę. Probus chyba zdawał sobie sprawę z tego niebezpieczeństwa. Zwrócilibyśmy w tym miejscu uwagę na zupełnie logiczną informację autora kręgu SHA, że imperator po upadku Palfueriusza-Lydiosa obdarował ziemią weteranów i nakazał ich pełnoletnim synom służbę w armii rzymskiej⁹². Stanowiło to bardzo sensowne posunięcie władcy. Doraźnie, w sytuacji rozpoczynającej się wojny przeciw Persji, owi weterani mogli służyć jako milicja pilnująca niespokojnego zaplecza małoazjatyckiego. Perspektywicznie, ich synowie odgrywaliby, w zamyśle, taką samą rolę.

Sytuacja na początku wojny przeciwko Sassanidom nie była zatem zbyt korzystna dla legionów rzymskich. Pamiętając zaś, iż Persowie także nie naciskali na rozstrzygające starcie, konflikt nie przybrał w konsekwencji bardziej wyrazistej postaci. Najpewniej sprawa zakończyła się rozejmem, niekoniecznie zresztą formalnym, sankcjonującym dotychczasowy stan zbrojnego pokoju. Przypuszczalnie stąd wzięło się również nijakie zakoń-

---

⁹² SHA, *Probus*, 16.

czenie sekwencji perskiej w biografii Probusa w SHA⁹³. Koniecznie trzeba też w tym miejscu zaakcentować całkowity brak monet tego cesarza, które sławiłyby jego ewentualne zwycięstwa na tamtejszym froncie. Wcześniej zaś była już mowa, iż tytuł Persicus Maximus przydano temu imperatorowi zapewne w początkach panowania, co wiązało się tym samym z jego wcześniejszymi, „przedcesarskimi” dokonaniem⁹⁴.

Odwrót Probusa ze wschodu zapoczątkował, rzecz niezwykle istotna dla całej sprawy, jedynie przerwę w rzymskiej kampanii przeciwko Sasanidom. Fakt ten wyraźnie stwierdza autor SHA⁹⁵, podczas gdy Zosimos całkowicie milczy w tej kwestii.

Kolejny hiatus dotyczy okazałych igrzysk, które Probus zorganizował po powrocie do stołecznego Rzymu⁹⁶. Zdarzenie to również uszło uwadze Zosimosa. Do owego faktu odnosi się natomiast, jak sądzimy, wspomniana już poprzednio inskrypcja z Aversa⁹⁷. Igrzyska organizowałby więc, z wyboru cesarza, senator L. Caesonius Ovinus Manlius Rufinianus Basus. Źródło epigraficzne zatem weryfikuje i dopełnia w tym wypadku informację autora kręgu SHA.

Zosimos wspomina natomiast o bliżej nie sprecyzowanym buncie gladiatorów oraz ich popleczników, który został jednak zduszony przez władcę⁹⁸. Rejestrujemy brak takiej wzmianki u autora SHA.

Probusowy biografista rozważa znowuż okoliczności śmierci imperatora w pobliżu rodzinnego Sirmium⁹⁹. Probus zginął tam, przypomnijmy, w czasie przygotowań do kolejnej wyprawy na Persję, a bezpośrednią przyczyną zabójstwa miało być niezadowolenie podległych mu żołnierzy z prac melioracyjnych, do których zostali przymuszeni. Opisu śmierci cesarza pozbawiony jest z kolei, niestety, tekst Zosimosa z racji niezachowania tego fragmentu dzieła. Nie można natomiast wykluczyć, że ów fragment umieścić w swoim utworze lub sparafrazować żyjący w VII stuleciu n.e. Jan z Antiochii¹⁰⁰. Według owej wersji legiony rzymskie w Recji

⁹³ Ibidem, 17–18.

⁹⁴ Zob. s. 37, 56.

⁹⁵ SHA, *Probus*, 18–20.

⁹⁶ Ibidem, 19.

⁹⁷ Zob. s. 57.

⁹⁸ Zosimos, I, LXXI.

⁹⁹ SHA, *Probus*, s. 20–21. Podobnie Aur. Vict., *Caes.*, 37, 4; *Epit.*, 37, 4; Eutr., IX, 17; Euseb-Hieron., s. 224; Orosius, VII, 24.

¹⁰⁰ Joannes Antioch. *Fragm.* 160. Podobnie Anonymus post Dionem. In: *Fragmenta Historicorum Graecorum*. Ed. C. Müller. Vol. 4. Paris 1868. *Fragm.* 11; Zonaras, XII, 29.

i Norikum obdarzyły władzą niejakiego Karusa. Probus wysłał przeciwko niemu wojsko, które jednak przeszło na Karusową stronę, a następnie, już bez jakichkolwiek problemów, zlikwidowało cesarza. Rządy Probusa miały się więc zakończyć po sześciu latach i czterech miesiącach.

Dysponujemy zatem dwoma rozbieżnymi wersjami zdarzeń w tradycji historiograficznej. Obie relacje noszą znamiona prawdopodobieństwa. Literatura przedmiotu odnosi się zatem bardzo ostrożnie do kwestii większej wiarygodności któregoś z tych opisów¹⁰¹. Z jednej strony (Jan z Antiochii) bowiem mamy do czynienia z pewnym standardem, jeśli idzie o okoliczności zmiany panującego w III w.n.e. (wojsko narzuca purpurę komuś ze „swoich”, sprawujący władzę cesarz wysłał przeciw buntownikom ekspedycję karną, która ponosi klęskę bądź przechodzi na stronę pretendenta do władzy). Z drugiej strony (autor kręgu SHA) otrzymujemy wersję dość bogatą w treści (wyraziste miejsce, czas i okoliczności akcji) i dość niekonwencjonalną co do niektórych detali (prace melioracyjne jako tło wydarzeń i drugorzędny, aczkolwiek, być może, istotny w tym wypadku fakt, iż Probus miał próbować schronić się przed rozjuszonymi legionistami w żelaznej wieży).

Komu więc przyznać rację – posługującemu się standardowym wzorcem Janowi z Antiochii czy „indywidualiście” – autorowi SHA?

Relacja pierwszego z wymienionych autorów koreluje ze schematem zmiany władzy w kryzysowej epoce i z tej racji może odpowiadać zaistniałym wówczas faktom. Autor niniejszego opracowania ma jednak wątpliwości, czy zawsze takie rozumowanie jest uzasadnione. Można bowiem założyć, iż dziejopis nie znający określonych realiów (bądź słabo się w nich orientujący) posłużył się gotowym schematem zjawiska historycznego, charakterystycznego dla danej epoki, celem uprawdopodobnienia relacji, a zarazem ukrycia własnej niewiedzy. Zwróćmy uwagę, iż w interesującej nas teraz kwestii Jan z Antiochii (Zosimos?) niezwykle oszczędnie operuje detalami przejęcia rządów przez Karusa. W opisie pozostał niemal jedynie „schemat”. Czy można takiej relacji całkowicie zaufać?

Opis autora kręgu SHA jest natomiast daleko bardziej esencjonalny i kwiecisty. Stają więc pytania, czy oraz ile w nim imaginacji nieznanego

¹⁰¹ J. H. E. Crees: *The Reign...*, s. 124–128; P. Meloni: *Il regno di Caro, Numeriano e Carino*. Cagliari 1948 [„Annali della Facoltà di Lettere Filosofia e Magistero della Università di Cagliari”, vol. 15, fasc. 2], s. 9–56, szczególnie s. 51–53; G. Vitucci: *L'imperatore Probo...*, s. 115–122.

biografisty Probusa? Owych zagadnień nie da się rozwiązać z absolutną pewnością. Zwrócilibyśmy jednak uwagę na pewną spójność tej sekwencji w analizowanym dziele. Probus przygotowuje zatem kolejną wyprawę przeciw sassanidzkiej Persji, wdrażając w trudy ekspedycji prowadzone legiony. Jednym z elementów ćwiczeń fizycznych, budowania dyscypliny oraz zajęcia czasu żołnierzom były prace o cywilnym charakterze. Probus ginie w wyniku niezadowolenia wojska, zmuszonego do wysiłku przy melioracji gruntów, a więc do pracy wyjątkowo uciążliwej i niewdzięcznej. Prócz tego, nie była to chyba działalność szczególnie wówczas ceniona przez zawodowych żołnierzy. Stąd ich najzupełniej zrozumiała złość i agresja. Zagadnienie, czy Probus rzeczywiście zginął w żelaznej wieży, nie rzutuje w istotny sposób na prawdopodobieństwo takiej logiki wydarzeń.

Istnieją jeszcze wzmianki u biografisty Probusa, dotyczące dziejów cesarza, a nie mające odniesień w tekście Zosimosa.

Po pierwsze – autor kręgu SHA wymienia wielu znakomitych wodzów rzymskich, którzy wyszli ze „szkoły” naszego bohatera¹⁰². Trzech spośród nich to cesarze: Karus (282–283)¹⁰³, Dioklecjan (284–305)¹⁰⁴ oraz Konstancjusz Chlorus (cesarz do 293 r., august w latach 305–306)¹⁰⁵. Znany mi postaciami są także wybitni dowódcy – Asklepiodot¹⁰⁶ i Hannibalianus¹⁰⁷. Pozostali, a więc Leonides¹⁰⁸, Cekropiusz¹⁰⁹, Pizonianus¹¹⁰, Herennianus¹¹¹, Gaudiosus¹¹² oraz Ursynianus¹¹³, nie występują w innych źródłach. Jest przy tym sprawą oczywistą, iż wojskowy cesarz, prowadzący liczne kampanie militarne, musiał wychować grono doświadczonych i zdolnych oficerów.

¹⁰² SHA, *Probus*, 22.

¹⁰³ Na jego temat przede wszystkim zob. P. Meloni: *Il regno....*

¹⁰⁴ Na temat tego cesarza ostatnio głównie S. Williams: *Diocletian and the Roman Recovery*. London 1985.

¹⁰⁵ Zob. PLRE, s. 227–228 (*Fl. Val. Constantius* 12).

¹⁰⁶ Ibidem, s. 115–116 (*Julius Asclepiodotus* 3).

¹⁰⁷ Ibidem, s. 407–408 (*Afranius Hannibalianus* 3).

¹⁰⁸ Ibidem, s. 499 (*Leonides*).

¹⁰⁹ Ibidem, s. 189 (*Cecropius* 2).

¹¹⁰ Ibidem, s. 703 (*Pisonianus* 1).

¹¹¹ Ibidem, s. 421 (*Herennianus* 3).

¹¹² Ibidem, s. 387 (*Gaudiosus*).

¹¹³ Ibidem, s. 987 (*Ursinianus*).

Po drugie – biografista Probusa napomyka o potomkach Probusa, którzy po jego śmierci rozpieczędli się po północnej Italii¹¹⁴. Nie mamy jednak potwierdzenia historyczności syna tego cesarza, a zarazem ewentualnego „następcy tronu”. Ówczesni, najczęściej efemeryczni władcy bardzo chętnie eksponowali, zwłaszcza na wybijanych w swoim imieniu monetach, rodzinę cesarską, a głównie synów, dopuszczanych do rządów w charakterze cesarów czy również augustów¹¹⁵. Takie postępowanie jest zrozumiałe ze względów ludzkich. Miało ono jednak również uzasadnienie w specyficznym klimacie epoki. Władcy zmieniali się bardzo często, przede wszystkim ginąc z rąk czy polecenia swoich konkurentów. Utworzenie stabilnej dynastii zbudowałoby więc chwałę rodziny imperatorskiej, ale jednocześnie chyba odpowiadałoby na społeczne zapotrzebowanie ciągłości rządów w tak niespokojnych czasach. Stąd ów charakterystyczny motyw w propagandzie monetarnej Rzymu doby kryzysu Imperium¹¹⁶. Monety Probusa w tym względzie jednak milczą.

Rozpatrywaliśmy do tej pory zagadnienie rozziwiania informacji SHA i Zosimosa w kwestiach polityczno-militarnych. Należy bezwzględnie również zaakcentować hiatus między obu przekazami, jeśli idzie o społeczną i pokojową działalność Probusa.

W paragrafie poświęconym wyszczególnieniu punktów stycznych obu relacji zamieściliśmy uwagę, że rozpatrywane teksty zgodnie przypisują Probusowi inicjatywę osiedlenia w Tracji plemienia Bastarnów¹¹⁷. Co do nazw innych ludów, osadzonych wówczas w Imperium (z pozytywnym lub negatywnym skutkiem), dwaj nasi dziejopisarze różnią się między sobą¹¹⁸. Nie jest to jednak najbardziej istotne. Ważna okazuje się generalna tendencja, występująca w Probusowej polityce – masowego osiedlania w różnych regionach państwa (w domyśle – mocno wyludnionych) pozalimesowych plemion, które miały wypełnić tamtejsze opustoszałe tereny¹¹⁹.

¹¹⁴ SHA, *Probus*, 24.

¹¹⁵ Por. W. Kaczanowicz: *Propaganda of Philip the Arabian's Dynastic Idea (244–249 A. D.). Numismatic Evidence*. „Notae Numismatae (Zapiski numizmatyczne)” 1996, T. 1, s. 82–86.

¹¹⁶ Zob. także A. Kluczek: *Wybrane zagadnienia z polityki dynastycznej w Cesarstwie Rzymskim w latach 244–253*. W: *Rzym antyczny. Polityka i pieniądz*. T. 2. Red. A. Kunisz. Katowice 1997, s. 138–159.

¹¹⁷ SHA, *Probus*, 18; Zosimos, I, LXXI.

¹¹⁸ Zob. SHA, *Probus*, 18; Zosimos, LXXI.

¹¹⁹ Szerzej na ten temat M. Salamon: *Polityka osiedlania plemion barbarzyńskich w prowincjach rzymskich za cesarza Probusa (276–282)*. W: *Historia*. T. 2. Katowice 1971, s. 95–103.

Fakt ten znajduje również interesujący punkt odniesienia w niezależnym od przekazów narracyjnych (i zarazem amplifikującym owe źródła) materiale epigraficznym z północnej Afryki. Chodzi tutaj o dwie inskrypcje, datowane na lata 277 i 280, a pochodzące z miejscowości Volubilis w Mauretanii Tingitańskiej. Upamiętniają one traktaty pokojowe tamtejszej administracji rzymskiej z pogranicznym plemieniem Bakwatów, określonym we wcześniejszym dokumencie jako *gens foederata*. Owe napisy namacalnie ilustrują ów element polityki Probusa, kiedy to władca nadawał „barbarzyńcom” wdzierającym się w głąb Tingitany lub po części już tam osiedlonym status *foederati*¹²⁰.

Poważny hiatus między autorem kręgu SHA a tekstem Zosimosa dotyczy losu jeńców, wziętych do niewoli podczas kampanii galijsko-germańskiej.

Biografista Probusa podaje zatem szczegółową i wiarygodnie brzmiącą wiadomość o rozparcelowaniu szesnastu tysięcy „barbarzyńskich” rekrutów na kilkudziesięciuosobowe grupy i wcieleniu ich do korpusów granicznych w różnych miejscach rzymskiego limesu¹²¹. Wiarygodność owej wzmianki zasadza się przede wszystkim na generalnych pryncypiach polityki władcy. Wszak niewątpliwie dążył on do zaludnienia pustek obcokrajowcami¹²². W tym nurcie mieściłaby się zatem również rekrutacja obcych do armii rzymskiej, przetrzebionej przecież wcześniejszymi wojnami, a także operacjami samego Probusa. Jeśli do tego dodać działania militarne planowane, to wypada zgodzić się, iż cesarz wykazywał w tej sytuacji trzeźwość oceny stanu armii oraz dalekowzroczność. Nie od rzeczy będzie zaakcentować tutaj również jego duży rozsądek. Chodzi, rzecz jasna, o parcelację tej wielotysięcznej masy ludzkiej na drobniejsze oddziały, rozlokowane w oddaleniu od siebie.

Zosimos widział natomiast sprawę zupełnie inaczej. Pojmanych jeńców wyekspediowano zatem do Brytanii¹²³. Z tekstu nie wynika jednak, kogo i w jakiej liczbie tam zainstalowano. Historyczność tego faktu po-

¹²⁰ Problem ten omawiają T. Kotula: *Kryzys III wieku w zachodnich prowincjach Cesarstwa Rzymskiego...*, s. 20–21, 39–40; A. Kluczek: *Odzwierciedlenie koncepcji religijnych w mennictwie cesarza Probusa (276–282)*. W: *Rzym antyczny. Polityka i pieniądz*. T. 1. Red. A. Kunisz. Katowice 1993, s. 78–79. W obu cytowanych opracowaniach dalsza literatura przedmiotu.

¹²¹ SHA, *Probus*, 14.

¹²² Por. M. Salamon: *Polityka osiedlania...*, s. 95–103.

¹²³ Zosimos, I, LXVIII.

twierdziły natomiast ustalenia na podstawie materiału wykopaliskowego z okolic Cambridge we wschodniej Anglii¹²⁴. Należy również uzupełnić, że badania archeologiczne w Brytanii precyzują dolną cezurę intensywnego rozwoju tzw. *Litus Saxonicum* na rządy Probusa. Chodzi w tym wypadku o system ufortyfikowanych portów, rozlokowanych na południowo-wschodnich wybrzeżach dzisiejszej Anglii, od wysp Wight nad kanałem La Manche po zatokę The Wash nad wschodnim Atlantykiem. Ich konstrukcję wiązać można z niebezpieczeństwem penetracji wyspy przez piratów z wolnej Germanii. Zjawisko to ujawniło się z całą ostrością właśnie w latach osiemdziesiątych III stulecia n.e. Istniały jednak również inne przyczyny owej działalności budowlanej. Rozbudowa systemu portowego nad tamtejszymi akwenami, a w konsekwencji także floty, niewątpliwie służyła aktywizacji handlu między wyspą, nie będącą wówczas w najgorszej kondycji gospodarczej, a kontynentem¹²⁵. A zatem Probus interesował się sprawami Brytanii.

W konsekwencji należy uznać, mimo rozżewu, wiarygodność obu analizowanych przekazów. Dziejopis SHA niewątpliwie ujął sprawę znacznie bardziej precyzyjnie i panoramicznie. Zosimos pamiętał natomiast tylko o brytańskim aspekcie losu jeńców, wziętych do niewoli podczas kampanii galijsko-germańskiej cesarza.

Kolejny hiatus informacji między podstawowymi tekstami historyograficznymi o Probusie dotyczy spraw „pozytywistycznej” działalności władcy.

Zosimos milczy w tej kwestii. Autor zaś kręgu SHA kreśli przed nami wizję jego szerokich inicjatyw budowlanych, irygacyjnych czy sadowniczych¹²⁶. Owe dane trudno w tej chwili zweryfikować. Można jedynie stwierdzić, iż ten cesarz na pewno nie pozostawił po sobie zabytków na

¹²⁴ M. Salamon: *Polityka osiedlania...*, s. 98. Por. W. Kaczanowicz: *Uzurpacja Karauzjusza i Allektusa w świetle ikonografii i legend monet (wybrane zagadnienia)*. W: *Historia i współczesność*. T. 3: *Problemy schyłku świata antycznego*. Red. A. Kunisz. Katowice 1978, s. 52–68; idem: *Uzurpacja Karauzjusza i Allektusa w Brytanii i Galii u schyłku III w.n.e.* Katowice 1985, s. 58–60.

¹²⁵ Istnieje na ten temat bogata literatura przedmiotu. Przede wszystkim zob. P. Solway: *Roman Britain...*, s. 615–664; W. Kaczanowicz: *Uzurpacja Karauzjusza i Allektusa w Brytanii i Galii...*, s. 59–60; idem: *Classis Britannica*. „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” [Sectio F, Historia] 1994, T. 49, s. 199–207; S. Frere: *Britannia...*, s. 175–176, 329–330.

¹²⁶ Zob. przypis 62.

miarę budowli Augusta czy Trajana. Poświadczone są natomiast papirologicznie ówczesne prace melioracyjne w północnym Egipcie¹²⁷. Na czasy Probusa przypada także stosunkowo duża liczba tzw. milliariów, umiejscowionych w różnych prowincjach Cesarstwa Rzymskiego¹²⁸. Stawiano je, między innymi, podczas budowy czy renowacji traktów drożnych. Trzeba jednak w tym miejscu podkreślić, iż Probusowa aktywność w owym zakresie była znacznie mniejsza niż analogiczne przedsięwzięcia cesarza Aureliana (270–275)¹²⁹.

---

¹²⁷ Zob. R. Rémondon: *Un nouveau document concernant Probus*. „Revue de Philologie” 1954, vol. 28, s. 199–210; J. Schwartz: *L’empereur Probus et l’Egypte*. „Chronique d’Egypte” 1970, vol. 45, s. 381–386.

¹²⁸ G. Vitucci: *L’imperatore Probo...*, s. 155–161; E. A. Pond: *The Inscriptional Evidence for the Illyrian Emperors: Claudius Gothicus through Carinus, 268–284 A. D.* Ann Arbor 1971, s. 22–23, 231–233.

¹²⁹ E. A. Pond: *The Inscriptional Evidence...*, s. 233.

Rozdział 9

WNIOSKI

9.1. Uwagi generalne

Analiza zaprezentowanego materiału nasuwa kilka refleksji ogólniejszej natury.

Po pierwsze – już nawet bardzo pobieżny ogląd trzech wyróżnionych w niniejszej części rozdziałów (*Punkty styczne*, *Protokół rozbieżności*, *Hiatus informacji*) ujawnia charakterystyczne dysproporcje. Jest zatem niewiele zbieżności w obu wersjach biografii Probusa. Dotyczą one przy tym spraw zasadniczych, konstytuujących panowanie tego władcy. Notujemy więcej rozbieżnych wersji danego wydarzenia u autora kręgu SHA i Zosimosa. Zdecydowanie najwięcej jednak w tych przekazach wiadomości nie pokrywających się ze sobą, niezwykle zatem trudnych do interpretacji. Tylko czasami można je skonfrontować ze źródłami innego rodzaju. Generalnie natomiast rzecz ujmując, dysproporcja między analogiami w obu tekstach a rozbieżnościami czy rozziwem informacji jest ogromna.

Po wtóre – lektura obu relacji sprawia zatem wrażenie, jakby obaj nasi główni dziejopisarze korzystali z różnych tradycji źródłowych.

Po trzecie – przekaz Zosimosa na temat Probusowej kwestii ma wymiar mocno skrótowny. Opis ten raz w dodatku fragmentarycznym charakterem prezentacji zyciorysu Probusa.

Wreszcie po czwarte – powszechnie nisko oceniane źródło, jakim są tzw. *Scriptores Historiae Augustae*, wypada nie najgorzej na tle charakteryzującego się lukami i akcentującego drugorzędne detale (np. szczególnie wyeksponowana sprawa Lydiososa) Zosimosowego utworu. Tekst biografii Probusa, w generaliach, jest znacznie bardziej kompleksowy i, rzecz ważna, logiczny. Dalecy więc byłibyśmy od totalnej krytyki i odrzucenia owego zbioru biografii cesarskich w interesującym nas, rzecz oczywista, fragmencie.

9.2. Chronologia wydarzeń

Przedstawione rozważania pozwalają zrekonstruować wydarzenia towarzyszące panowaniu bohatera niniejszego opracowania – cesarza Marka Aureliusza Probusa¹³⁰.

FAKTY WERYFIKOWALNE

- był wysokiej rangi dowódcą wojskowym na rzymskim wschodzie;

ZDARZENIA DOMNIEMANE

- wspomniano już, iż Probus urodził się 1 sierpnia 232 r.n.e.;
- miejsce przyścia na świat władcy zlokalizowano w Sirmium w Pannonii;
- cesarz pochodził z rodziny wojskowego lub ogrodnika;

¹³⁰ Imiona takie poświadczają napisy epigraficzne, jak również źródła papirologiczne oraz monety. Wersja – Aureliusz Waleriusz Probus (SHA, *Probus*, 11) jest w takiej sytuacji, rzecz oczywista, błędem, podobnie jak przypisanie cesarzowi przez Jana Malalasa (VI w.) imienia Aelius (*The Chronicle of John Malalas*. In: „Byzantina Australiensia”. Vol. 4. Trans. and Ed. E. Jeffreys, M. Jeffreys, R. Scott, B. Croke, J. Ferber, S. Franklin, A. James, D. Kelly, A. Moffatt, A. Nixon. Melbourne 1986, Book 12, 33 (s. 165). Prawdopodobnie przeinaczenie imienia lub przydomek znajdujemy także w określeniu Equitius Probus u nieznanego epitomatora dziełka Aureliusza Wiktora (*Epit.*, 36, 2). W tej ostatniej kwestii zob. G. Vitucci: *L'imperatore Probo...*, s. 2–3, szczególnie przypis 1.

- po zamordowaniu Floriana, który zginął z rąk własnych żołnierzy, Probus objął władzę cesarską;
- na początku swojego panowania nowy władca rozprawił się z zabójcami Aureliana i Tacyta;
- z kolei imperator przeprowadził zwycięską kampanię przeciw „barbarzyńcom” napastującym prowincje galijsko-germańskie;
- władca rozprawił się z rozbójnikami, którzy pod przywództwem niejakiego Palfueriusza-Lydiosa grasowali na południu Azji Mniejszej;
- później cesarz pokonał Blemmiów w Górnym Egipcie i przywrócił władzę rzymską nad tamtejszymi miastami Koptos i Ptolemais;
- opierając się na materiale epigraficznym, papirologicznym oraz monetach z autonomicznej meniny w Aleksandrii, fakt ten umiejscawiamy krótko przed 28 sierpnia (chyba w lipcu) 276 r.¹³¹;
- pojmanyh kilkanaście tysięcy jeńców rozparcelował na grupy kilkudziesięcioosobowe i włączył do wojsk, stacjonujących w różnych prowincjach imperium; część osiedleńców znalazła locum w rzymskiej Brytanii;
- Probus maszerując na wschód, przeszedł przez Recję, Ilirję oraz Trację, uśmierzając tam różne niepokoje;

---

¹³¹ W. L. Westermann: *The Papyri and the Chronology of the Reign of the Emperor Probus*. „Aegyptus” 1920, vol. 1, s. 297–301; J. H. E. Crees: *The Reign...*, s. 149–158; J. F. Kramer, T. B. Jones: „Tribunicia Potestate”: *A. D. 275–285*. „American Journal of Philology” 1943, vol. 64, s. 80–86. szczególnie 80–81; G. Vitucci: *L'imperatore Probo...*, s. 129–137; J. Lafaurie: *La chronologie impériale de 249 à 285*. „Bulletin de la Société Nationale des Antiquaires de France” 1965, s. 139–154, szczególnie 143, 147–152; D. Kienast: *Römische Kaisertabelle...*, s. 250–251; M. Peachin: *Roman Imperial Titulature and Chronology...*, s. 47.

- podczas marszu powrotnego osadził Bastarnów w niewątpliwie spustoszonej Tracji;
- władca zorganizował okazałe igrzyska, uświetniające jego militarne sukcesy;
- w związku z owymi sukcesami przyznano Probusowi oficjalne tytuły Gothicus Maximus, Persicus Maximus oraz Germanicus Maximus;
- cesarz zginął zamordowany przez podległych mu żołnierzy.
- Probus następnie zawarł rozejm z sassanidzką Persją;
- fakt ten miał mieć miejsce po 29 sierpnia (chyba we wrześniu lub październiku, a w każdym razie przed 9 grudnia) 282 r.¹³²;
- okoliczności śmierci władcy są dosyć niejasne: autor kręgu SHA, przypomnijmy, winnymi uczynił legionistów Probusa, którzy niezadowoleni z poleconych im prac melioracyjnych zamordowali cesarza nieopodal rodzinnego Sirmium; tekst Zosimosa nie zachował się w tym fragmencie, natomiast pochodząca z VII w. relacja Jana z Antiochii (nie wiadomo na czym oparta, być może na Zosimosie) przekazuje, że Probusa zabili jego żołnierze, którzy przeszli na stronę obwołanego cesarzem Karusa.

Powyższa rekonstrukcja wydarzeń zachowuje, jak widać, ciąg chronologiczny. Wyjątkiem są trudne do datowania, niewątpliwie „rozrzuco-

¹³² Zob. literaturę w przyp. 131.

ne” w trakcie rządów Probusa, zwycięskie przydomki¹³³. W grupie zjawisk zatytułowanych *Fakty weryfikowalne* widzieć należy również Probusowe działania w sferze gospodarki. Miały one niewątpliwie miejsce – aczkolwiek nie w takim rozmiarze, w jakim chciał je widzieć dziejopis SHA – w różnych latach panowania Probusa.

Ostatnią do rozważenia kwestią pozostaje problem ówczesnych usurpacji. Akceptujemy, bez najmniejszych wątpliwości, historyczność rebelii Saturnina, Bonozusa oraz Prokulusa. Owe zdarzenia kwalifikujemy zatem również do grupy faktów weryfikowalnych. Skłonni jesteśmy uznać także historyczność nie znanego nam z imienia uzurpatora w Brytanii, przypisując go w rezultacie do sekwencji pt. *Zdarzenia domniemane*.

Wydarzenia wspomnianych usurpacji należałoby osadzić w czasie. Biografista władcy oraz uzurpatorów nie daje w tej kwestii odpowiedzi. Zosimos zaś wyraźnie umiejscawia bunt Saturnina na początku Probusowych rządów¹³⁴. Można byłoby się z tym zgodzić, aczkolwiek istniałyby również inne możliwości w tym zakresie. Rzecz dotyczy także, sprawa oczywista, usurpacji Prokulusa i Bonozusa oraz wysoce domniemanej rewolty w Brytanii.

Dobrym momentem wszczęcia rebelii był, w samej rzeczy, początek panowania Probusa. Przyczyna – nowy władca obejmuje rządy w dramatycznych okolicznościach, które pragną wykorzystać także inni pretendenci do władzy.

Inną, szczególną okazję do wszczęcia rebelii stanowił pobyt cesarza na wschodzie. Probus jest uwikłany w konflikt z Persją, zmęczony długim, wyczerpującym i pełnym walki marszem. A na dobitkę, stając oko w oko z armią perską, ma za sobą niespokojne zaplecze w postaci dopiero co spacyfikowanych obszarów Azji Mniejszej i Górnego Egiptu. Czyż nie znakomity to moment do próby usunięcia władcy?

Kolejna okazja wiąże się z powrotem Probusa do stołecznego Rzymu. Mają wprawdzie w tym czasie miejsce niezwykle okazałe igrzyska, uświetniające sukcesy cesarza. Zasadniczy cel wyprawy nie został jednak osiągnięty. Persji zatem wcale nie pokonano. Cesarz nie spełnił więc pokładanych w nim nadziei, co musiało nadszarpnąć jego autorytet i dać powód do wystąpienia (czy wystąpienia?) przeciw niemu.

¹³³ Zob. przypis 71.

¹³⁴ Zosimos, I, LXVI.

Wszystkie zaprezentowane ewentualności są równoważne co do stopnia prawdopodobieństwa. Można byloby zapewne stworzyć ich zresztą więcej. Nic nie upoważnia nas ponadto do twierdzenia, iż owe uzurpacje odbyły się równocześnie. Być może tak właśnie było. Dopuszczalna jest jednak również supozycja, że miały one miejsce w różnych, trudnych dla Probusa momentach jego rządów¹³⁵.

Reasumując, trzeba pogodzić się z faktem, iż ustalenie chronologii uzurpacji, które odbyły się za Probusowego panowania, jest przy obecnym stanie zachowania źródeł niemożliwe¹³⁶.

---

¹³⁵ J. H. E. Crees: *The Reign...*, s. 158, umiejscawiał bunt Saturnina w 277 r., podobnie jak domniemaną rebelię w Brytanii. Ów autor widział natomiast uzurpację Prokulusa i Bonozusa w 281 r. G. Vitucci: *L'imperatore Probo...*, s. 61, datuje uzurpację za Probusowych czasów w latach 280–281. Identycznie L. Polverini: *Da Aureliano a Diocleziano...*, s. 1026. S. B. Pomeroy: *The Revolt of Saturninus...*, s. 54, określiła datę buntu Saturnina w 280 r. Zob. także PLRE, s. 808 (*Julius Saturninus*) – 281 r., analogicznie D. Kienast: *Römische Kaisertabelle...*, s. 253 (*Saturninus*). M. Peachin widzi zaś uzurpację Saturnina, rzecz znamienna, w szerokim przedziale czasowych możliwości, a więc w latach około 277–281. Proculus i Bonozus mieliby wystąpić przeciw Probusowi, zdaniem tego autora, około 280 r. – M. Peachin: *Roman Imperial Titulature and Chronology...*, s. 48.

¹³⁶ Instruktywne są w tym względzie propozycje datacyjne PLRE, s. 163 (*Bononus I*): 276–282; s. 745 (*Proculus I*): 276–282. Autorzy przyznają zatem, iż wspomniani uzurpatorzy działali za panowania Probusa, nie precyzując, słusznie, dokładnych dat ich wystąpień.

Część trzecia

MOTYWY IDEOLOGICZNE NA MONETACH PROBUSA

Rozdział 10

PROBUSOWE MENNICTWO

Cesarz Probus wybijał monety w trzech podstawowych metalach. Znamy więc jego emisje w złocie (aureusy, złote kwinary), srebrze (antoniniany, denary, srebrne kwinary), a także w brązie (dupondiusy, asy, jak również semisy)¹.

Jest rzeczą charakterystyczną, iż aureusy emitowały wszystkie mennice pracujące dla Probusa (Lugdunum, Rzym, Ticinum, Siscia, Serdika, Kyzikos, Antiochia, a także Trypolis). Unikatowe zaś złote kwinary pochodzą ze stołecznego atelier.

Wszystkie wzmiankowane warsztaty mennicze były także formalnie srebrne antoniniany. Rzadsze nominały srebrne (denary, srebrne kwinary) pochodzą natomiast tylko z mennicy rzymskiej. Rzecz ma się identycznie w przypadku brązów. Dupondiusy, asy oraz semisy wypuściło więc również jedynie stołeczne atelier.

W literaturze przedmiotu wiarygodne dane metrologiczne dotyczą tylko emisji monetarnych w złocie. W obrębie ponad setki zachowanych aureu-

---

¹ Przede wszystkim zob. RIC V/2, s. 1–121; K. Pink: *Der Aufbau der römischen Münzprägung in der Kaiserzeit*. VI/1: *Probus*. NZ 1949, Bd. 73, s. 13–74; V. Picozzi: *La monetazione imperiale romana*. Roma 1966, s. 19–20, 89; J. -P. Callu: *La politique monétaire des empereurs romains de 238 à 311*. Paris 1969, s. 334–336, 341–343, 437, 479.

sów rozpiętość ich ciężarów waha się od 4,79 do 9,30 gramów. Średnia waga osiąga natomiast niemal 6,2 gramów. Należy w tym miejscu zauważyć, iż średnia teoretyczna ciężaru rzymskich aureusów, w związku z reformą Aureliana z 274 r., wynosiła 6,54 gramów². Probusowe monety o tym nominale byłyby przeciętnie nieco lżejsze od standardu. Niektóre spośród nich, te o największej wadze (8 i 9 gramowe), interpretowane są jednak jako tzw. medaliony³, czyli okazjonalne emisje ponadstandardowe. Ich eliminacja powoduje więc, iż przeciętna waga aureusów tego władcy zbliża się do wzorca teoretycznego. Ciężar zupełnie unikatowych złotych kwinarów oscyluje natomiast między 1,96 a 3,31 gramów, osiągając przeciętną niewiele ponad 2,5 gramów. Ponieważ złoty kwinar był w zakresie wagi połówkową frakcją aureusa, można stwierdzić, że wspomniane monety nie sięgały w tej sferze standardu.

Jeśli idzie o formalnie srebrne antoniniany, to stanowiły one podstawową masę pieniądza obsługującego wówczas rynek Imperium. Miały one, jako pospolita moneta bilonowa, różny ciężar, nieraz odbiegający od wzorcowego standardu (wtedy 3,89 gramów)⁴. Na uwagę zasługuje również to, iż zdecydowanie przeważającą liczbą Probusowych emisji monetarnych o tym nominale występuje w charakterze tzw. antoninianów XXI⁵.

² V. Picozzi: *La monetazione...*, s. 19. Na temat tej reformy głównie P. H. Webb: *The Reform of Aurelian*. NC 1919, S. 4, vol. 19, s. 235–243; C. Gatti: *La politica monetaria di Aureliano*. „La parola del passato” 1961, vol. 77, s. 83–106; R. A. G. Carson: *The Reform of Aurelian*. RN 1965, S. 6, vol. 7, s. 225–235; D. Kienast: *Die Münzreform Aurelians*. „Chiron” 1974, Bd. 4, s. 547–566; J. Lafaurie: *Réformes monétaires d'Aurélien et de Dioclétien*. RN 1975, S. 6, vol. 17, s. 81–107; W. Weiser: *Die Münzreform des Aurelian*. „Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik” 1983, Bd. 53, s. 279–295.

³ RIC V/2, *Probus*, s. 78, nr 580; s. 81, nr 601; s. 107, nr 823. Por. K. Pink: *Die Medaillonprägung unter Kaiser Probus*. NZ 1955, Bd. 76, s. 16–25.

⁴ V. Picozzi: *La monetazione...*, s. 19.

⁵ RIC V/2, *Probus*, s. 34, nr 150–153; s. 68, nr 464–475; s. 69, nr 476–485; s. 70, nr 486–498; s. 71, nr 499–510; s. 72, nr 511–521; s. 73, nr 522–532; s. 74, nr 533–545; s. 75, nr 546–558; s. 76, nr 559–569; s. 77, nr 570–578; s. 81, nr 606; s. 82, nr 607–613; s. 83, nr 615–624; s. 84, nr 625–631; s. 85, nr 632–640; s. 86, nr 641–645, 647; s. 87, nr 649–656; s. 88, nr 657–665; s. 89, nr 666–672; s. 90, nr 673–684; s. 91, nr 685–696; s. 92, nr 697–707; s. 93, nr 708–714; s. 94, nr 715–723; s. 95, nr 724–731; s. 96, nr 732–738; s. 97, nr 739–747; s. 98, nr 748–757; s. 99, nr 758–765; s. 100, nr 766–772; s. 101, nr 773–778; s. 102, nr 779–789; s. 103, nr 790–798; s. 104, nr 801–809; s. 105, nr 810–815; s. 106, nr 816–821; s. 107, nr 822; s. 117, nr 905–910; s. 118, nr 911–913; s. 119, nr 920; s. 120, nr 921–925; s. 121, nr 927.

Wprowadził je do obiegu cesarz Aurelianus wspomnianą uprzednio reformą monetarną z 274 r. Owa reforma miała na celu uzdrowienie rzymskiego pieniądza, znajdującego się wtedy w stanie krańcowego upadku. Antoniniany XXI różniły się od poprzednich większą zawartością srebra (około 5%). Warto w tym miejscu zauważyć, że emisje monetarne o tym nominale, pochodzące z niewiele przecież wcześniejszego okresu, zawierały w większości zaledwie 1–2% srebrnego kruszcu. Chodzi tutaj o antoniniany wybijane z polecenia Klaudiusza II Gockiego (268–270)⁶.

Probus emitował swoje monety, jak już wspomniano, w 8 mennicach – w stołecznym Rzymie, Lugdunum (współcześnie Lyon w południowej Francji), Ticinum (dziś Pawia w północnych Włoszech), Siscii (obecnie Sisak w Chorwacji), Serdice (teraz Sofia w Bułgarii), Kyzikos (północno-zachodnia Turcja), Antiochii (Antakijach w południowo-wschodniej Turcji), jak również w Trypolisie (Tarābulus esh-Shām w Libanie). Sądząc jednak po ubogiej czy wręcz niezwykle ubogiej typologii (Trypolis)⁷, mennice pozaeuropejskie odgrywały drugorzędną rolę w ówczesnej produkcji pieniądza.

Rzeczą niezwykle charakterystyczną dla mennictwa Probusa jest istnienie zjawiska długich serii w ramach poszczególnych typów monet. Polega to na tym, że danemu typowi emisji monetarnej, wybijanemu przez określoną mennicę, podporządkowano niejednokrotnie długi ciąg najrozmaitszych jego wariantów, odmian czy mutacji. Determinantami są tutaj różne wersje wyobrażenia czy tytulatury imperatora na awersach, a przede wszystkim bogactwo oznaczeń mennicznych w tzw. odcinku rewersu. Znajdowały się w nim najczęściej symbole kolejnych warsztatów w ramach danego atelier. Sygnalizowane zjawisko może więc być świadectwem znacznej produkcji odnośnego typu pospolitych antoninianów.

Owa produkcja nie znajduje szczególnego odzwierciedlenia w skarbach emisji monetarnych, ukrytych za Probusowych czasów bądź nieco później. Depozyty te, głównie obiegowych antoninianów, zawierają stosunkowo niewielki odsetek wskazanych monet Probusa. Składają się

⁶ Zob. np. L. H. Cope: *The Nadir of the Imperial Antoninianus in the Reign of Claudius II Gothicus*, A. D. 268–270. NC 1969, S. 6, vol. 9, s. 145–161; A. Kunis z: *Pełnowartościowy a kredytowy charakter pieniądza w państwie rzymskim (wybrane zagadnienia)*. W: *Historia i współczesność*. T. 5: *Pieniądz i gospodarka pieniężna w starożytności i średniowieczu*. Red. A. Kunis z. Katowice 1979, s. 39.

⁷ RIC V/2, *Probus*, s. 120–121, nr 926–928.

natomiast przede wszystkim ze skrajnie zdevaluowanych antoninianów, bitych w Cesarstwie Rzymskim w latach sześćdziesiątych i na początku lat siedemdziesiątych III stulecia n.e.⁸ Fakt ten dowodnie wskazuje na znane powszechnie zjawisko wypierania monety lepszej przez gorszą. W tym wypadku lepsze jakościowo, zreformowane antoniniany Probusa uległyby wyparciu z cyrkulacji przez wyjątkowo podłe gatunkowo emisje o tym nominale, wypuszczone przez bezpośrednich poprzedników Aureliana (zarówno cesarzy, jak i uzurpatorów).

---

⁸ Por. J. -P. Callu: *La politique monétaire...*, s. 345–353. Np. w ogromnym (blisko trzydzieści tysięcy numizmatów) skarbie z Blackmoor (płd. Anglia) znajdowało się tylko 431 antoninianów Probusa (ok. 1,4% zawartości depozytu) – zob. W. Kaczanowicz: *Uzurpacja Karauzjusza i Allektusa w Brytanii i Galii u schyłku III w.n.e.* Katowice 1985, tabela 1; i d e m: *Obieg pieniężny na terenie rzymskiej Brytanii w czasach uzurpacji Karauzjusza i Allektusa.* WN 1991, T. 35, s. 120.

Rozdział 11

AWERSY MONET PROBUSA

Przechodząc do charakterystyki treści zawartych na awersach Probusowych emisji monetarnych, trzeba wskazać na trzy istotne, w odczuciu autora niniejszego opracowania, cechy tam występujące.

Po pierwsze – zauważalna jest pewna dążność do większej precyzji, a nade wszystko staranności w prezentacji popiersia cesarza⁹. Lepsza, generalnie rzecz biorąc, robota medalierska dotyczy również rewersów tych monet.

Po wtóre – niezwykle charakterystyczna dla namonetnych wyobrażeń Probusa okazuje się stosunkowo duża liczba rysunków nietypowych. Cesarz bardzo często występuje w relatywnie bogatym stroju (głównie jednak w zbroi), a towarzyszy mu różnorodność detali (najróżniejsze rodzaje włóczni, tarcz, w towarzystwie Wiktorii, Herkulesa czy bóstwa Sol, z globem, a nawet z kwiatami itd.). Trzeba podkreślić, iż żaden inny cesarz czy uzurpator doby kryzysu Imperium nie został zaprezentowany w tak bogatej ornamentyce na swoich emisjach monetarnych.

Po trzecie – owemu bogactwu ikonografii awersów Probusowych monet odpowiada także bogactwo towarzyszących im legend¹⁰. Prócz

---

⁹ Na temat ikonografii imperatora zob. W. Schindler: *Römische Kaiser. Herrscherbild und Imperium*. Leipzig 1985, s. 206–207. W cytowanym opracowaniu również dalsza literatura przedmiotu.

¹⁰ Pełne zestawienie w RIC V/2, s. 18–19.

zatem standardów zawierających imiona i tytulaturę cesarską, rejestrujemy wiele napisów o rzadkiej formule bądź zupełnie nowych. Należą do nich głównie:

VIRTVS PROBI AVG

IMP C M AVR PROBVS INVICT AVG

IMP C M AVR PROBVS P F INVICTVS AVG

IMP C M PROBVS INVICT P AVG

SOL COMES PROBI AVG

VIRTVS PROBI INVICTI AVG

IMP DEO ET DOMINO PROBO AVG

DEO ET DOMINO PROBO INVICTO AVG

BONO IMP C PROBO P F INVICT AVG

PERPETVO IMP C PROBO INVICT AVG

W zakresie wspomnianych innowacji celowała zwłaszcza mennica w Serdice¹¹.

Nawet dość pobieżny rzut oka na owe legendy awersów nasuwa dwie zasadnicze refleksje. Motywem wręcz narzucającym się, który tam występuje, jest sformułowanie „Invictus”. Ówczcześni rytownicy z dużą konsekwencją przekonywali odbiorców tych monet o niezwyciężoności władcy¹². Zwracają również uwagę napisy IMP DEO ET DOMINO PROBO AVG oraz DEO ET DOMINO PROBO INVICTO AVG. Występują one na antoninianach serdyckiej prowieniencki i towarzyszą kolejno następującym typom monet: CLEMENTIA TEMP¹³ oraz VIRTVS PROBI AVG¹⁴. Podobne monety o tak rewolucyjnej treści bił uprzednio niemal bezpośredni poprzednik Probusa (wyłączywszy efemerycznych Tacyta i Floriana) – cesarz Aurelian. Wypuściła je również mennica w Serdice¹⁵.

¹¹ Ibidem, s. 19. Zob także J. Gricourt: *Antoninien inédit de Probus (atelier de Serdica, A. D. 276)*. SM 1971, vol. 21, s. 74–76; J. -M. Doyen: *Un antoninien inédit de Probus (Serdica, 277 après J. -C)*. SM 1986, vol. 36, s. 66–67; A. Arnaldi: *Motivi di celebrazione imperiale su monete ed epigrafi*. „Rivista Italiana di Numismatica e Science Affini” 1980, vol. 82, s. 101–102.

¹² W. Kaczanowicz: *Aspekty ideologiczne w rzymskim mennictwie lat 235–284 n.e.* Katowice 1990, s. 108–109. Por. A. Kluczek: *Odzwierciedlenie koncepcji religijnych w mennictwie cesarza Probusa (276–282)*. W: *Rzym antyczny. Polityka i pieniądz*. T. 1. Red. A. Kunisz. Katowice 1993, s. 87–88.

¹³ RIC V/2, *Probus*, s. 109, nr 841.

¹⁴ Ibidem, s. 114, nr 885.

¹⁵ RIC V/1, *Aurelian*, s. 299, nr 305–306.

W różnych miejscach wyraziliśmy opinię, iż Aurelianowa emisja była swoistym balonikiem próbnym. Władca ten na rzadkich antoninianach, o lokalnym tylko zasięgu cyrkulacji, sugerował swoją boskość z urodzenia i charyzmatyczny wymiar władzy. Nie uczynił tego w stołecznym Rzymie, lecz w Tracji, na pograniczu świata zachodniego i wschodniego – bliższego tradycjom orientalnej despotcji¹⁶. Do owej głęboko przemyślanej, jak sądzimy, idei Aureliana nawiązał zatem również Probus. Dalecy byłibyśmy przy tym od podejrzenia, iż Probusowe antoniniany gatunku DEO ET DOMINO... stanowiły jedynie dość mechaniczną kalkę podobnych monet wybitnego poprzednika. Pomysł zmiany koncepcji władzy cesarza był wówczas zbyt rewolucyjny i rodzący dalekosiężne konsekwencje, aby można było szermować nim bez zastanowienia. Probus okazał się więc w tym wypadku kontynuatorem Aurelianowej idei przekształcenia pryncypatu w dominat¹⁷.

Sumując powyższe uwagi na temat awersów monet Probusa, należy stwierdzić, że cesarz występuje tam (po raz pierwszy od dłuższego czasu) w sposób zindywidualizowany. Nie jest więc jedną z wielu następujących po sobie postaci, schematycznych i nie różniących się, praktycznie rzecz biorąc, między sobą. Występuje on jednocześnie jako niezwykły żołnierz, o boskich i charyzmatycznych atrybutach dzierżonej władzy.

---

¹⁶ W. Kaczanowicz: *Aspekty ideologiczne w rzymskim...*, s. 86–88; i dem: *Motywy religijne w rzymskim mennictwie drugiej połowy III w.n.e. (do 284 r.)*. „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia” 1992, T. 27, z. 254, s. 123–124; i dem: *Motywy religijne w rzymskim mennictwie doby kryzysu Cesarstwa w III w.n.e.* „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych PAN w Krakowie”. [W druku].

¹⁷ W. Kaczanowicz: *Aspekty ideologiczne w rzymskim...*, s. 104–106; i dem: *Motywy religijne w rzymskim mennictwie drugiej połowy III w.n.e.*..., s. 123–124; i dem: *Motywy religijne w rzymskim mennictwie doby kryzysu Cesarstwa...* [w druku]. Zob. także A. Kluczek: *Odzwierciedlenie...*, s. 88–91.

Rozdział 12

REWERSY PROBUSOWYCH EMISJI MONETARNYCH

12.1. Uwagi ogólne

Mennictwo cesarza Probusa rozczarowuje, generalnie rzecz biorąc, jeśli idzie o treści lansowane na rewersach ówczesnych monet¹⁸.

Po pierwsze – tamtejsze legendy są w zdecydowanej większości standardowe i nie odbiegają w swojej treści od tych, które prezentowali Probusowi poprzednicy. Upřednio wielu władców i uzurpatorów epoki kryzysu Imperium Rzymskiego w III stuleciu n.e. zamieściło na rewersach właściwych emisji monetarnych bardziej wyraziste treści ideologiczne. Do grupy tej można byłoby zaliczyć np. Filipa Araba (244–249)¹⁹, króciutko przecież panującego Decjusza (249–251)²⁰, rzecz jasna

---

¹⁸ Zob. także H. Mattingly, A. Sydenham, P. H. Webb. In: RIC V/2, s. 2–17; K. Pink: *Der Aufbau...*, s. 23–27; W. Kaczanowicz: *Aspekty ideologiczne w rzymskim...*, s. 104–115; A. Kluczek: *Odzwierciedlenie...*, s. 81–101.

¹⁹ W. Kaczanowicz: *Aspekty ideologiczne w rzymskim...*, s. 37–44; idem: *Propaganda of Philip the Arabian's Dynastic Idea (244–249 A. D.). Numismatic Evidence*. „*Notae Numismaticae (Zapiski Numizmatyczne)*” 1996, T. 1, s. 82–86.

²⁰ Idem: *Aspekty ideologiczne w rzymskim...*, s. 46–54.

Galliena (253–268)²¹, Postumusa (260–268)²² czy Karauzjusza (286–około 293)²³.

Po drugie – rozwiązania graficzne, które stosowali rytownicy w Probusowych warsztatach, są również stereotypowe. Najczęściej jest to więc ugruntowana tradycją menniczą kobieca personifikacja wraz ze stosownym atrybutem (np. żeńska personifikacja Pax z gałązką oliwną). W naszym przypadku istnieje ogromna dysproporcja między nowatorstwem mincerzy, jeśli idzie o awersy monet Probusa, a konserwatyzmem, gdy chodzi o towarzyszące im rewersy. Faktem jednak jest, sygnalizowaliśmy to zjawisko już wcześniej, że zarysowała się wówczas tendencja do bardziej starannego kreślenia rysunku awersów i rewersów, co także należy poczytywać za drobny objaw prób wychodzenia z kryzysu rzymskiego mennictwa.

Po trzecie – tak się złożyło, że imperialne mennice za czasów Probusa (przypomnijmy – Lugdunum, Rzym, Ticinum, Siscia, Serdika, Kyzikos, Antiochia oraz Trypolis) odpowiadały, ogólnie biorąc, trasie marszu władcy, w czasie całego jego panowania (Galia → Recja → Iliria → Tracja → Azja Mniejsza, a także Egipt → powrót do Rzymu). Owe warsztaty pracowały, ma się rozumieć, na rzecz gospodarki całego państwa. Obsługiwały one jednak również armię rzymską, niewątpliwie liczną i ciągle walczącą w czasie marszu z rozlicznymi przeciwnikami, a zatem wymagającą finansowego wsparcia. Jest przy tym rzeczą fascynującą, iż góruje w zakresie liczby produkowanych typów monet atelier w bałkańskiej Siscii. Znajdowała się ona wszak w rejonie rubieży zamykającej świat zachodnich prowincji Imperium, a otwierającej świat problemów, rozgrywających się nad Dunajem i wschodzie Cesarstwa. A zatem, być może, szczególna aktywność tego atelier w sferze emisji typów monet (zob. tabela 1, dotycząca podrozdziałów 12.1, 12.2 i 12.3)²⁴ związana była z usytuowaniem tej mennicy w szczególnie newralgicznym punkcie Cesarstwa Rzymskiego.

Po czwarte – charakterystyczne dla Probusowych rewersów monet są motywy wojskowe bądź ocierające się o militaria²⁵. Taka sytuacja nie dziwi, zważywszy na przebieg rządów tego cesarza.

²¹ Ibidem, s. 60–69, 76.

²² Ibidem, s. 69–76.

²³ W. Kaczanowicz: *Uzurpacja Karauzjusza i Allektusa...*, s. 85–108. Ostatnio także P. J. Casey: *Carausius and Allectus. The British Usurpers*. London 1994, s. 55–69.

²⁴ Zob. także RIC V/2, *Probus*, s. 78–107, nr 579–822.

²⁵ W. Kaczanowicz: *Aspekty ideologiczne w rzymskim...* 107–110 114. Por. A. Kluczek: *Odzwierciedlenie...*, s. 87–90, 99.

I w końcu po piąte – biorąc pod uwagę stan zaawansowania badań nad mennictwem Probusa, brak elementów wyraźnie datujących przytłaczającą większość jego emisji monetarnych²⁶, jak również „rozmyty” charakter preferencji ideologicznych, występujących na domniemanych początkach chronologicznych ciągów wytwórczości ówczesnych mennic, nie pozwalają na sformułowanie tezy o haśle (hasłach) programowym interesującego nas panowania. Z prawdziwym żalem jesteśmy więc zmuszeni do rezygnacji w tym wypadku z zastosowania „kryterium pierwszej (pierwszych) emisji”. Przegląd rewersów monet Probusa przekonuje również o tym, iż nie ma w odniesieniu do tych emisji potrzeby użycia „kryterium odrzucenia”. Probus bowiem nie odcinał się w demonstracyjny sposób od haseł lansowanych głównie przez Aureliana (270–275)²⁷. Mennictwo efemerycznych poprzedników Probusa – cesarzy Tacyta (275–276)²⁸ i Floriana (276)²⁹ – jest zbyt ubogie (aczkolwiek w wypadku pierwszego z wymienionych władców dość interesujące)³⁰, aby można było wysuwać tutaj zbyt daleko idące wnioski. Do rozpatrzenia pozostają zatem rewersy Probusowych monet, postrzeganych przez pryzmat następujących kryteriów oceny materiału źródłowego:

- metalu,
- mennic,
- innowacyjności,
- kontynuacji.

12.2. Kryterium metalu

Wnioski z analizy interesującego nas materiału numizmatycznego wysnute na podstawie występującego w nich kruszca, wskazują na cztery charakterystyczne zjawiska.

²⁶ Zob. w tej kwestii K. Pink: *Der Aufbau...*, s. 30, 40–74.

²⁷ Zob. RIC V/1, *Aurelian*, s. 263–312, nr 1–419, także R. Göbl: *Die Münzprägung des Kaisers Aurelianus (270–275). Moneta Imperii Romani (MIR)*. Bd. 47. Wien 1993.

²⁸ RIC V/1, *Tacitus*, s. 326–348, nr 1–214.

²⁹ Ibidem, *Florian*, s. 349–360, nr 1–117.

³⁰ Zob. W. Kaczanowicz: *Aspekty ideologiczne w mennictwie cesarza Tacyta (275–276 r.n.e.)*. W: *Studia z dziejów starożytnego Rzymu*. Red. A. Kunis z. Katowice 1988, s. 97–111; idem: *Aspekty ideologiczne w rzymskim...*, s. 91–102.

Po pierwsze – najbardziej polspolite antoniniany prezentują bardzo szeroką gamę treści ideologicznych. Niezwykle trudno przy tym wyróżnić na ich rewersach szczególnie dobitne i wyraziste hasła, charakterystyczne tylko dla tego nominału.

Po wtóre – zjawisko to jest również typowe dla emisji złotych monet Probusa o wartości aureusa. Ich rewersy propagują więc pełny przegląd różnych haseł, poczynając od nawiązujących np. do pokoju (w tym PAX AETERNA)³¹, a skończywszy na takich, które sławiły sukcesy militarne (przykładowo VICTORIA GOTHIC)³². Fakt ten łatwo wyjaśnić. Otóż, w Probusowym mennictwie wręcz uderza bogactwo typów emisji monetarnych o nominale aureusa. Dotyczy to wytwórczości wszystkich ówczesnych mennic. Co więcej, jeśli spojrzeć na analizowane zestawienie typów legend rewersów monet Probusa (zob. tabela 1), to okazuje się, iż relacja między liczbą typów aureusów a antoninianów, w ramach poszczególnych mennic, wcale nie ma charakteru dysproporcji. Ów fenomen nie musi oznaczać przy tym globalnie dużej produkcji aureusów za czasów Probusa. Mamy do czynienia w tym wypadku raczej z niewielkimi seriami rozpatrywanych monet, charakteryzującymi się dużą dyferencjacją lansowanych haseł. Świadczyłoby to pozytywnie o cesarzu, kierującemu różne idee pod adresem ówczesnych elit społecznych. Wszak przede wszystkim one były odbiorcami monety złotej.

Po trzecie – wymowne i dość jednoznaczne interpretacyjnie jest wystąpienie złotych kwinarów Probusa. Chodzi tutaj o zupełnie unikatowe monety typu FIDES MILITVM³³. Ich rewersy wyobrażają personifikację *fides* z dwoma sztandarami w rękach. Inne kwinary noszą na rewersach napis MARS VLTOR³⁴. Owe legendzie towarzyszy uosobienie boga Marsa, dzierżącego włócznię i tarczę. I wreszcie notujemy emisję o wskazanym nominale typu VICTORIA GER³⁵. Ich rewersy prezentują trofeum umiejscowione między dwoma jeńcami.

Opisane emisje monetarne są, jak widać, bardzo homogeniczne, jeśli idzie o propagandową treść. Wierność wojska, zwycięstwo nad Germanami oraz Mars Mściciel to niewątpliwie spójna sekwencja tematyczna.

³¹ RIC V/2, *Probus*, s. 21, nr 8.

³² Ibidem, s. 21, nr 10. Zob. także W. Kaczanowicz *Aspekty ideologiczne w rzymskim...*, s. 109–110.

³³ RIC V/2, *Probus*, s. 33, nr 147.

³⁴ Ibidem, s. 33, nr 148.

³⁵ Ibidem, s. 33, nr 149.

Zwraca również uwagę to, iż wspomniane kwinary wypuściła tylko mennica w stołecznym Rzymie.

Mamy zatem niewątpliwie do czynienia z okazjonalnymi (chciałoby się rzec – pamiątkowymi) emisjami, nawiązującymi do armii i jej sukcesów. Chętnie widzielibyśmy tutaj donatywę dla dowódców wojskowych po zwycięskim zakończeniu kampanii wojennej. Znakomitą okazją mogłaby w tym wypadku być zwycięska i spektakularna kampania na froncie galijsko-germańskim.

Po czwarte – przykuwa także uwagę pewna charakterystyczna sekwencja typów Probusowych emisji monetarnych o szerokiej reprezentacji nominałowej. Jeśli bowiem spojrzeć baczniej na rozpatrywany materiał źródłowy (zob. ponownie tabelę 1), to okaże się, iż monety typu FIDES MILITVM emitowano w Rzymie pod postacią złotych kwinarów, antoninianów, srebrnych kwinarów, brązowych dupondiusów, asów oraz semisów (łącznie 6 nominałów)³⁶. Emisje zaś typu VICTORIA GERM, także ze stołecznej mennicy, znamy jako aureusy, złote kwinary, antoniniany, denary, srebrne kwinary oraz asy (także 6 nominałów)³⁷. Z kolei monety o typie VICTORIA AVG, również stołecznej produkcji, wystąpiły w charakterze antoninianów i srebrnych kwinarów, a także brązowych dupondiusów, asów i semisów (w sumie 5 nominałów)³⁸. Wreszcie Probusowe emisje typu VIRTVS AVGVSTI (atelier w stolicy) wypuszczono jako aureusy, antoniniany, srebrne kwinary, asy i semisy (również 5 nominałów)³⁹.

W odniesieniu także do wspomnianej kwestii nieodparcie narzucają się dwie refleksje.

Owa szeroka reprezentacja nominałowa odnosi się również, rzecz zastanawiająca, do emisji o wybitnie militarnym wydźwięku.

Niewykluczone, iż stołeczne przecież brązy (wówczas monety całkowicie okazjonalne) służyły podobnemu celowi, jak złote kwinary. Byłaby to więc pomyślna wojna na froncie galijsko-germańskim (VICTORIA

³⁶ Zob. także *ibidem*, s. 33, nr 147; s. 34, nr 151; s. 36, nr 169–170; s. 45, nr 265; s. 47, nr 290, 295; s. 48, nr 302.

³⁷ Por. *ibidem*, s. 32, nr 141–142; s. 33, nr 149; s. 40, nr 217–219; s. 41, nr 220–223; s. 44, nr 254–259; s. 45, nr 268–269, 272; s. 46, nr 273–278; s. 48, nr 299–300.

³⁸ Por. *ibidem*, s. 40, nr 210–216; s. 45, nr 270–271; s. 47, nr 291; s. 48, nr 297–298, 303.

³⁹ Por. *ibidem*, s. 33, nr 146; s. 41, nr 225–231; s. 42, nr 232–243; s. 46, nr 279–286; s. 48, nr 301, 304.

GERManica). Emisje w szlachetnym kruszcu, sugerowaliśmy to wcześniej, stanowiłyby donatywę oficerską. Adresatami monet brązowych byłoby natomiast żołnierze.

12.3. Kryterium mennic

Na wstępie trzeba podkreślić, iż w mennictwie Probusa nie obserwujemy, ogólnie biorąc, istotnych rozbieżności w typologii monet wypuszczonych przez poszczególne wytwórnie. Między innymi zasadniczo brak w tamtejszym oficjalnym mennictwie wyraźnie zorientowanych motywów regionalnych. Jedyną mennicą, w której takie hasła wystąpiły, była Siscia (dziś Sisak w Chorwacji).

We wzmiankowanym atelier bito zatem antoniniany typu SISCIA PROBI AVG⁴⁰. Ich rewersy wyobrażały personifikację miejscowości, siedzącą między bóstwami rzecznyymi (Savus, Colapis), trzymającą w rękach diadem.

Rozpatrywane aktualnie monety honorują więc miejscowość, w której znajdowała się emitująca je mennica. Upamiętniają one równocześnie okolice, gdzie urodził się Probus. Zwróćmy przy tym uwagę na charakterystyczne podkreślenie, w przytoczonej legendzie na tych antoninianach, silnego związku władcy z Siscią. Trzeba w tym miejscu koniecznie zaakcentować, iż żadne inne miasto w Cesarstwie Rzymskim nie zostało wówczas wyróżnione w podobny sposób. Jeśli zaś dodać, że rejon Ilirii miał wtedy ogromne znaczenie strategiczne, to nie powinna dziwić ani relatywnie bogata typologia Probusowych monet z usytuowanej tam mennicy w Siscii (wspominaliśmy o tym wcześniej), ani uhonorowanie owej miejscowości stosownymi emisjami monetarnymi⁴¹.

Sentyment tego cesarza do Ilirii eksponują również antoniniany wypuszczone przez atelier w Siscii, których rewersy noszą legendę RESTIT ILLVRICI⁴². Napisowi towarzyszy rysunek dwóch siedzących kobiet

⁴⁰ Ibidem, s. 99, nr 746–765; s. 100, nr 766.

⁴¹ Por. W. Kaczanowicz: *Regionalizm w ideologii Cesarstwa Rzymskiego lat 235–284 n.e. Świadectwo monet*. W: *Pamiętnik XV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich*. T. 1, cz. 1. Red. J. Staszewski. Warszawa 1996, s. 98.

⁴² RIC V/2, *Probus*, s. 95, nr 730. Zob. także W. Kaczanowicz: *Aspekty ideologiczne w rzymskim...*, s. 110; idem: *Regionalizm...*, s. 98.

w układzie antytetycznym. Między nimi rytownik umiejscowił dwa sztandary.

Do kategorii monet Probusa, lansujących motywy regionalne, można byłoby także zaliczyć bardzo rzadkie aureusy typu HERCVLI ARCADIO⁴³ oraz HERCVLI ERYMANTHIO⁴⁴. Rewersy pierwszych wyobrażają Herkulesa, który schwycił jelenia. Drugiej ze wskazanych legend towarzyszy natomiast sylwetka Herkulesa, ciągnącego dzika. Oba typy monet nawiązują do epizodów dwunastu prac Herkulesa⁴⁵. Ich regionalizm polegałby w tym wypadku na zastosowaniu przez bałkańską Siscię motywów odnoszących się właśnie do bałkańskich sekwencji mitografii Herkulesa (pełoponeska Arkadia, góra Erymant, leżąca również na terenie Arkadii, w jej południowo-zachodniej części).

12.4. Kryterium kontynuacji

Panoramyczny rzut oka na konkordancje między typologią monet Probusa a poprzedników nie ujawnia jakiegś wyraźnie zarysowanej preferencji personalnej owego władcy (zob. tabela 2). Rewersy Probusowych emisji nawiązują wprawdzie do mennictwa Florianiana (276)⁴⁶, jednak ów efemeryczny cesarz był bezpośrednim poprzednikiem Probusa. Istnieje zatem prawdopodobieństwo dość mechanicznych, naturalnych w takiej sytuacji, powieleń ogólnikowych sloganów w rozpatrywanej typologii. W podobny sposób należałoby traktować konkordancje między rewersami Probusowych emisji monetarnych a tymi, które wybito za czasów Aureliana (270–275)⁴⁷. Analogie pomiędzy typami monet bohatera naszej monografii i cesarza Galliena (253–268) również trzeba interpretować z dużą ostrożnością. Owa

⁴³ RIC V/2, *Probus*, s. 79, nr 585.

⁴⁴ Ibidem, s. 79, nr 586–587.

⁴⁵ Por. w tej kwestii W. Kaczanowicz: *Aspekty ideologiczne w rzymskim...*, s. 111–113; idem: *Motywy religijne w rzymskim mennictwie drugiej połowy III w.n.e....*, s. 122–123; A. Kluczek: *Odzwierciedlenie...*, s. 92–93. Zob. także F. Redö: *Numismatical Sources of the Illyrian Soldier Emperor's Religious Policy*. Budapest 1973 [Dissertationes Archaeologicae. S. 2, No. 2], s. 89–90, 106–108.

⁴⁶ Zob. także przyp. 29.

⁴⁷ Zob. także przyp. 27.

konieczność ma bardzo proste wytłumaczenie. Mennictwo Galliena, władcy o piętnastoletnim stażu panowania, charakteryzuje się bogactwem typów emisji monetarnych⁴⁸. Znakomita większość późniejszej, III-wiecznej typologii, ma zatem punkt odniesienia w gallienowych czasach.

Poruszając się z dużą i należytą ostrożnością w analizowanym materiale źródłowym, dostrzegamy cztery płaszczyzny nawiązań ideologii Probusa, wyrażanej za pośrednictwem monet, do wcześniejszych wzorców.

Po pierwsze – przytoczyliśmy wyżej Probusowe aureusy, pochodzące z mennicy w Siscii, o typach HERCVLI ARCADIO oraz HERCVLI ERYMANTHIO. Do grupy tej należy także zaliczyć aureusy tej samej proveniencji, których rewersy noszą legendę HERCVLI INMORTALI⁴⁹. Owemu napisowi towarzyszy wyobrażenie Herkulesa wlokącego Cerbera. W Lugdunum zaś wybito inne aureusy, typu HERCVLI ROMANO⁵⁰, które prezentują herosa (a później boga) dzierżącego trofeum, maczugę i lwią skórę. Ticinum było natomiast miejscem wypuszczenia antoninianów typu HERCVLI PACIFERO⁵¹. Przytoczoną legendę opatruje wizerunek Herkulesa trzymającego gałązkę oliwną, maczugę i lwią skórę. Podobizny Herkulesa można dopatrzyć się również na kilku innych rewersach aureusów i antoninianów Probusa. Towarzyszą im legendy, nie przywołujące jednak imienia tego herosa-boga⁵².

Opisane monety nawiązują swoją treścią do niezwykle interesującego i wiodącego motywu w mennictwie uzurpatora galijskiego Postumusa (260–268). Ów samowładca eksponował Herkulesa na awersach swoich monet. Rejestrujemy także wiele rewersów Postumusowego pieniądza, które przywołują pamięć tego herosa-boga. Występuje on zarówno na awersach, jak i rewersach owych emisji monetarnych. Szczególną zaś serią monet Postumusa z motywami herkułańskim jest cykl odwołujący się do dwunastu prac tego bóstwa⁵³.

⁴⁸ Zob. także RIC V/1, *Gallienus (joint reign)*, s. 66–104, nr 1–462; (*sole reign*), s. 129–190, nr 1–679.

⁴⁹ RIC V/2, *Probus*, s. 79, nr 588.

⁵⁰ Ibidem, s. 20, nr 4.

⁵¹ Ibidem, s. 57, nr 373; s. 58, nr 374–380; s. 59, nr 381–383.

⁵² Ibidem, s. 21, nr 14; s. 116, nr 901–902 (VIRTVTI AVGVSTI); s. 26, nr 70–72 (COMITI PROBI AVG); s. 77, nr 576–577 (VIRTVS AVG).

⁵³ Zob. P. Bastien: *Les travaux d'Hercule dans le monnayage de Postume*. RN 1958, S. 6, vol. 1, s. 59–79; W. Kaczanowicz: *Aspekty ideologiczne w rzymskim...*, s. 72–76; idem: *Motywy religijne w rzymskim mennictwie drugiej połowy III w.n.e....*, s. 116–119; idem: *Motywy religijne w rzymskim mennictwie doby kryzysu Cesarstwa...* [w druku].

Herkules był niewątpliwie bardzo popularnym herosem-bogiem na obszarze galijskim, szczególnie w rejonie ujścia Renu. Ową popularność potwierdza materiał epigraficzny. Postumus eksponując na swoich monetach dokonania i motyw Herkulesa, nawiązywał więc do żywotnego kultu, bezsprzecznie starając się zdyskontować tę popularność dla własnych celów politycznych⁵⁴.

Probus wykorzystał zatem oryginalny motyw herkulański. Uczynił to jednak delikatnie i w pewnym tylko zakresie. W mennictwie Postumusa Herkules zdecydowanie odgrywał wiodącą rolę jako lansowany bóg. Monety zaś Probusa bardzo wyraźnie preferują, jak okaże się w następnym akapicie, bóstwo słoneczne Sol. „Herkulańskie” aureusy i antoniniany nie są ponadto homogeniczne. Emisje typu HERCVLI ROMANO wybijało, przypomnijmy, Lugdunum. Pozostałe monety o tym motywie wypuściły mennice w Siscii i Ticinum. Rejestrujemy nadto pewien rozrzew, jeśli idzie o ciężar poszczególnych egzemplarzy unikatowych aureusów (ekstremalne wartości to 5,93 g oraz 7,50 g). Miały one zatem charakter wybitnie okazjonalny (różne mogą być tutaj interpretacje co do adresatów tych emisji), nie wazący jednak na religijnych preferencjach Probusa.

Po drugie – zastanawia konkordancja w zakresie emisji monetarnych typu SOLI INVICTO/AVG/⁵⁵. Ów Probusowy przejętek ma wcześniejszy wzorzec w mennictwie cesarza Aureliana⁵⁶. Analiza propagandy monetarnej tego ostatniego ujawniła, że poprzednik Probusa darzył szczególną atencją bóstwo słoneczne Sol, które ponadto uważał za swojego opiekuna⁵⁷.

⁵⁴ Zob. W. Kaczanowicz: *Aspekty ideologiczne w rzymskim...*, s. 72–76; idem: *Motywy religijne w rzymskim mennictwie drugiej połowy III w.n.e...*, s. 115–119; A. Kluczek: *Odzwierciedlenie...*, s. 93. W cytowanych opracowaniach dalsza literatura przedmiotu.

⁵⁵ RIC V/2, *Probus*, s. 29, nr 101; s. 38, nr 199; s. 39, nr 200–208; s. 50, nr 311; s. 62, nr 414–416; s. 63, nr 417–422; s. 80, nr 597; s. 100, nr 767–772; s. 101, nr 773–778; s. 102, nr 779–785; s. 112, nr 861–868; s. 113, nr 869–874; s. 118, nr 911.

⁵⁶ RIC V/1, *Aurelian*, s. 271, nr 54; s. 274, nr 77–78; s. 282, nr 154; s. 294, nr 257; s. 299, nr 307–308; s. 300, nr 309–315; s. 309, nr 387, 390.

⁵⁷ Zob. F. Redö: *Numismatical Sources...*, s. 65–76, 154; W. Kaczanowicz: *Aspekty ideologiczne w rzymskim...*, s. 83–85. W cytowanych opracowaniach dalsza literatura przedmiotu. Ostatnio zaś A. Chiron-Mrozowska: *Le Dieu Sol et le pouvoir romain. Etude d'iconographie monétaire*. WN 1992, T. 36, s. 16–19; T. Kotuła: *Kryzys III wieku a kult cesarski*. „Antiquitas” 1995, T. 21, s. 153–156.

Ową preferencję niewątpliwie przejął także Probus⁵⁸. Świadczy o tym kilka przesłanek:

- Probusowe emisje monetarne typu SOLI INVICTO/AVG/ oraz SOLI INVICTO COMITI⁵⁹ wypuściły mennice w Lugdunum, Rzymie, Ticinum, Siscii, Serdice oraz w Kyzikos;
- wybito je pod postacią zarówno aureusów, jak i antoninianów;
- prezentują one relatywnie szeroką gamę wariantów ikonograficznych (popiersie Sol, bóstwo w kwadrydze, a także w świątyni; różne atrybuty towarzyszące poszczególnym wyobrażeniom);
- Sol występuje również na innych rewersach monet Probusa (AETERNITAS AVG⁶⁰, AETERNITATI AVG⁶¹, CONCORD AVG⁶², CONSERVAT AVG⁶³, ORIENS AVG⁶⁴, PM TR P COS III⁶⁵, PROVIDEN DEOR⁶⁶, RESTITVTOR SECVLI⁶⁷);
- na awersach emisji bitych w Serdice znajdujemy dodatkowo legendę SOL COMES /COMIS/ PROBI AVG⁶⁸; uderza przy tym narzucająca się wyrazistość idei lansowanej przez owe monety – aureusy bowiem z napisem na awersie SOL COMIS PROBI AVG noszą legendę rewersu SOLI INVICTO COMITI⁶⁹.

Zaprezentowane tu bogactwo emisji monetarnych Probusa z motywem Sol dowodnie przekonuje o kontynuacji wówczas Aurelianowej idei przewodnictwa owego bóstwa w rzymskim oficjalnym panteonie.

⁵⁸ Zob. A. D. Nock: *The Emperor's Divine Comes*. „Journal of Roman Studies” 1947, vol. 37, s. 107–108; F. Redö: *Religious Policy...*, s. 466–467; W. Kaczanowicz: *Aspekty ideologiczne w rzymskim...*, s. 113, 115; idem: *Motywy religijne w rzymskim męnictwie drugiej połowy III w.n.e....*, s. 122–123; A. Chiron-Mrozowska: *Le Dieu...*, s. 19–20; A. Kluczek: *Odzwierciedlenie...*, s. 83–88, 98–99.

⁵⁹ RIC V/2, *Probus*, s. 108, nr 829.

⁶⁰ Ibidem, s. 20, nr 3; s. 32, nr 134–135; s. 36, nr 168; s. 85, nr 638–640.

⁶¹ Ibidem, s. 22, nr 21.

⁶² Ibidem, s. 51, nr 323–324; s. 54, nr 342–344.

⁶³ Ibidem, s. 47, nr 293–294; s. 49, nr 307–309; s. 54, nr 347–348; s. 55, nr 349–354; s. 74, nr 536–538; s. 89, nr 669–672; s. 90, nr 673; s. 115, nr 891; s. 119, nr 915.

⁶⁴ Ibidem, s. 24, nr 44–45; s. 45, nr 267; s. 60, nr 392; s. 79, nr 589–590; s. 92, nr 700.

⁶⁵ Ibidem, s. 109, nr 835.

⁶⁶ Ibidem, s. 110, nr 844–850.

⁶⁷ Ibidem, s. 61, nr 404–405; s. 62, nr 406.

⁶⁸ Ibidem, s. 19, s. 108, nr 829; s. 109, nr 835.

⁶⁹ Ibidem, s. 108, nr 829.

Po trzecie – interesujące wydają się Probusowe antonianiany typu LAETITIA AVG N⁷⁰, wypuszczone przez mennicę w Ticinum. Znajdują one punkt odniesienia, jak widać, w mennictwie uzurpatorów galijskich Tetryka I i II (271–274)⁷¹ oraz Klaudiusza II Gockiego (268–270)⁷².

Wreszcie po czwarte – ważne dla naszych rozważań są także aureusy typu VICTORIA PROBI AVG⁷³, pochodzące z mennic w Lugdunum, Rzymie oraz Kyzikos. Mają one wzorzec w postaci stosowanych monet Galliena⁷⁴. Do tej kategorii należy też zaliczyć Probusowe aureusy, antoniniany, srebrne kwinary o typie VIRTVS PROBI AVG⁷⁵, wybite w Lugdunum, Rzymie, Ticinum, Siscii, Serdice, Kyzikos.

Elementy legend, zasygnalizowane wcześniej (AVG N oraz PROBI AVG), mają istotne znaczenie w rozważaniach na temat innowacji w namonetnej ideologii Probusa. Zagadnienie to rozważamy więc szerzej w podrozdziale 12.5.

12.5. Kryterium innowacyjności

Probusową emisję o legendzie LAETITIA AVG N, wzprowaną na podobnej obu Tetryków i Klaudiusza II Gockiego⁷⁶, można traktować jak swojego rodzaju „zapowiedź” całkowicie oryginalnych typów monet tego władcy. Chodzi tutaj o cykl antoninianów wybitych w Siscii, a noszących

⁷⁰ Ibidem, s. 50, nr 316.

⁷¹ Por. ibidem, *Tetricus I*, s. 403, nr 16; s. 90, nr 90; *Tetricus II*, s. 422, nr 239.

⁷² Por. RIC V/1, *Claudius Gothicus*, s. 231, nr 235.

⁷³ RIC V/2, *Probus*, s. 21, nr 11; s. 32, nr 140; s. 103, nr 793–794 (VICT PROBI AVG NOSTRI); s. 116, nr 898.

⁷⁴ RIC V/1, *Gallienus (joint reign)*, s. 71, nr 38; (*sole reign*), s. 136, nr 75 (VICT GAL AVG III); s. 156, nr 292–296 (VICT GAL AVG III); s. 176, nr 519 (VICT GAL AVG III).

⁷⁵ RIC V/2, *Probus*, s. 21, nr 13; s. 33, nr 145; s. 46, nr 287; s. 47, nr 288; s. 50, nr 312; s. 81, nr 604; s. 105, nr 810–815; s. 106, nr 816–821; s. 107, nr 822; s. 113, nr 877; s. 114, nr 878–887; s. 115, nr 888–889; s. 116, nr 900; s. 118, nr 912–913. U Galliena zob. RIC V/1, *Gallienus (joint reign)*, s. 72, nr 53; s. 73, nr 64; (*sole reign*), s. 130, nr 5–6; s. 132, nr 17; s. 137, nr 88; s. 143, nr 149; s. 158, nr 312–315; s. 162, nr 364; s. 164, nr 378; s. 166, nr 403; s. 177, nr 529–530a.

⁷⁶ Zob. przyp. 70, 71, 72.

na rewersach hasła: ABVNDANTIA AVG N⁷⁷, FELICITAS AVG N⁷⁸, PROVIDENTIA (PROBI) AVG NOSTRI⁷⁹, SPES AVGVSTI NOSTRI⁸⁰ oraz VICTORIA (PROBI) AVG NOSTRI⁸¹.

Przytoczone emisje monetarne charakteryzuje istotna prawidłowość – wystąpienie tam określenia NOSTRI. Ów element można byłoby postrzegać w następujący sposób.

Zwraca uwagę, iż owe antoniniany wypuściła tylko mennica w Siscii. Z tego względu monety te kwalifikowałyby się do rozpatrzenia w podrozdziale 12.3. *Kryterium mennic*. Sprawę komplikuje zastosowanie przez atelier w Ticinum legendy LAETITIA AVG N⁸². Nie ulega jednak wątpliwości, że bałkańska Siscia bardzo mocno preferowała interesujące nas sformułowanie. Mennica ta leżała, wypada to po raz kolejny zaakcentować, w rodzinnych stronach Probusa. Nieodparcie nasuwa się zatem w tym miejscu refleksja o specyficznej intensywności użytego zaimka. Probus – „nasz człowiek” – charakteryzuje się określonymi cnotami. Można byłoby więc stwierdzić, że Probusowe emisje gatunku AVG N mają wymiar monet propagujących (w mocno zawoalowany sposób) bałkański regionalizm. Jeśli ponadto zważyć, iż antoniniany (jako pospolite monety obiegowe) obsługiwały rynek lokalny, to sugerowana teza nabiera cech prawdopodobieństwa. Stonowany (i łatwy do przyjęcia) charakter ma natomiast koncepcja, iż analizowane rewersy wyrażają dążność cesarza do pełniejszej identyfikacji z określonym atrybutem; już nie tylko więc ...AVG, lecz także ...AVG NOSTRI. Rzecz dotyczy, rzecz oczywista, całego Imperium Rzymskiego.

Kolejnym, wybitnie specyficznym elementem typologii monet Probusa są emisje z określeniem PROBI na rewersach. Prócz zatem sygnalizowanych już uprzednio nawiązań do propagandowych wzorców Galliena, w postaci legend na rewersach VICTORIA PROBI AVG⁸³ oraz VIRTVS PROBI AVG⁸⁴, znamy także aureusy i antoniniany tego władcy, wypuszczone przez niemal wszystkie jego mennice (wyjątek to Antiochia oraz

⁷⁷ RIC V/2, *Probus*, s. 83, nr 623.

⁷⁸ Ibidem, s. 91, nr 685–686.

⁷⁹ Ibidem, s. 95, nr 727–729.

⁸⁰ Ibidem, s. 102, nr 789; s. 103, nr 790–791.

⁸¹ Ibidem, s. 103, nr 792–794.

⁸² Zob. przyp. 70.

⁸³ Zob. przyp. 73.

⁸⁴ Zob. przyp. 75.

Trypolis), o typach ADVENTVS PROBI AVG⁸⁵, COMITI PROBI AVG⁸⁶, IOVI CONS PROBI⁸⁷, IOVI CONS PROBI AVG⁸⁸, PROV PROBI AVG NOSTRI⁸⁹, SISCIA PROBI AVG⁹⁰, VICT PROBI AVG NOSTRI⁹¹, SPES PROBI AVG⁹², a także VOTIS X PROBI AVG ET XX⁹³.

Należy uznać, iż nowością Probusowego mennictwa jest więc bardzo silny akcent na „ja” cesarza⁹⁴. Zjawisko personalizacji cnót cesarskich wystąpiło, przypomnijmy, w okresie rządów Galliena. Trzeba jednak zauważyć, iż nie przybrało ono wówczas tak rozbudowanej postaci, jak za panowania Probusa. Nie od rzeczy będzie również podkreślić, że Probusowa inicjatywa w zakresie eksponowania swoich osobistych predyspozycji i poczynań stoi w wyraźnej opozycji do klimatu idei, które przyświecały poprzedzającemu go senatorskiemu cesarzowi Tacytowi, unikającemu partykularyzmów w uprawianej przez siebie propagandzie⁹⁵. Na rozpatrywanych monetach Probus występuje zatem już nie tylko jako „nasz” władca, ale jednocześnie jako imperator nazwany z imienia. Zjawisko to przykuwa uwagę. Probus lansuje swoją osobę nie tylko za pomocą stosownego wizerunku na awersach monet wraz z imionami i tytulaturą. Ma on również potrzebę dobitnego zaakcentowania własnych cnót i atrybutów przez zastosowanie na rewersach emisji monetarnych wyrazistego zaimka dzierzawczego i ponownego przypomnienia imienia.

Niewątpliwą cechą wyróżniającą mennictwo Probusa jest więc wyraźna tendencja do personifikacji jego osoby, zarówno na awersach, jak i rewersach wybijanych wówczas monet. Żaden inny cesarz czy uzurpator rzymski doby kryzysu Imperium nie akcentował tak silnie swoje- go „ja”. W III stuleciu n.e. „rozmywały” się zatem sylwetki i cechy po-

⁸⁵ RIC V/2, *Probus*, s. 20, nr 2; s. 22, nr 19–20; s. 26, nr 63–64; s. 35, nr 160–165; s. 36, nr 166–167; s. 85, nr 632–636; s. 109, nr 836–837; s. 116, nr 903; s. 117, nr 904. Por. H. -G. Pflaum: *A propos d'une monnaie de Probus*. BSFN 1966, vol. 21, s. 4.

⁸⁶ Ibidem, s. 26, nr 68–72.

⁸⁷ Ibidem, s. 36, nr 173–175.

⁸⁸ Ibidem.

⁸⁹ Ibidem, s. 95, nr 728–729.

⁹⁰ Ibidem, s. 99, nr 764–765; s. 100, nr 766.

⁹¹ Ibidem, s. 103, nr 793–794.

⁹² Ibidem, s. 29, nr 99–100.

⁹³ Ibidem, s. 67, nr 462–463.

⁹⁴ Por. W. Kaczanowicz: *Aspekty ideologiczne w rzymskim...*, s. 106–107.

⁹⁵ Zob. idem: *Aspekty ideologiczne w mennictwie cesarza Tacyta (275–276 r.n.e.)...*, s. 97–111; idem: *Aspekty ideologiczne w rzymskim...*, s. 91–102.

szczególnych, szybko zmieniających się imperatorów⁹⁶. Dlatego u schyłku tego wieku zaistniała niewątpliwie potrzeba silniejszej indywidualizacji oraz personifikacji panującego cesarza. Ową potrzebę świetnie uchwycił i realizował za pośrednictwem emisji monetarnych Probus. Jest to bodaj najbardziej istotna nowość w jego ideologii i propagandzie monetarnej.

Przedstawione refleksje wiążą się z szerszym zagadnieniem dewaluacji w Imperium pod koniec III stulecia tradycyjnych wartości i sloganów, przypisywanych osobie władcy. Stąd wzięta się Probusowa dążność do „wzmocnienia dawki” propagandy własnej osoby. Owa dążność do przewycięzania wówczas utartych, wyświechtanych haseł przez ich odświeżające spotęgowanie znajduje potwierdzenie także w materiale epigraficznym. Znalezione są bowiem inskrypcje, pochodzące z terenów Hiszpanii, które noszą wymowne przydomki triumfalne imperatora – *verus Germanicus* oraz *verus Gothicus*⁹⁷. Zestawienie źródeł numizmatycznych i epigraficznych okazuje się zatem w tym wypadku wzajemnie weryfikujące. Opisane zjawisko ma tym samym wymiar dowodnej prawidłowości.

Cesarz Probus reklamował się na swoich monetach przede wszystkim jako dzielny, zwycięski żołnierz. Swoistą esencją owych działań propagandowych były unikatowe i oryginalne aureusy i antoniniany, pochodzące z mennicy w stołecznym Rzymie, które noszą na rewersach legendę *VICTORIOSO SEMPER*⁹⁸. Towarzyszy jej podobizna imperatora oraz sylwetki czterech błagalników. Niemniej jednak Probus prezentuje się również jako władca łagodny⁹⁹. Tak wyraźnie zarysowana dwoistość charakteru impe-

⁹⁶ Por. i d e m: *Aspekty ideologiczne w rzymskim...*, s. 116–123.

⁹⁷ Zob. T. Kotuła: *Kryzys III wieku w zachodnich prowincjach Cesarstwa Rzymskiego*. Wrocław 1992 [„Antiquitas”. T. 17], s. 39 = AE 1923, nr 102; CIL II, nr 3738.

⁹⁸ RIC V/2, *Probus*, s. 33, nr 143–144; s. 41, nr 224. Niemniej warto zauważyć, iż cesarz ten bardzo enigmatycznie manifestował na swoich emisjach monetarnych konkretne (bądź pożądane) sukcesy militarne. Jego mennictwo w tym zakresie ogranicza się do znanego już wcześniej typu *VICTORIA GOTHIC(a)* – (RIC V/2, *Probus*, s. 21, nr 10) oraz pospolitych w rzymskiej numizmatyce monet typu *VICTORIA GERM(anica)* – (RIC V/2, *Probus*, s. 32, nr 141–142; s. 33, nr 149; s. 40, nr 217–219; s. 41, nr 220–223; s. 44, nr 254–259; s. 45, nr 268–269, 272; s. 46, nr 273–278; s. 48, nr 299–300; s. 63, nr 425).

⁹⁹ Zwracają tutaj uwagę Probusowe emisje typu *CLEMENTIA TEMP* (RIC V/2, *Probus*, s. 49, nr 306; s. 86, nr 641–648; s. 109, nr 838–841; s. 110, nr 842–843; s. 117, nr 905; s. 119, nr 920; s. 120, nr 921–924; s. 121, nr 927–928). Propaganda owej cnoty (*Clementia* występowała już uprzednio na monetach okresu Wczesnego Cesarstwa) sta-

ratora jest zatem ciekawym akcentem w rzymskiej ideologii cesarskiej drugiej połowy III w.n.e.

Ów element osobowości Probusa znakomicie koresponduje przy tym z wypowiedziami autora SHA. Podkreśla on zatem waleczność cesarza, ale jednocześnie jego umiarkowanie oraz łagodność¹⁰⁰. Kulminacją tej ostatniej cechy byłby przykład, w którym Probus miał powstrzymać panującego wcześniej Aureliana (270–275), przed stosowaniem pochopnych i drakońskich kar względem niesformych żołnierzy¹⁰¹.

Przedstawione rozważania ujawniły, jak można sądzić, kilka interesujących prawidłowości w ideologii monetarnej Probusa¹⁰²:

- cesarz przedstawiał się, zgodnie z potrzebą chwili, jako żołnierz-zwycięzca;
- w sprzeczności z ową ideą (rzecz interesująca) pozostaje natomiast bardzo oględna propaganda odnoszonych wówczas zwycięstw (rzekomych czy rzeczywistych) nad agresorami;
- często niekonwencjonalny sposób prezentacji wizerunku Probusa na awersach monet służył głębszej personalizacji jego postaci;
- Probus przykładał wagę do zaakcentowania swojego umiarkowania;
- imperator ten przejął ideę boskości i nieograniczonego charakteru sprawowania władzy;
- Probus lansował Sol jako swoje bóstwo opiekuńcze;
- bliskie mu były również dokonania Herkulesa, w czym nawiązywał do ideologii Postumusa;

---

nowiła wyróżniającą się tendencję w rozpatrywanym mennictwie. Pogląd ten opieramy na dwóch przesłankach.

Po pierwsze – emisje Probusa z legendą rewersów CLEMENTIA TEMP wybijano aż w sześciu spośród ośmiu ówczesnych mennic (Ticinum, Siscia, Serdika, Kyzikos, Antiochia, Trypolis).

Po wtóre – zwraca również uwagę relatywnie duże bogactwo kompozycji ikonograficznych, towarzyszących przytoczonej legendzie. Notujemy więc tam personifikację Romy, która dzierży Wiktorię i włócznię. Inne monety tego typu przedstawiają wyobrażenie Clementii opartej o kolumnę i trzymającej włócznię. Kolejne antoniniany lansują cesarza z włócznią, otrzymującego glob od Jowisza. Nad ową kompozycją rytownik umiejscowił rysunek orła. Warto w tym miejscu zauważyć, że opisane warianty ikonograficzne mają mutacje różniące się od siebie drobnymi detalami kompozycyjnymi czy wyposażeniem przedstawionych tam postaci.

¹⁰⁰ SHA, *Probus*, *passim*.

¹⁰¹ Ibidem, 8.

¹⁰² Por. W. Kaczanowicz: *Aspekty ideologiczne w rzymskim...*, s. 114–115.

-
- ów władca chętnie eksponował własne imię nie tylko na awersach emisji monetarnych, lecz także na ich rewersach, niejako bardziej „wiążąc” propagowane tam hasło ze swoją osobą;
  - określenie NOSTRI, znajdujące na rewersach wielu jego emisji, nadało specyficznego ciepła relacjom władcy z użytkownikami tych monet.

ZAKOŃCZENIE

Autorowi, piszącemu niniejsze opracowanie, przyświecały trzy zasadnicze cele:

Po pierwsze – należało zwrócić uwagę na nieco zapomnianego (jak zaznaczono we *Wstępie*) cesarza. Literatura monograficzna na temat Probusa powstała w odległych już czasach. Literatura przyczynkarska ma natomiast fragmentaryczny (rzecz oczywista) charakter i jest ponadto bardzo rzadka. Władca ten funkcjonuje wprawdzie w rozlicznych podręcznikach i syntezach dziejów starożytnego Rzymu. Występuje tam jednak najczęściej w postaci krótkiej wzmianki, jako jeden z kilku dziesiątków imperatorów, którzy przewinęli się przez historię Imperium w kryzysowym III stuleciu. Bywa i tak, że Probusa traktuje się zupełnie hasłowo, jako nazwisko kręgu „cesarzy iliryskich”. Chodzi tutaj o grupę imperatorów – Klaudiusza II Gockiego (268–270), Aureliana (270–275) oraz właśnie Probusa, wywodzących się z Ilirii, którzy, generalnie rzecz ujmując, postrzegani są jako przede wszystkim zdolni dowódcy wojskowi oraz ambitni odnowiciele potęgi państwa rzymskiego.

Po wtóre – zaprezentowane opracowanie należałoby traktować jako specyficzny pretekst. Dało ono bowiem autorowi możliwość wyrażenia opinii na temat wartości źródeł kształtujących naszą wiedzę o Probusie, ale nie tylko o nim! W zdecydowanej większości sekwencja bazy źródłowej, dotyczącej panowań rzymskich cesarzy w okresie kryzysu Imperium w III w.n.e., układa się następująco: *Scriptores Historiae Augustae*; inne, pomocnicze teksty narracyjne; rzadkie i fragmentaryczne przekazy epigra-

ficzne oraz papirologiczne; źródła numizmatyczne (niejednokrotnie obfite z typologicznego punktu widzenia). Probusowa monografia może więc stanowić pewnego rodzaju egzemplifikację typowych problemów źródłoznawczych dla tamtejszej epoki. Ich sposób rozwiązania mógłby natomiast być propozycją modelu postępowania przy opracowywaniu podobnych biografii cesarskich i uzurpatorskich.

Wreszcie po trzecie – jest rzeczą oczywistą, iż kolejna monografia tego imperatora winna wnieść nowe elementy do poznania jego czasów. Wątpliwe źródła historiograficzne nie pozwalają na drastyczną weryfikację przebiegu wydarzeń konstytuujących panowanie Probusa. Wszelka próba w tym zakresie byłaby więc niepotrzebną nadinterpretacją. Godzi się natomiast spojrzeć „chłodnym okiem” na owe relacje. Nie wypadają one tak całkowicie źle dla dość powszechnie nisko ocenianego tekstu autora kręgu SHA. Nie są one jednocześnie pozytywne w sposób jednoznaczny dla obocznego, aczkolwiek mocno skrótowego tekstu Zosimosa. Całkiem nowe, nie dostrzegane przez Probusową literaturę przedmiotu, elementy wnoszą natomiast testimonia numizmatyczne.

TABELE

Tabela 1

Typologia monet Probusa: układ menniczo-nominalowy (legendy rewersu)*

Lp.	Mennica: LUGDUNUM	Nominały							
		AU	QUA	ANT	D	QD	DP	A	SM
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.	ADVENTUS PROBI AVG	+		+					
2.	AETERNITAS AVG	+							
3.	HERCVLI ROMANO	+							
4.	MARS VICTOR	+		+					
5.	PACI PERPETVAE AVG	+							
6.	PAX AETERNA	+							
7.	TEMPORVM FELICITAS (FELICITAS TEMP)	+		+					
8.	TRI POT COS $\frac{1}{P.P}$	+							
9.	VICTORIA GOTHIC	+							
10.	VICTORIA PROBI AVG	+							
11.	VIRTVS AVGVSTI	+		+					
12.	VIRTVS PROBI AVG	+							
13.	VIRTVTI AVGVSTI	+							
14.	ABVNDANTIA AVG			+					
15.	AETERNITATI AVG			+					

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
16.	COMES AVG			+					
17.	COMITI PROBI AVG			+					
18.	CONCORDIA MILIT			+					
19.	FIDES MILITVM			+					
20.	FIDES VICTOR			+					
21.	LAETITIA AVGVSTI			+					
22.	MARTI PACIFERO			+					
23.	MARTI VICTORI AVG			+					
24.	ORIENS AVG			+					
25.	PAX AVG			+					
26.	PIETAS AVG			+					
27.	PROVIDENTIA AVGVSTI			+					
28.	SALVS AVG			+					
29.	SALVS MILITVM			+					
30.	SECVRITAS ORBIS			+					
31.	SOLI INVICTO			+					
32.	SPES PROBI AVG			+					

Mennica: RZYM									
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.	ADVENTVS AVG	+		+		+			
2.	AETERNITAS AVG	+		+					
3.	FIDES MILITVM		+	+		+	+	+	+
4.	MARS VLTOR		+			+			
5.	PACATOR ORBIS	+							
6.	PM TR P COS PP	+			+				
7.	SALVS AVG	+		+					
8.	SOLI INVICTO COMITI AVG	+		+					
9.	VBIQVE PAX	+							
10.	VICT PROBI AVG	+							
11.	VICTORIA GERM	+	+	+	+	+		+	
12.	VICTORIOSO SEMPER	+		+					
13.	VIRTVS AVGVSTI	+		+		+		+	+
14.	VIRTVS PROBI AVG	+				+			

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
15.	ADLOCVTIO AVG						+	+	
16.	ADVENTVS PROBI AVG			+					
17.	AEQVITAS AVG			+					
18.	CONSERVAT AVG							+	
19.	FELICIA TEMPORA					+			
20.	HVMANITAS AVG			+					
21.	IOVI CONSERVAT			+					
22.	IOVI CONS AVG			+					
23.	IOVI CONS PROB			+					
24.	IOVI CONS PROBI AVG			+					
25.	IOVI STATORI			+					
26.	LAETITIA FVND			+					
27.	MARTI PACIF			+					
28.	ORIENS AVG					+			
29.	PAX AVG			+					
30.	PM TRI P COS II PP				+				
31.	PM TRI P COS III				+				
32.	PM TR P V COS IIII PP				+				
33.	PM TRP VI COS V PP				+	+			
34.	PROVIDENTIA AVG			+	+				
35.	RESTITVT SECVLI				+				
36.	ROMAE AETERNAE			+					
37.	SOLI INVICTO			+					
38.	VICTORIA AVG			+		+	+	+	+
39.	VOTA SOLVTA X								+

Mennica: TICINUM									
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.	CLEMENTIA TEMP	+							
2.	CONSERVAT AVG	+		+					
3.	RESTITVTOR SECVLI	+		+					
4.	SOLI INVICTO	+		+					

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
5.	VIRTVS PROBI AVG	+							
6.	ADLOCVTIO AVG			+					
7.	CONCORDIA AVG			+					
8.	CONCORDIA EXERCIT			+					
9.	CONCORDIA MILITVM			+					
10.	FELICITAS AVG			+					
11.	FELICITAS SAEC			+					
12.	FELICIT TEMP			+					
13.	FIDES MILITVM			+					
14.	HERCVLI PACIFERO			+					
15.	INDVLGENTIA AVG			+					
16.	IOVI CONSERVAT			+					
17.	LAETITIA AVG N			+					
18.	MARTI PACIF			+					
19.	ORIENS AVG			+					
20.	PAX AVGVSTI			+					
21.	PERPETVITATE AVG			+					
22.	PRINCIPI IVVENTVT			+					
23.	PROVIDENT AVG			+					
24.	RESTITVTOR S AVG			+					
25.	ROMA AETERN			+					
26.	ROMAE AETERNAE			+					
27.	SALVS AVG			+					
28.	SALVS PVBLICA			+					
29.	SECVRIT PERPET			+					
30.	VICTORIA AVG			+					
31.	VICTORIA GERM			+					
32.	VIRTVS AVG			+					
33.	VIRTVS INVICTI AVG			+					
34.	VOTIS X ET XX FEL			+					
35.	VOTIS X PROBI AVG ET XX			+					

Mennica: SISCIA									
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.	ADLOCVTIO AVG	+							
2.	ADVENTVS AVGVSTI	+		+					
3.	HERCVLI ARCADIO	+							
4.	HERCVLI ERYMANTHIO	+							
5.	HERCVLI INMORTALI	+							
6.	ORIENS AVGVSTI	+		+					
7.	PACATOR ORBIS	+							
8.	PM TRI P COS $\frac{1}{III}$	+		+					
9.	ROMAE AETERNAE	+		+					
10.	SECVRITAS SAECVLI	+		+					
11.	SOLI INVICTO AVG	+		+					
12.	TEMP FELICITAS	+							
13.	VICTORIA AVG	+							
14.	VICTORIAE AVGVSTI	+							
15.	VIRTVS AVGVSTI	+		+					
16.	VIRTVS PROBI AVG	+		+					
17.	ABVNDANTIA AVG			+					
18.	ABVNDANTIA AVG N			+					
19.	ADVENTVS PROBI AVG			+					
20.	AEQVITAS AVG			+					
21.	AETERNITAS AVG			+					
22.	CLEMENTIA TEMP			+					
23.	CONCORDIA AVG			+					
24.	CONCORDIA MILITVM			+					
25.	CONSERVAT AVG			+					
26.	FELICITAS AVG			+					
27.	FELICITAS AVG N			+					
28.	FELICITAS SAECVLI			+					
29.	FIDES MILITVM			+					
30.	FORTVNA REDVX			+					
31.	LAETITIA AVG			+					
32.	MARTI PACIFERO			+					

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
33.	ORIGINI AVG			+					
34.	PAX AVGVSTA	>	PAX AVG	+					
35.	PAX AVGVSTI								
36.	PM TRP COS PP			+					
37.	PM TRI P COS II PP			+					
38.	PROVIDENTIA AVG			+					
39.	PROVIDENTIA AVG N			+					
40.	PROV PROBI AVG NOSTRI			+					
41.	RESTIT ILLVRICI			+					
42.	RESTITVTOR ORBIS			+					
43.	SALVS AVG			+					
44.	SECVRITAS PERPETVA			+					
45.	SISCIA PROBI AVG			+					
46.	SOLI INVICTO			+					
47.	SPES AVG			+					
48.	SPES AVGVSTI NOSTRI			+					
49.	VICTORIA AVG N			+					
50.	VICT PROBI AVG NOSTRI			+					
51.	VICTORIAE AVG			+					

Mennica: SERDIKA									
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.	FIDES MILITVM	+							
2.	MARS VICTOR	+							
3.	ROMAE AETERNAE	+							
4.	SECVRITAS SAECVLI	+							
5.	SOLI INVICTO COMITI	+							
6.	VICTORIA PERPETVA	+							
7.	VICTORIAE AVG	+		+					
8.	VICTORI — — VIII C	+							
9.	ADVENTVS PROBI AVG			+					
10.	CLEMENTIA TEMP			+					
11.	PM TRP COS III			+					

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
12.	PROVIDEN DEOR			+					
13.	RESTITVTOR ORBIS			+					
14.	SALVS AVG			+					
15.	SOLI INVICTO			+					
16.	VIRTVS PROBI AVG			+					

Mennica: KYZIKOS

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.	ADVENTVS AVG	+							
2.	CONSERVAT AVG	+							
3.	PRINCIPIS IVVENTVTI	+							
4.	ROMA AETERNA	+							
5.	SECVRITAS SAECVLI	+							
6.	VICTORIA PROBI AVG	+							
7.	VIRTVS AVG	+							
8.	VIRTVS PROBI AVG	+		+					
9.	VIRTVTI AVGVSTI	+							
10.	ADVENTVS PROBI AVG			+					
11.	CLEMENTIA TEMP			+					
12.	CONCORDIA MILITVM			+					
13.	RESTITVTOR EXERCITI			+					
14.	RESTITVTOR ORBIS			+					
15.	SOLI INVICTO			+					

Mennica: ANTIOCHIA

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.	CONSERVAT AVG	+							
2.	PM TRP V COS $\frac{1}{IIIP}$	+							
3.	VICTORIAE $\frac{1}{AVG}$	+							
4.	VICTORIAE AVGG	+							
5.	CLEMENTIA TEMP			+					
6.	RESTITVTOR ORBIS			+					

Mennica: TRYPOLIS									
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.	RESTITVTOR VRBIS	+							
2.	CLEMENTIA TEMP			+					

Użyte abrewiacje:

AU	– Aureus	QD	– Srebrny kwinar
QAU	– Złoty kwinar	DP	– Dupondius
ANT	– Antoninian	A	– As
D	– Denar	SM	– Semis

* Uwaga: w legendach rewersów nie uwzględniono różnych wariantów abrewiacji.

Typologia monet Probusa: retrospekcja

Lp.	Legenda rewersu*	A	B	C	D	E	F	G	H	a	b	c	d	e	f	g	h	i	j	k	l	ł	m	n	o	p	r
1.	ABVNDANTIA AVG						+					+															
2.	ABVNDANTIA AVG N																										
3.	ADLOCVTIO AVG							+																			
4.	ADVENTVS AVGVSTI			+		+	+					+			+												
5.	ADVENTVS PROBI AVG																										
6.	AEQVITAS AVG	+	+		+	+	+					+	+		+	+		+		+			+				
7.	AETERNITAS AVG	+	+	+	+	+	+					+						+		+							
8.	AETERNITATI AVG						+																				
9.	CLEMENTIA TEMP	+	+				+																				
10.	COMES AVG											+	+		+												
11.	COMITI PROBI AVG																										
12.	CONCORDIA AVG			+	+	+	+	+				+															
13.	CONCORDIA EXERCIT	+		+	+	+		+	+																		
14.	CONCORDIA MILITVM	+	+	+				+	+							+					+						
15.	CONSERVATOR AVG	+	+	+		+	+					+														+	
16.	FELICITAS AVG	+	+		+	+	+					+	+		+	+		+									
17.	FELICITAS AVG N																										
18.	FELICIA TEMPORA																										
19.	FELICITAS TEMP (TEMPORVM FELICITAS)	+	+	+	+	+			+						+	+	+	+									

Lp.	Legenda rewersu*	A	B	C	D	E	F	G	H	a	b	c	d	e	f	g	h	i	j	k	l	l	m	n	o	p	r
20.	FELICITAS SAECVLI	+	+	+	+	+		+	+			+			+	+		+									
21.	FIDES MILITVM	+	+	+	+	+	+	+	+			+	+		+	+		+							+		
22.	FIDES VICTOR																										
23.	FORTVNA REDVX	+		+	+	+	+	+	+			+			+			+					+	+			+
24.	HERCVLI ARCADIO																	+									
25.	HERCVLI ERYMANTHIO																	+									
26.	HERCVLI INMORTALI																	+									
27.	HERCVLI PACIFERO																	+									
28.	HERCVLI ROMANO																	+									
29.	HVMANITAS AVG																										
30.	INDVLGENTIA AVG	+					+								+												
31.	IOVI CONSERVATO	+		+	+	+	+	+	+			+			+			+					+	+			
32.	IOVI CONS AVG					+	+																				
33.	IOVI CONS PROBI																										
34.	IOVI CONS PROBI AVG																										
35.	IOVI STATORI	+	+	+		+	+		+			+	+		+			+		+							
36.	LAETITIA AVGVSTI		+	+	+	+	+					+	+		+			+									
37.	LAETITIA AVG N					+						+	+														
38.	LAETITIA FVND	+	+																								
39.	MARTI PACIFERO	+	+	+	+	+	+		+																		
40.	MARS VICTOR		+			+	+					+	+		+			+									

Lp.	Legenda rewersu*	A	B	C	D	E	F	G	H	a	b	c	d	e	f	g	h	i	j	k	l	l	m	n	o	p	r
62.	RESTITVTOR EXERCI			+																							
63.	RESTIT ILLVRICI																										
64.	RESTITVTOR ORBIS		+	+		+		+	+									+									
65.	RESTITVT SAECVLI			+																							
66.	RESTITVTOR S AVG																										
67.	RESTITVTOR VRBIS																										
68.	ROMA AETERNA			+																							
69.	ROMAE AETERNAE	+	+	+		+	+	+	+			+			+			+					+	+			
70.	SALVS AVG	+	+			+	+		+			+	+		+			+									
71.	SALVS MILITVM																										
72.	SALVS PVBLICA	+	+					+	+																		
73.	SECVRITAS PERPETVA		+			+	+		+																		
74.	SAECVRITAS SAECVLI	+																									
75.	SECVRITAS ORBIS						+																				
76.	SOLI INVICTO			+			+																+	+			
77.	SOLI INVICTO AVG																										
78.	SOLI INVICTO COMITI AVG																										
79.	SOLI INVICTO COMITI																										
80.	SPES AVG		+			+						+															
81.	SPES AVGVSTI NOSTRI																										
82.	SPES PROBI AVG																										
83.	SISCIA PROBI AVG																										

Użyte abrewiacje:

cesarze

A – Florian	(276 r.n.e.)
B – Tacyt	(275–276)
C – Aurelian	(270–275)
D – Kwintyllus	(270)
E – Klaudiusz II Gocki	(268–270)
F – Gallien – samodzielne panowanie	(260–268)
G – Gallien – wspólne panowanie z Walerianem	(253–260)
H – Walerian	(253–260)

uzurpatorzy

a – Saturnin	(współczesny Probusowi)
b – Prokulus i Bonozus	(współcześni Probusowi)

„Cesarstwo Galijskie”

c – Tetryk I	(271–274)
d – Tetryk II	(273?–274)
e – Tetryk I i II	(273?–274)
f – Wiktoryn	(269–271)
g – Mariusz	(269)
h – Lelian	(269)
i – Postumus	(260–269)

„Państwo Palmyreńskie”

j – Zenobia	(267–272)
k – Wabalath	(272)
l – Domicjan z Galii	(ok. 271/272)
ł – Aureolus	(268)
m – Kwietus	(260–261)
n – Makrian Młodszy	(260–261)
o – Regalian	(260?)
p – Dryantilla	(260?)
r – Uranius Antoninus	(253–254)

* Uwaga: w legendach rewersów nie uwzględniono różnych wariantów abrewiacji.

BIBLIOGRAFIA

- Alföldi A.: *Die Tribunicia Potestas des Kaisers Probus*. „Blätter für Münzfreunde” 1923, s. 352–353.
- Alföldy G.: *Historia społeczna starożytnego Rzymu*. Poznań 1991.
- Ammianus Marcellinus: *Rerum Gestarum Libri XXXI*. Ed. W. Seyfarth, L. Jacob-Karau, L. Ullmann. Lipsiae 1978.
- Anonymus post Dionem: In: *Fragmenta Historicorum Graecorum*. Ed. C. Müller. Vol. 4. Paris 1868.
- Arnaldi A.: *Motivi de celebrazione imperiale su monete ed epigrafi*. „Rivista Italiana di Numismatica e Scienze Affini”. 1980, vol. 82, s. 85–107.
- Aur. Vict. – Zob. *Wykaz skrótów bibliograficznych*.
- Bankhaus H. *Aufhäuser, Versteigerung* 8, 9–10 Oktober 1991, tab. 20, nr 640.
- Barbieri G.: *Nuove iscrizioni campane*. In: *Akte des IV Internationalen Kongresses für Geschichte und Lateinische Epigraphik*. Vienne 1964, s. 40–50 oraz plansza 1 = AE 1964, nr 223.
- Barnes T. D.: *Three Notes of the Vita Probi*. „Classical Quarterly” 1970, Nova Series, vol. 20, s. 198–203.
- Bastien P.: *Les travaux d'Hercule dans le monnayage de Postume*. RN 1958, S. 6, vol. 1, s. 59–79.
- Callu J.-P.: *La politique monétaire des empereurs romains de 238 à 311*. Paris 1969.
- Carson R. A. G.: *The Reform of Aurelian*. RN 1965, S. 6, vol. 7, s. 225–235.
- Cassey P. J.: *Carausius and Allectus. The British Usurpers*. London 1994.
- Chastagnol A.: *A propos du „iudicium magnum” de l'empereur Probus*. In: *Historia Augusta Colloquium*. Bonn 1966–1967. Bonn 1968, s. 67–71.
- Chastagnol A.: *L'usurpateur gaulois Bonosus d'après L'Histoire Auguste*. „Bulletin de la Société Nationale des Antiquaires de France” 1969, s. 78–99.
- Chastagnol A.: *Recherches sur l'Histoire Auguste. Rapport sur les progrès de la Historia Augusta Forschung depuis 1963*. Bonn 1970.

- Chaumont M. L.: *Conquêtes sassanides et propagande mazdéenne (IIIe siècle)*. „Historia” 1973, Bd. 22, s. 664–710.
- Chaurand L.: *Un antoninien inédit de Probus*. BSFN 1965, vol. 20, s. 495.
- Chaurand L.: *Antoninianus de Probus*. BSFN 1967, vol. 22, s. 122–123.
- Ciampoltrini G.: *Iscrizioni luchesie pisane*. „Epigraphica” 1991, vol. 53, s. 255–262.
- Chiron-Mrozowska A.: *Le Dieu Sol et le pouvoir romain. Etude d'iconographie monétaire*. WN 1992, T. 36, s. 16–19.
- Crees J. H. E.: *The Reign of the Emperor Probus*. London 1911 [przedruk 1965].
- Cope L. H.: *The Nadir of the Imperial Antoninianus in the Reign of Claudius II Gothicus, A. D. 268–270*. NC 1969, S. 6, vol. 9, s. 145–161.
- Dack Z. Van: *De zegecognomina von Keizer Probus. Zetesis. Album E. de Stijcker*. Antwerpen 1973, s. 566–579.
- Dannhäuser E.: *Untersuchungen zur Geschichte der Kaisers Probus (276–282)*. Diss. Jena 1909.
- Dessau H.: *Über Zeit und Persönlichkeit der Scriptores Historiae Augustae*. „Hermes” 1889, Bd. 24, s. 337–392.
- Dietz K.: *Senatus contra principem. Untersuchungen zur senatorischen Opposition gegen Kaiser Maximinus Thrax*. München 1980.
- Doyen J.-M.: *Un antoninien inédit de Probus (Serdica, 277 après J. -C)*. SM 1986, Bd. 36, s. 66–67.
- Epit. – Zob. Wykaz skrótów bibliograficznych.
- Estiot S.: *A propos du multiple d'or de Probus de la collection Duquérelle (Catalogue Journées Numismatiques Reims N° 55)*. BSFN 1992, vol. 47, s. 339–344.
- Euseb-Hieron. – Zob. Wykaz skrótów bibliograficznych.
- Eutr. – Zob. Wykaz skrótów bibliograficznych.
- Focjusz: *Biblioteka*. Tłum. O. Jurewicz. Warszawa 1986.
- Frere S.: *Britannia. A History of Roman Britain*. London 1991 [Pimlico Edition].
- Gagé J.: *La montée des Sassanides*. Paris 1964.
- Gatti C.: *La politica monetaria di Aureliano*. „La parola del passato” 1961, vol. 77, s. 83–106.
- Göbl R.: *Die Münzprägung des Kaisers Aurelianus (270–275). Moneta Imperii Romani (MIR)*. Bd. 17. Wien 1993.
- Gricourt J.: *Deux imitations d'antoniniens de Probus*. BSFN 1960, vol. 15, s. 491.
- Gricourt J.: *Liaison par un coin de droit de deux officines de l'atelier de Lyon sous Probus*. SM 1968, Bd. 18, s. 5–8.
- Gricourt J.: *Antoninien inédit de Probus (atelier de Serdica, A. D. 276)*. SM 1971, Bd. 21, s. 74–76.
- Gricourt D.: *Antoninianus inédit de Probus à effigie consulaire (atelier de Lyon, 282)*. BSFN 1982, vol. 37, s. 149–150.
- Gricourt D.: *Deux antoniniens inédits de l'atelier de Lyon*. BSFN 1983, vol. 38, s. 322–326.
- Gysen P.: *A propos d'un antoninien de Probus de l'atelier de Rome*. CENB 1994, vol. 31, s. 33–37.
- Jacznynowska M.: *Dzieje Imperium Romanum*. Warszawa 1995.
- Joannes Antioch. – Zob. Wykaz skrótów bibliograficznych.

- Johne K. -P.: *Kaiserbiographie und Senatsaristokratie Untersuchungen zur Datierung und sozialen Herkunft der Historia Augusta*. Berlin 1976.
- Jones T. B. – Zob. Kramer J. F.
- Kaczanowicz W.: *Uzurpacja Karauzjusza i Allektusa w świetle ikonografii i legend monet (wybrane zagadnienia)*. W: *Historia i współczesność*. T. 3: *Problemy schyłku świata antycznego*. Red. A. Kunisz. Katowice 1978, s. 52–68.
- Kaczanowicz W.: *Uzurpacja Karauzjusza i Allektusa w Brytanii i Galii u schyłku III w.n.e.* Katowice 1985.
- Kaczanowicz W.: *Aspekty ideologiczne w mennictwie cesarza Tacyta (275–276 r.n.e.)*. W: *Studia z dziejów starożytnego Rzymu*. Red. A. Kunisz. Katowice 1988, s. 97–111.
- Kaczanowicz W.: *Aspekty ideologiczne w rzymskim mennictwie lat 235–284 n.e.* Katowice 1990.
- Kaczanowicz W.: *Aspekty ideologiczne w mennictwie rzymskim III w.n.e.* „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych PAN w Krakowie” 1990, T. 32/1, s. 68.
- Kaczanowicz W.: *An Ideology in the Coinage of the Roman Empire in the 3rd C. Methodological Assumptions of the Surveys*. „Polish Numismatic News” 1991, T. 5, s. 141–144.
- Kaczanowicz W.: *Obieg pieniędzy na terenie rzymskiej Brytanii w czasach uzurpacji Karauzjusza i Allektusa*. WN 1991, T. 35, s. 113–129.
- Kaczanowicz W.: *Motywy religijne w rzymskim mennictwie drugiej połowy III w.n.e. (do 284 r.)*. „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia” 1992, T. 27, z. 254, s. 115–125.
- Kaczanowicz W.: *Gordian III. Ideal władcy okresu początków kryzysu Cesarstwa Rzymskiego w świetle źródeł numizmatycznych*. W: *Rzym antyczny. Polityka i pieniądź*. T. 1. Red. A. Kunisz. Katowice 1993, s. 68–76.
- Kaczanowicz W.: *Classis Britannica*. „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” [Sectio F, Historia] 1994, T. 49, s. 199–207.
- Kaczanowicz W.: *Mennictwo uzurpatorskie w Cesarstwie Rzymskim w III w.n.e. Zarys problematyki*. „Antiquitas” 1995, T. 21, s. 137–146.
- Kaczanowicz W.: *Regionalizm w ideologii Cesarstwa Rzymskiego lat 235–284 n.e. Świadectwo monet*. W: *Pamiętnik XV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich*. T. 1, cz. 1. Red. J. Staszewski. Warszawa 1996, s. 91–99.
- Kaczanowicz W.: *Propaganda of Philip the Arabian’s Dynastic Idea (244–249 A. D.). Numismatic Evidence*. „Notae Numismaticae (Zapiski Numizmatyczne)” 1996, T. 1, s. 82–86.
- Kaczanowicz W.: *Uwagi w sprawie stanu badań nad biografią cesarza Probusa (276–282 n.e.)*. W: *Rzym antyczny. Polityka i pieniądź*. T. 2. Red. A. Kunisz. Katowice 1997, s. 160–170.
- Kaczanowicz W.: *Motywy religijne w rzymskim mennictwie doby kryzysu Cesarstwa w III w.n.e.* „Sprawozdanie z Posiedzeń Komisji Naukowych PAN w Krakowie” [w druku].
- Kaczanowicz W.: *Les monnaies comme source pour les études sur les élites provinciales pendant la crise de l’Empire Romain au IIIe siècle* [w druku].
- Kapossy B.: *Ein seltener Büstentypus des Kaisers Probus*. SM 1969, Bd. 19, 56–59.

- Kettenhofen E.: *Die römisch-persischen Kriege des 3. Jahrhunderts n. Chr.* Wiesbaden 1982.
- Kettenhofen E.: *Zur Siegestitulatur des Kaisers Probus*. „Živa antika” 1986, T. 36, s. 39–43.
- Kienast D.: *Die Münzreform Aurelians*. „Chiron” 1974, Bd. 4, s. 547–566.
- Kienast D.: *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*. Darmstadt 1990.
- King C. E.: zob. Weder M.
- Kluczek A.: *Odzwierciedlenie koncepcji religijnych w mennictwie cesarza Probusa (276–282)*. W: *Rzym antyczny. Polityka i pieniądź*. T. 1. Red. A. Kunisz. Katowice 1993, s. 77–101.
- Kluczek A.: *Wybrane zagadnienia z polityki dynastycznej w Cesarstwie Rzymskim w latach 244–253*. W: *Rzym antyczny. Polityka i pieniądź*. T. 2. Red. A. Kunisz. Katowice 1997, s. 138–159.
- Kolb F.: *Untersuchungen zur Historia Augusta*. Bonn 1987.
- Kotula T.: *Z nowych badań nad III wiekiem Cesarstwa Rzymskiego: kryzys czy przemiany?* „Meander” 1987, T. 42, s. 229–236.
- Kotula T.: *Brevi milites neccesarios non futuros: Pensée irénique au temps de l'empereur Probus et sa réception littéraire*. In: *Speculum antiquitatis Graeco-Romanae. Studia Joanni Burian sexagenario oblata*. Praha 1991, s. 207–217.
- Kotula T.: *Kryzys III wieku w zachodnich prowincjach Cesarstwa Rzymskiego*. Wrocław 1992 [„Antiquitas”, T. 17].
- Kotula T.: *Kryzys III wieku*. W: *Starożytny Rzym we współczesnych badaniach. Państwo – społeczeństwo – gospodarka. Liber in memoriam Lodovici Piotrowicz*. Red. J. Wolski, T. Kotula, A. Kunisz. Kraków 1994, s. 121–148.
- Kotula T.: *Cesarz Klaudiusz II i Bellum Gothicum lat 269–270*. Wrocław 1994 [„Antiquitas”, T. 20].
- Kotula T.: *Kto wygrał bitwę pod Naissus: cesarz Galien w 268 r. czy cesarz Klaudiusz II w 269 r.?* Poznań 1994.
- Kramer J. F., Jones T. B.: „*Tribunicia Potestate*”: A. D. 275–285. „*American Journal of Philology*” 1943, vol. 64, s. 80–86.
- Kunisz A.: *Pełnowartościowy a kredytowy charakter pieniądza w państwie rzymskim (wybrane zagadnienia)*. W: *Historia i współczesność*. T. 5: *Pieniądź i gospodarka pieniężna w starożytności i średniowieczu*. Red. A. Kunisz. Katowice 1979, s. 7–43.
- Kunisz A.: *Rola źródeł numizmatycznych w badaniach nad ideologią i propagandą w państwie rzymskim*. W: *Rzym antyczny. Polityka i pieniądź*. T. 1. Red. A. Kunisz. Katowice 1993, s. 54–67.
- Lafaurie J.: *La chronologie impériale de 249 à 285*. „*Bulletin de la Société Nationale des Antiquaires de France*” 1965, s. 139–154.
- Lafaurie J.: *Réformes monétaires d'Aurélien et de Dioclétien*. RN 1975, S. 6, vol. 17, s. 81–107.
- Lépaullie E.: *Etude historique sur M. Aurelius Probus d'après la numismatique du règne de cet empereur*. Lyon 1884.

- Loriot X.: *Les premières années de la grande crise du IIIe siècle: De l'avènement de Maximin le Thrace (235) à la mort de Gordien III (244)*. In: ANRW. Abt. II, Bd. 2. Berlin-New York 1975, s. 666–713.
- Mabott T. O.: *A Newly Found Coin of Bonosus*. „Numismatist” 1955, s. 178–179.
- Malalas: *The Chronicle of John Malalas*. Trans. and Ed. E. Jeffreys, M. Jeffreys, R. Scott, B. Croke, J. Ferber, S. Franklin, A. James, D. Kelly, A. Moffatt, A. Nixon. Melbourne 1986 [„Byzantina Australiensia”, vol. 4].
- Mattingly H., Sydenham E. A., Webb P. H.: In: RIC V/2, s. 2–17.
- Meekler M.: *The Beginning of the Historia Augusta*. „Historia” 1996, vol. 45, s. 364–375.
- Meloni P.: *Il regno di Caro, Numeriano e Carino*. Cagliari 1948 [„Annali della Facoltà di Lettere, Filosofia e Magistero della Università di Cagliari”, vol. 15, fasc. 2].
- Mitchell S.: *The Siege of Cremna*. In: *Eastern Frontier of the Roman Empire*. Vol. 1. Ed. D. H. French, C. S. Lightfoot. Ankara 1990, s. 311–328.
- Natales Caesarum: In: *Fasti Philocaliani* (CIL I², s. 255, 270, 301).
- Nock A. D.: *The Emperor's Divine Comes*. „Journal of Roman Studies” 1947, vol. 37, s. 102–116.
- Orosius – Zob. *Wykaz skrótów bibliograficznych*.
- Paschaud F.: In: Zosime: *Histoire Nouvelle*. Vol. 1. Paris 1971.
- Paschaud F.: *Noms camouflés d'historiens du 4e siècle dans l'Histoire Auguste*. „Historia” 1996, vol. 45, s. 502–504.
- Peachin M.: *Roman Imperial Titulature and Chronology, A. D. 235–284*. Amsterdam 1990.
- Petráš Z.: *Unikátní antoninianus císaře Procula*. „Numismatické listy” 1993, T. 48, s. 45.
- Pflaum H. G.: *Types et busts exceptionnels sur les monnaies de Numérien, Probus et Aurélien*. BSFN 1960, vol. 15, s. 383–384.
- Pflaum H. G.: *A propos d'une monnaie de Probus*. BSFN 1966, vol. 21, s. 4.
- Pflaum H. G.: *Un antoninianus de Probus de l'atelier de Rome*. BSFN 1966, vol. 21, s. 102–103.
- Pflaum H. G.: *Deux antoniniani inédits de Probus du trésor de Fresnoy-les – Roye frappés à l'atelier de Ticinum*. BSFN 1969, vol. 24, s. 345–346.
- Pflaum H. G.: *Une monnaie de Probus (276–282)*. BSFN 1969, vol. 24, s. 425–427.
- Pflaum H. G.: *Un antoninianus de Probus de l'atelier de Lyon portant deux marques d'officine*. BSFN 1972, vol. 27, s. 144–145.
- Picozzi V.: *La monetazione imperiale romana*. Roma 1966.
- Pink K.: *Der Aufbau der römischen Münzprägung in der Kaiserzeit*. VI/1: *Probus*. NZ 1949, Bd. 73, s. 13–74.
- Pink K.: *Die Medaillonprägung unter Probus*. NZ 1955, Bd. 76, s. 16–25.
- PLRE – Zob. *Wykaz skrótów bibliograficznych*.
- Polverini L.: *Da Aureliano a Diocleziano*. In: ANRW. Abt. II, Bd. 2. Berlin-New York 1975, s. 1023–1028.
- Pomeroy S. B.: *The Revolt of Saturninus*. SM 1969, Bd. 19, s. 54–56.
- Pond A.: *The Inscriptional Evidence for the Illyrian Emperors: Claudius Gothicus through Carinus, 268–284 A. D.* Ann Arbor 1971.

- Popović J.: *Carski portreti na gliptici iz narodnog Muzeja u Beogradu*. „Zbornik Narodnog Muzeja” 1988, T. 13/1, s. 83–88.
- Redő F.: *Numismatical Sources of the Illyrian Soldier Emperor's Religious Policy*. Budapest 1973 [Dissertationes Archaeologicae. S. 2, N°. 2].
- Rémondon R.: *Un nouveau document concernant Probus*. „Revue de Philologie” 1954, vol. 28, s. 199–210.
- RIC – Zob. *Wykaz skrótów bibliograficznych*.
- Salamon M.: *Polityka osiedlania plemion barbarzyńskich w prowincjach rzymskich za cesarza Probusa (276–282)*. W: „Prace Historyczne”. T. 2. Katowice 1971, s. 95–103.
- Schindler W.: *Römische Kaiser. Herrscherbild und Imperium*. Leipzig 1985.
- Schwartz J.: *L'empereur Probus et l'Egypte*. „Chronique d'Egypte” 1970, vol. 45, s. 381–386.
- SHA – Zob. *Wykaz skrótów bibliograficznych*.
- Skowronek S.: *Mennictwo aleksandryjskie w okresie Cesarstwa Rzymskiego*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1982.
- Solway P.: *Roman Britain*. Oxford 1981.
- Sydenham E. A. – Zob. H. Mattingly H.
- Vitucci G.: *L'imperatore Probo*. Roma 1952.
- Vogt J.: *Die Alexandrinischen Münzen. Grundlegung einer alexandrinischen Kaisergeschichte*. Bd. 1–2. Stuttgart 1924.
- Webb P. H.¹: *The Reform of Aurelian*. NC 1919, S. 4, vol. 19, s. 235–243.
- Webb P. H.² – Zob. Mattingly H.
- Weder M., King C. E.: *The Eastern Issues of Probus*. NC 1984, vol. 144, s. 202–227.
- Weiser W.: *Die Münzreform des Aurelian*. „Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik” 1983, Bd. 53, s. 279–295.
- Westermann W. L.: *The Papyri and the Chronology of the Reign of the Emperor Probus*. „Aegyptus” 1920, vol. 1, s. 297–301.
- Williams S.: *Diocletian and the Roman Recovery*. London 1985.
- Winter H.: *Ein unedierter Antoninian des Probus*. „Mitteilungen der Österreichischen Numismatischen Gesellschaft” 1984, Bd. 24, s. 40.
- Wipszycka E.: *Wstęp*. W: Zosimos: *Historia Nova*. Warszawa 1993.
- Zonaras – Zob. *Wykaz skrótów bibliograficznych*.
- Zosimos – Zob. *Wykaz skrótów bibliograficznych*.

Wiesław Kaczanowicz

EMPEROR PROBUS 276–282 A.D.

Summary

The author of the present work had three basic tasks in his mind: Firstly, it was necessary to pay some more attention to this slightly neglected emperor. The monographic literature was written long ago while exiguous contributions are fragmentary and, moreover, rare. This ruler is only mentioned in the handbooks and syntheses of the history of ancient Rome in the form of a short note as one of the numerous emperors in the history of the Empire in the critical 3rd century. It sometimes happens that Probus is treated as an „entry”, as one name from among the “Ileum emperors”, a group of emperors – Claudius II (268–279), Aurelian (270–275) and Probus - who came from Ileum and who, generally, are perceived as first of all as competent military commanders and ambitious renovators of the power of Rome.

Secondly, the present work should be treated as a pretext. It enabled the author to possibility of expressing an opinion on value of the sources which shape our knowledge about Probus, and not only about him! The sequence of the source basis concerning the rule of Roman emperors at the time of the crisis of the Empire in the 3rd century after Christ is as follows: *Scriptores Historiae Augustae*; other auxiliary narrative texts, rare and fragmentary epigraphic and paper-graphic relations, numismatic sources (sometimes quite extensive from the typological perspective). Probus's monograph can thus constitute an exemplification of the typical problems with source materials concerning the epoch discussed. A way of solving them could be a proposal of a model of a procedure in elaborating similar imperial biographies.

Thirdly, it is obvious that the subsequent monograph of this emperor should also introduce some new elements to the knowledge about his times. The scarce historiographical sources do not allow for a drastic verification of the sequence of events under the Probus's rule. All attempts in this respect were thus an unnecessary overinterpretation. The numismatic testimonies reveal a number of new elements which so far went unnoticed by the literature of the subject.

The work consists of three parts preceded by an *Introduction*. It ends with a summary, numismatic tables, bibliography and tables with reproductions of coins.

In Part I the author presents the state of research on Probus, the source basis on the emperor as well as methodological assumptions and the construction of the work. In Part II concerning the course of events the emperor's biography has been discussed. In Part III the author considers the relevance of the coin resources in the era of Probus. Taking into consideration the abundance of the types of Probus's coins most of the work's space has been devoted to the ideological preferences of the ruler. The author of the present monograph already for some time has been propagating, in various publications, the thesis of the need to create the methodological basis of research on the iconography of Roman coins, and especially those issued in the third century A.D. Assuming that in minting of that time there frequently occur, subsequently and regularly, copies of the earlier slogans one could pessimistically and falsely conclude that those sources are quite useless in the reconstruction of the image of the epoch. In order to select intentional and individualised coin contents for particular rules the author suggests a few criteria of selection of the contemporary, and thus also Probus's, emissions of coins. These are: 1) the first emission(s) criterion, 2) continuation criterion, 3) rejection criterion, 4) metal criterion, 5) innovation criterion, 6) mint criterion, 7) competition criterion. By a lucky coincidence the most of the criteria suggested can be incorporated in the typology of Probus's coins.

Wiesław Kaczanowicz

L'EMPEREUR PROBUS 276-282 APRÈS J. -C.

Résumé

L'auteur du présent travail se propose d'atteindre trois objectifs suivants:

Premièrement, il faut attirer l'attention sur Probus, un empereur romain quelque peu oublié. Les ouvrages monographiques qu'on lui a consacrés sont aujourd'hui désuètes, tandis que les contributions récentes sont rares et n'éclairent le sujet que fragmentairement. Dans les multiples manuels et synthèses d'histoire romaine, on cite le nom de ce monarque, mais le plus souvent n'accompagne que d'une brève note comme un des dizaines empereurs de ce IIIe siècle si orageux pour l'empire. Il arrive même qu'on ne fait que citer le nom de Probus parmi ceux des autres empereurs „illyriens”, c'est-à-dire Claude II le Gothique (Marcus Aurelius Claudius Gothicus) et Aurélien (Lucius Domitius Aurelianus) qui avec Probus lui-même sont tous les trois originaires d'Illyrie; ils considérés en général avant tout comme des chefs militaires remarquables et des réformateurs ambitieux de la puissance de l'Etat romain.

Deuxièmement, l'auteur traite le sujet de cet ouvrage comme prétexte d'exprimer son opinion sur la valeur des sources qui permettent de connaître Probus et non seulement lui. Dans la majorité des cas, la séquence de sources concernant les règnes des empereurs romains à l'époque de la crise au IIIe siècle se présente comme suit: *Scriptores Historiae Augustae*; d'autres textes narratifs secondaires, rares et fragmentaires témoignages épigraphiques et papyrologiques; des sources numismatiques (parfois abondantes du point de vue typologique). La monographie consacrée à Probus doit donc constituer une sorte d'exemplification de la problématique de sources typiques pour l'époque en question. Si l'on conçoit une méthode susceptible de les résoudre, on pourra l'utiliser comme modèle de procéder pour étudier les biographies d'autres empereurs.

Troisièmement enfin, il est évident qu'une suivante monographie de cet empereur devrait apporter de nouveaux éléments à la connaissance de son époque. La minceur de sources historiographiques ne permet pas d'espérer qu'on peut vérifier de manière notable le cours d'événements de son règne. Toute tentative dans ce domaine serait donc une sur-

interprétation inutile. Ce sont, par contre, les testimonia numismatiques qui apportent des éléments tout à fait nouveaux n'ayant pas encore été aperçus par les études probiennes.

La présente étude se compose de trois parties précédées par une *Introduction*. A la fin, on donne la conclusion, les tableaux numismatiques, la bibliographie et les tableaux avec des reproductions des monnaies.

Dans la première partie l'auteur présente l'état de recherches sur Probus, la base de sources sur cet empereur, les assises méthodologiques et la construction de l'ouvrage.

Dans la deuxième partie, concernant le cours d'événements, on présente la biographie de l'empereur.

Dans la troisième partie, l'auteur réfléchit sur l'importance des sources monétaires de l'époque de Probus. Vu l'abondance de monnaies frappées sous le règne de Probus, on a consacré le plus de place à analyser les préférences idéologiques du monarque. L'auteur de la présente monographie lance depuis un certain temps et dans des publications différentes la thèse de la nécessité de créer des assises méthodologiques pour étudier l'iconographie des monnaies romaines, surtout celles qu'on battait et émettait au IIIe siècle après J.-C. Si l'on part de la constatation que sur les monnaies de l'époque on observe souvent des „calques” réguliers et répétés de slogans antérieurs, on peut arriver à la constatation (pessimiste et totalement erronée) de l'inutilité de ces sources dans la reconstruction de l'image de cette époque. Afin de distinguer sur les monnaies des contenus intentionnels, individuels et spécifiques pour chaque règne, l'auteur propose quelques critères de sélection et d'évaluation des monnaies de l'époque, donc également des émissions de Probus. Ce sont: 1) le critère de première (de premières) émission(s); 2) le critère de continuation; 3) le critère de rejet; 4) le critère de métal; 5) le critère d'innovation; 6) le critère d'Hôtels de la Monnaie; 7) le critère de rivalité. Grâce à un heureux concours de circonstances la plupart de ces critères peuvent être utilisés pour étudier la typologie des monnaies de Probus.

SPIS REPRODUKCJI MONET*

TABLICA I

1. Mennica: Rzym
nominał: aureus.
Awers: IMP CM AVR PROBVS P AVG, popiersie cesarza w wieńcu laurowym i w zbroi.
Rewers: AETERNITAS AVG, bóstwo Sol podnoszące prawą rękę i dzierżące kulę.
2. Mennica: Rzym
nominał: aureus.
Awers: IMP PROBVS AVG, popiersie Probusa w hełmie i w zbroi, cesarza chroni tarcza na lewym ramieniu, a uzbrojony jest we włócznię, na tarczy również wyobrażenie imperatora oraz jeńca.
Rewers: SOLI INVICTO COMITI AVG, popiersie bóstwa Sol w koronie promienistej.
3. Mennica: Rzym
nominał: aureus.
Awers: IMP PROBVS PF AVG, popiersie Probusa w wieńcu laurowym i w zbroi, na piersiach egida, na prawym ramieniu włócznia.
Rewers: VIRTVS AVG, Probus w stroju wojskowym, siedzący na krześle kurulnym, krótka włócznia w prawej ręce cesarza, władca koronowany przez personifikację Virtus, stojącą z lewej strony, i otrzymujący kulę od Marsa i Romy, stojących z prawej strony, w tle żołnierz i dwa leżące na ziemi sztandary.

---

* Wszystkie monety reprodukowane są w wielkości naturalnej. Do reprodukcji wykorzystano katalog A. S. Robertson: *Roman Imperial Coins in the Hunter Coin Cabinet*. University of Glasgow. Vol. 4. Oxford 1978.

TABLICA II

4. Mennica: Rzym
 nominal: antoninian.
 Awers: VIRTVS PROBI AVG, popiersie Probusa w hełmie i w zbroi, cesarz uzbrojony we włócznię w prawej ręce i w tarczę w lewej.
 Rewers: ROMAE AETERNAE, bogini Roma w hełmie, trzymająca Wiktorię i włócznię, siedząca w świątyni na podium o trzech stopniach.
5. Mennica: Rzym
 nominal: antoninian.
 Awers: IMP CM AVR PROBVS PF AVG, popiersie Probusa w koronie promienistej i w zbroi.
 Rewers: ADVENTVS PROBI AVG, Probus z odkrytą głową w stroju wojskowym, unoszący prawą dłoń i trzymający włócznię w lewej, jadący na koniu, na ziemi jeniec ze związanymi z tyłu rękami.
6. Mennica: Rzym
 nominal: antoninian.
 Awers: IMP CM AVR PROBVS PF AVG, popiersie Probusa w koronie promienistej i w płaszczu, trzymającego włócznię z okuciem w postaci orła.
 Rewers: VIRTVS AVGVSTI, personifikacja Virtus w hełmie i w stroju wojskowym, trzymająca prawą rękę na tarczy, a w lewej włócznię.

TABLICA III

7. Mennica: Rzym
 nominal: antoninian.
 Awers: IMP PROBVS AVG, popiersie Probusa w koronie promienistej i w płaszczu, trzymającego włócznię z okuciem w postaci orła.
 Rewers: SOLI INVICTO, bóstwo Sol w koronie promienistej, podnoszące prawą rękę i trzymające bat, personifikację umiejscowiono w kwadrydze, której konie stają dęba.
8. Mennica: Rzym
 nominal: antoninian.
 Awers: IMP PROBVS AVG, popiersie Probusa w hełmie i w zbroi, cesarz uzbrojony we włócznię w prawej ręce i w tarczę w lewej.
 Rewers: ADVENTVS AVG, Probus z odkrytą głową w stroju wojskowym, unoszący prawą dłoń i trzymający włócznię w lewej, jadący na koniu, na ziemi jeniec ze związanymi z tyłu rękami.
9. Mennica: Rzym
 nominal: antoninian.
 Awers: IMP CM AVR PROBVS AVG, popiersie Probusa w koronie promienistej i w zbroi.
 Rewers: VIRTVS AVGVSTI, cesarz z odkrytą głową (?) w stroju wojskowym, uzbrojony we włócznię, kładący prawą rękę na trofeum, u stóp Probusa jeniec ze związanymi rękami na plecach.

TABLICA IV

10. Mennica: Rzym
 nominal: antoninian.
 Awers: IMP PROBVS PF AVG, popiersie Probusa w koronie promienistej i w zbroi.
 Rewers: VICTORIA GERM, trofeum, po lewej i po prawej jeńcy z rękami skrępowanymi na plecach.
11. Mennica: Rzym
 nominal: antoninian.
 Awers: IMP PROBVS AVG, popiersie Probusa w koronie promienistej i w płaszczu, trzymającego włócznię z okuciem w postaci orła.
 Rewers: ROMAE AETER, bogini Roma w hełmie, trzymająca Wiktorię i włócznię, siedząca w świątyni na podium o trzech stopniach.
12. Mennica: Rzym
 nominal: antoninian.
 Awers: IMP PROBVS PF AVG, popiersie Probusa w koronie promienistej i w płaszczu, trzymającego włócznię z okuciem w postaci orła.
 Rewers: SOLI INVICTO, bóstwo Sol podnoszące prawą rękę i trzymające bat, umiejscowione w kwadrydze, konie stoją dęba.

TABLICA V

13. Mennica: Rzym
 nominal: antoninian.
 Awers: IMP PROBI AVG, popiersie Probusa w hełmie i w zbroi, cesarz uzbrojony we włócznię i w tarczę.
 Rewers: VICTORIA AVG, personifikacja Wiktorii, trzymającej wieniec i trofeum.
14. Mennica: Rzym
 nominal: antoninian.
 Awers: PROBVS PF AVG, popiersie Probusa w koronie promienistej i w zbroi (egida na piersiach?).
 Rewers: ADVENTVS AVG, Probus bez nakrycia głowy w stroju wojskowym, podnoszący prawą rękę, włócznia w lewej ręce, jadący na koniu, na ziemi jeńiec ze związanymi z tyłu rękami.
15. Mennica: Rzym
 nominal: antoninian.
 Awers: PROBVS PF AVG, popiersie Probusa w koronie promienistej i w zbroi.
 Rewers: IOVI CONS PROBI AVG, personifikacja Jowisza trzymającego piorun i włócznię.

TABLICA VI

16. Mennica: Rzym
 nominal: antoninian.
 Awers: PROBVS PF AVG, popiersie Probusa w koronie promienistej i w zbroi.
 Rewers: VICTORIA GERM, trofeum, po bokach dwóch jeńców ze związanymi z tyłu rękami.

17. Mennica: Lugdunum (?)
 nominal: aureus.
 Awers: IMP CM AVR PROBVS AVG, popiersie Probusa w wieńcu lauowym i w zbroi.
 Rewers: AETERNITAS AVG, bóstwo Sol, podnoszące prawą rękę i trzymające kulę w lewej ręce.
18. Mennica: Lugdunum (?)
 nominal: antoninian.
 Awers: IMP CM AVR PROBVS AVG, popiersie Probusa w koronie promienistej i w zbroi.
 Rewers: LAETITIA AVGVSTI, Laetitia dzierżąca wieniec i kotwicę.

TABLICA VII

19. Mennica: Lugdunum (?)
 nominal: antoninian.
 Awers: IMP CM AVR PROBVS AVG, popiersie Probusa w koronie promienistej.
 Rewers: MARŚ VICTOR, personifikacja Marsa w hełmie, trzymającego włócznię i trofeum.
20. Mennica: Lugdunum (?)
 nominal: antoninian.
 Awers: IMP C PROBVS•P•F•AVG, popiersie Probusa w koronie promienistej i w zbroi.
 Rewers: FIDES MILITVM, personifikacja Fides, trzymająca sztandary w obu rękach.
21. Mennica: Lugdunum (?)
 nominal: antoninian.
 Awers: IMP C PROBVS•P•F•AVG, popiersie Probusa w koronie promienistej i w zbroi.
 Rewers: COMES AVG, uosobienie Minerwy w hełmie, trzymającej gałązkę i włócznię, lewa ręka spoczywa na tarczy.

TABLICA VIII

22. Mennica: Lugdunum
 nominal: antoninian.
 Awers: IMP C PROBVS•P•F•AVG, popiersie Probusa w koronie promienistej i w zbroi.
 Rewers: TEMPOR FELICI, uosobienie Felicitas w zbroi, z długim kaduceuszem i rogami obfitości.
23. Mennica: Lugdunum (?)
 nominal: antoninian.
 Awers: IMP C PROBVS•P•F•AVG, popiersie Probusa w koronie promienistej i w zbroi.
 Rewers: COMES AVG, personifikacja Minerwy w hełmie, trzymającej gałązkę i włócznię, lewa ręka pozostaje na tarczy.
24. Mennica: Lugdunum (?)
 nominal: antoninian.

- Awers: IMP C PROBVS•P•F•AVG, popiersie Probusa w koronie promienistej i w zbroi.
 Rewers: TEMPOR FELICIT, personifikacja Felicitas, która trzyma długi kaduceusz i róg obfitości.

TABLICA IX

25. Mennica: Lugdunum (?)
 nominal: antoninian.
 Awers: IMP C PROBVS•P•F•AVG, popiersie Probusa w koronie promienistej.
 Rewers: SPES AVG, personifikacja Spes, trzymająca kwiat.
26. Mennica: Ticinum
 nominal: antoninian.
 Awers: IMP C PROBVS AVG CONS II, popiersie Probusa w koronie promienistej i w płaszczu, trzymającego włócznię w postaci orła.
 Rewers: VIRTVS AVG, personifikacja Virtus w hełmie i w stroju wojskowym, trzymająca Wiktorię i włócznię, lewa ręka oparta o tarczę.
27. Mennica: Ticinum
 nominal: antoninian.
 Awers: IMP P C PROBVS AVG CONS III, popiersie Probusa w koronie promienistej i w płaszczu, trzymającego włócznię z okuciem w postaci orła.
 Rewers: VOTIS X ET XX FEL, napis w trzech liniach okolonych wieńcem laurowym.

TABLICA X

28. Mennica: Ticinum
 nominal: antoninian.
 Awers: IMP C M AVR PROBVS PF AVG, popiersie cesarza w koronie promienistej i w zbroi.
 Rewers: VIRTVS AVG, popiersie Marsa w hełmie, trzymającego włócznię i trofeum.
29. Mennica: Ticinum
 nominal: antoninian.
 Awers: IMP C M AVR PROBVS AVG, popiersie Probusa w koronie promienistej.
 Rewers: CONCORD AVG, personifikacja trzymająca w każdej ręce sztandary, obok niej bóstwo Sol, wyciągające prawą rękę i trzymające kulę.
30. Mennica: Ticinum
 nominal: antoninian.
 Awers: IMP C PROBVS PF AVG, popiersie Probusa w koronie promienistej, trzymającego włócznię z okuciem w postaci orła.
 Rewers: VIRTVS AVG, personifikacja Marsa w hełmie, trzymającego włócznię i trofeum.

TABLICA XI

31. Mennica: Ticinum
 nominal: antoninian.

- Awers: IMP C PROBVS PF AVG, popiersie cesarza w koronie promienistej i w zbroi.
- Rewers: VIRTVS AVG, personifikacja Virtus w hełmie i w stroju wojskowym, trzymająca Wiktorię oraz włócznię, lewa ręka oparta o tarczę.
32. Mennica: Ticinum
 nominał: antoninian.
- Awers: IMP C PROBVS•P•F•AVG, popiersie Probusa w koronie promienistej i w zbroi.
- Rewers: VIRTVS AVG, Probus bez nakrycia głowy w stroju wojskowym na koniu stającym dęba, w prawej ręce cesarza oszczep, pod końskimi kopytami nieprzyjaciół, unoszący ku górze obie ręce.
33. Mennica: Ticinum
 nominał: antoninian.
- Awers: IMP CM AVR PROBVS PF AVG, popiersie Probusa w koronie promienistej i w płaszczu, trzymającego włócznię z okuciem w postaci orła.
- Rewers: SOLI INVICTO, bóstwo Sol w koronie promienistej, umiejscowione w kwadrydze, prawa ręka uniesiona, w lewej kula i bat.

TABLICA XII

34. Mennica: Ticinum
 nominał: antoninian.
- Awers: IMP C M AVR PROBVS AVG, popiersie Probusa w koronie promienistej i w płaszczu, trzymającego włócznię z okuciem w postaci orła.
- Rewers: SOLI INVICTO, bóstwo Sol w koronie promienistej, umiejscowione w kwadrydze, prawa ręka uniesiona, w lewej kula i bat.
35. Mennica: Ticinum
 nominał: antoninian.
- Awers: VIRTVS PROBI AVG, popiersie Probusa w hełmie i w zbroi, włócznia w prawej ręce, tarcza na lewym ramieniu.
- Rewers: VIRTVS AVG, personifikacja Virtus w hełmie i w stroju wojskowym, dzierżąca Wiktorię i włócznię, lewa ręka oparta o tarczę.
36. Mennica: Ticinum
 nominał: antoninian.
- Awers: VIRTVS PROBI AVG, popiersie Probusa w hełmie i w zbroi, włócznia w prawej ręce, tarcza na lewym ramieniu.
- Rewers: MARTI PACIF, bóg Mars w hełmie i w stroju wojskowym, dzierżący gałązkę i włócznię, na lewym ramieniu tarcza.

Redaktor
Wiesława Bulandra

Redaktor techniczny
Alicja Zajączkowska

Korektor
Beata Jendrzejska

Copyright © 1997
by Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 83-226-0720-2

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice

Wydanie I. Nakład: 300 + 50 egz. Ark. druk. 8,5 + 6 wklejek.
Ark. wyd. 9,5. Przekazano do składu we wrześniu 1997 r.
Podpisano do druku w grudniu 1997 r. Papier offset. kl. III, 80 g.
70×100. Cena 6 zł

Skład i łamanie: Firma Poligraficzno-Wydawnicza „Compal” s.c.
ul. Mickiewicza 28/2, 43-300 Bielsko-Biała
Druk i oprawa: Drukarnia Uniwersytetu Śląskiego
ul. 3 Maja 12, 40-096 Katowice

TABLICA I

1

2

3

TABLICA II

4

5

6

TABLICA III

7

8

9

TABLICA IV

10

11

12

TABLICA V

13

14

15

TABLICA VI

16

17

18

TABLICA VII

19

20

21

TABLICA VIII

22

23

24

TABLICA IX

25

26

27

28

29

30

31

32

33

TABLICA XII

34

35

36

nr inw.: BGN - 286

BG N 286/1678

ISSN 0208-6336

ISBN 83-226-0720-2